

Pamät' národa

Vydáva Ústav pamäti národa

roč. VI, 1/2010 • 2,66 €

nacizmus a komunizmus vo svojej epoche

**Pracovný tábor v Hronci
Tragédia Kališťa
Premiér verzus biskup**

Fotografia na obálke:
Osada Kalište niekoľko
mesiacov pred vypálením.
Zdroj: Archív Múzea SNP
Banská Bystrica

Pamäť národa

01/2010

Redakcia

Šéfredaktor

PhDr. Tomáš Klubert, PhD.

Redaktori

Mgr. Branislav Kinčok

Mgr. Jerguš Sivoš

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

Adresa

Ústav pamäti národa

Námestie slobody 6

817 83 Bratislava 15

E-mail: redakcia@upn.gov.sk

www.upn.gov.sk

Redakčná rada

Predseda Redakčnej rady

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia Redakčnej rady

PhDr. Igor Baka, PhD.

Doc. ThDr. Jozef Hal'ko, PhD.

Prof. Dr. phil. Emília Hrabovec

Beáta Katrebová-Bleňová, PhD.

Doc. PhDr. Milan Katuninec, PhD.

Mgr. Norbert Krmeň, CSc.

PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.

PhDr. Michal Pehr, PhD.

Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Ivan A. Petranský, PhD.

Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

Doc. PhDr. Michal Šmigef, PhD.

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Jazyková úprava

Zora Vanovičová

© Ústav pamäti národa

Všetky práva vyhradené

Objednávky časopisu

zasielajte na adresu redakcie.

Ročné predplatné 8.30 €

Sadzba

Gabriela Smoliková

Tlač

Vydavateľstvo Michala Vaška

Evidenčné číslo

EV 3973/10

ISSN 1336-6297

Na úvod

V roku 2010 si pripomíname rôzne výročia: 70 rokov od prijatia tzv. arizačného zákona, 65 rokov od oslobodenia, konca druhej svetovej vojny a repatriácií, 60 rokov od likvidácií mužských a ženských kláštorov, gréckokatolíckej cirkvi, od konania prvých monsterprocesov a prvých justičných vrážd nepriateľov komunistického režimu, 55 rokov od prvých revízií politických procesov a smrti mučnice blahoslavenej Zdenky Schelingovej, 50 rokov od smrti mučeníka blahoslaveného Pavla Gojdiča a 45 rokov od smrti Jána Vojsaššáka vo vyhnanstve, 40 rokov od podpísania Zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi ČSSR a ZSSR, 35 rokov od zvolenia

Gustáva Husáka za (posledného komunistického) československého prezidenta, 30 rokov od smrti Alexandra Macha, 25 rokov od prvého verejného vystúpenia kresťanov za náboženskú slobodu na moravskom Velehrade, 20 rokov od prvej návštevy Jána Pavla II. na Slovensku a definitívneho odchodu sovietskych okupačných vojsk. Dost' výročí na konštatovanie, že to sú a ešte dlho budú kontroverzné témy. Od oslobodenia našej krajiny ku skutočnej slobode minuli štyri a pol desaťročia, a tento zápas v roku 1989 vôbec neskončil. V kontexte skúseností posledných dvoch desaťročí boj o pravdu pokračuje v rovine pamäti národa. Mladá generácia potrebuje počuť príbeh rodičov a starých rodičov, starší potrebujú počuť ten istý príbeh prerozprávajú v objektívnom svetle.

Väčšina obyvateľov Slovenska v spomínanej dobe žila a môže o nej rozprávať, presnejšie spomínať na ňu. Avšak naša historická skúsenosť s poznávaním pravdy nás upozorňuje, že pravda môže byť, ba dokonca bola manipulovaná oficiálnou vládou mocou vo svoj prospech. Václav Havel to charakterizoval jednou vetou, že dejiny tiekli proti prúdu času. Aj dnes sa stretávame s manipuláciou, ale iného druhu: že treba odpustiť a zabudnúť, nerozprávať o starých krivdách. Tento problém má globálny charakter, lebo nemožno zabudnúť ani na koncentračné tábory, ani na mŕtvych vojakov, ani na gulagy, ani na akékoľvek iné zlo, keď ktosi chcel neprírodzeným, násilným a manipulatívnym spôsobom dobro len pre seba a na úkor iného človeka. Naša, európska i svetová spoločnosť v 20. storočí zažila dve totality, s ktorými sa musela a stále musí vysporiadať – boli nimi fašizmus a komunizmus. Kto by si však rád sypal popol na hlavu? Len málo ľudí, ktorí uznali, že reprezentovali nedobré časy a ich maniere, sa stiahlo z verejného života. Chýbala úprimnosť, citlivé svedomie, prevládla túžba po kariére, sláve/popularite, materiálnych a spoločenských výhodách. Väčšina spoločnosti ľahostajne a benevolentne mlčí, alebo je zranená (a možno stále zraňovaná) do tej miery, že nechce byť (znovu) bitá po prstoch. Napriek tomu všetkému nie je čas mlčať. A nebude, kým sa spoločnosť nevyrovná s celou svojou minulosťou.

Mnohokrát sa vyskytuje názor, že (predovšetkým) komunistický režim veľa vybudoval, preto bol (zdanlivo) dobrý. To isté sa však stalo aj v nekomunistických krajinách; napr. aj porazené Nemecko sa postavilo na nohy, dokonca platilo reparácie a odškodnenia Izraelu, dôchodky všetkým, čo padli za prekonalé nemecké ideály. Povojnový rozvoj našej krajiny zapadá do vtedajšej obnovy Európy. Vládnuca strana si viacerých občanov získala sociálnymi istotami, ale slúžila sebe. Toto sebecko neznieš iný názor, kritizovanie, konkurenciu ani opozíciu. Viaceré pozitíva vtedajšej spoločnosti môžu byť nepopierateľné, ale zásada, že ak je prostriedok na dosiahnutie cieľa zlý, preto nie je dovolený, spochybňuje morálnosť

dosiahnutého celku. Je to ako s kvapkou atramentu, ktorá sfarbí veľké akvárium čistej vody – nestratí sa, ale všetko pokazí. Na druhej strane nie všetky kamienky mozaiky boli gýčové – niektoré boli zo skutočných drahokamov, mnohé boli zneužitú, mnohé neboli na svojom mieste. Každý prvok tých čias preto vyžaduje individuálne prehodnocovanie, aby nebolo ublížené nevinným.

Mladá generácia si v súčasnosti potrebuje uvedomiť a staršia pripomenúť, že sloboda nie je samozrejmosť a ľudia môžu byť manipulovaní, ale len do tej chvíle, kým sa nevzbúria a nezatúžia po skutočnej, nielen zdanej slobode; súčasne sa vyskytuje problém (ne)odpustenia – sebe samému, svojim, iným. Príklad dejín môže byť reflexiou pre osobný vývoj každého jednotlivca. Postkomunistická doba si vyžiadala dlhé dozrievanie celej spoločnosti, aby si zvykla na slobodu. Ukázali sa však iné limitujúce faktory materiálneho charakteru. Nejde už o neslobodu ducha. Jedno skutočné nebezpečenstvo však pretrvalo – snaha relativizovať minulosť a iné pribudlo – nezáujem o ňu.

Podstata tohto javu spočíva v tom, že naša spoločnosť, naši známi, naše rodiny, my samí sme „okúsili“ podstatu komunizmu – niektorí zahynuli, iní boli väznení, obmedzovaní, znemožňovaní, život skutočne tiekol proti prúdu dejín. Obyvatelia tejto krajiny – my - sme sa s tým museli vyrovnávať plačom, bolesťou, stratou zdravia, majetku, postavenia, kariéry, vzdelania, schopností, túžob, vysnívanej budúcnosti. Ako si voda nájde cestu pomedzi balvany v rieke, tak sme si našli svoju cestu životom i my. Snažili sme sa červený režim presvedčiť o (svojej) pravde, ale ako tvrdý kameň nenavlhne zvnútra, aj keď je v mokrej vode, tak bolo nemožné presvedčiť komunistov o ich omyle. Naučili sme sa byť silní. Ak by sme zabudli na našu minulosť, zabudli by sme na našu vlastnú silu, na svoju životaschopnosť, na naše obete a obety. Pápež Ján Pavol II. to pomenoval veľmi jasne – stratili by sme vlastnú identitu. Kto stratí pamäť, prestane byť sám sebou. Znamenalo by to historické zlyhanie, popretie minulosti, jej zbytočnosť, zrieknutie sa vlastnej suverenity.

Odpustiť či neodpustiť? Zabudnúť či nezabudnúť na minulosť? – Na túto dôležitú otázku jednotlivca i spoločnosti zodpovedal osobne spomenutý pápež na stránkach knihy Pamäť a identita (2005). Toto skvelé dielko, no predovšetkým jeho filozofické, historické a morálne poslanstvo si však takmer nikto nevšimol, pritom ponúklo nadčasové princípy a (aj) odpoveď na položené otázky.

Príbeh cesty k skutočnej slobode je teda v skutočnosti permanentný. Boli časy, keď sa zvädzal za mrežami, v neslobode ducha, na uliciach. Dnes ho je potrebné zväzdať v pamäti, v pevnej vôli vlastného vnútra. Dobro sa filozoficky interpretuje ako svetlo a zlo/tma ako nedostatok dobra/svetla. Každá doba rieši tento problém, možno ho riešia mnohí z nás a každodenne. Poučme sa z našich dejín, že tma ešte nikdy nezvífázila (ak, tak iba dočasne); sila svetla/dobra je v človekovi. Prajem každému, kto sa dočítal až na toto miesto, aby si vážil svoju i národnú minulosť, nezabúdval na ňu, rozvíjal ju, a tak zoceľoval seba, ľudí okolo, a vlastne celú spoločnosť. Nebojme sa pridať naše svetlo k zažatému svetlu minulosti. Zápas o slobodu bude pokračovať – kým nám bude slúžiť historická pamäť a ochotná vôľa.

Peter Zubko

Obsah

Štúdie

Martin Garek

Organizácie na pomoc utečencom z hornej Oravy a severného Spiša (1945–1948) 4)

Jerguš Sivoš

Tábor nútenej práce v Hronci (1949–1951) 15)

Materiály

Jiří Plachý

Padlí a zeměľní vojáci čs. armády ze Slovenska 34)

Dominika Martináková

O jednom osude z vypálenej partizánskej obce Kalište 45)

Dokumenty

Róbert Letz

List predsedu vlády Slovenskej republiky Vojtecha Tuku nitrianskemu sídelnému biskupovi Karolovi Kmeťkovi z 1. marca 1943 53)

ÚPN interne

František Neupauer

Referát účastníkov protikomunistického odboja 59)

Martin Pekár

Projekcia November '89. Prešov 26. november 2009 66)

Lukáš Obsitník

Odkryvanie osudov „nenápadných hrdinov“ 67)

Kariéry v službách ŠtB

Jerguš Sivoš

Martin Benček 69)

Apendix

Peter Sokolovič

KATUNINEC, M.: Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu 79)

Katarína Kožáková

SLOBODNÍK, M.: Mao a Buddha: Náboženská politika voči tibetskému buddhizmu v Číne 81)

Zuzana Tokárová

KAMENEC, I.: Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí 85)

Michal Babál

VANĚK, M. – MÜCKE, P. – PELIKÁNOVÁ, H.: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie 87)

Zoznam personálnych spisov sprístupnených podľa § 17 ods. 1 písmena b) bodu 2 zákona č. 553/2002 Z. z. 89)

Odvzdávanie dekrétov veteránom protikomunistického odboja 91)

Prehľad článkov uverejnených v roku 2009 99)

Organizácie na pomoc utečencom z hornej Oravy a severného Spiša (1945–1948)

Mgr. Martin Garek PhD.

(1980), absolvent
Filozofickej fakulty
Trnavskej univerzity
v Trnave, študijný odbor
história. Pracuje na
Trnavskej univerzite
v Trnave

Územia hornej Oravy a severného Spiša sa v 20. storočí stali viackrát predmetom konfliktu medzi susediacimi krajinami, teda medzi Československom, resp. Slovenskom a Poľskom. Poľsko, obnovené v roku 1918 po porážke a rozpade rakúsko-uhorskej monarchie, si na dané územia začalo robiť nároky, napriek tomu, že tieto boli stáročia integrálnou súčasťou Uhorska a v roku 1918 sa automaticky stali časťou Československa, resp. Slovenska. Konflikt, úzko spojený aj s územím hospodársky významného Tešínska, nakoniec vyriešila Konferencia veľvyslancov Dohodových mocností, ktorá prisúdila rozhodnutím z dňa 28. júla 1920 v Spa Poľskej republike 14 oravských a 13 spišských obcí.¹ V roku 1924 sa spor doriešil navrátením Suchej Hory a Hladovky späť k Československu a pričlenením celých katastrov obcí Jurgov a Veľká Lipnica k Poľsku.

Poľská strana počas celého medzivojnového obdobia nestratila zo zreteľa svoj plán, ktorým bolo dosiahnutie spoločných hraníc s Maďarskom, pričom rátať aj s ďalšími požiadavkami na slovenské územie. Realizáciu týchto požiadaviek nakoniec priniesla Mnichovská dohoda, ktorá v jednom zo svojich dodatkov hovorila o vyriešení problému poľskej a maďarskej menšiny dohodou v termíne do troch mesiacov.² Poľsko získalo obce Hladovka a Suchá Hora z Oravy, ob-

ce Javorina, Medzibrodie (miestna časť obce Mníšek nad Popradom), Lesnica, Kalenberk, Nižnie Šváby a Vyšnie Šváby zo Spiša a časti obcí Svrčinovec, Skalité a Čierne z čadčianskeho okresu.³ Tento poľský krok vyvolal hlboké sklamanie, odpor a hnev v slovenskej spoločnosti. Prejavilo sa to oslabením propoľského krídla v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLS) a nepokojmi pri ustanovení definitívnej hranice, čo mala na starosti delimitačná komisia na čele s Františkom Hrušovským.⁴ Delimitačná komisia začala rokovania 16. novembra v hoteli Remi v Žiline a pri vytyčovaní hraníc sa stretávala s aktívnym odporom slovenského obyvateľstva a mnohými demonštráciami.⁵

Dňa 1. septembra 1939 Nemecko napadlo Poľsko a do tohto útoku sa zapojila aj Slovenská republika. Poľná armáda Bernolák svojim postupom už 3. septembra dosiahla obsadenie Javoriny a spišských obcí ktoré boli odstúpené v rokoch 1920, 1924, 1938 Poľsku a naďalej postupovala do vnútrozemia Poľska.⁶ Územie okupované Poľskom od roku 1938, spolu s tými obcami na hornej Orave a severnom Spiši, ktoré Poľsko získalo v rokoch 1920, 1924, bolo Slovensku navrátené v septembri 1939. Toto územie bolo inkorporované ústavným zákonom 325/1939 Sl. z. zo dňa 22. decembra 1939 s tým, že dňom 1. januára 1940 nadobúdajú účinnosť

1 Na Orave to boli: Srnie, Podvlk, Harkabúz, Vyšná a Nižná Zubrica, Oravka, Bukovina - Podsklie, Pekelník, Jablonka, Chyžné, Vyšná Lipnica, Hladovka, Suchá Hora a časť Nižnej Lipnice. Územie pripojené z Oravy k Poľsku malo asi 60 000 katastrálnych jutár (kat. jut.) a 16 000 obyvateľov. Na Spiši to boli obce: Nová Belá, Fridman (s osadou Falštin), Krempachy, Tribš, Durštin, Čierna Hora, Jurgov, Repisko, Vyšné a Nižné Lapše, Nedeca, Kacvín, Lapšanka. Územie pripojené zo Spiša malo asi 32 000 kat. jut. a 9 000 obyvateľov. HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Bratislava 1998, strana (s.) 211.

2 VESELÝ, Z.: *Československá zahraničná politika 1914–1945 (Dokumenty)*. Praha 2000, s. 183–186.

3 *Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky. Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku*. Bratislava 1939, s. 18–19.

4 Členmi delimitačnej komisie ustanovenej dňa 8. novembra 1938 sa stali mimo Hrušovského za slovenskú stranu Ivan Krno, Ján Slávik, Štefan Jurech, Pavol Čarnogurský, Anton Granatier a Milan Polák. ŠIMONČIČ, J.: *Denník Dr. Františka Hrušovského*, predsedu delimitačnej komisie československo-poľskej v roku 1938. In: ŠIMONČIČ, J. (zost.): *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava 2003, s. 307. Poľská strana vymenovala za predsedu Bogdana Zaborskiego a za členov Aleksandra Kwiatkowskiego, Alberta Dijkiewiczza, Mariana Gotkiewiczza, Olgierda Jakubowskiego, Jana Knapila a Tadeusza Mejera. Archiwum Polskiej Akademii Nauk (Archiwum PAN) Kraków, fond (f.) Walery Goetel (WG), škatuľa (šk.) 36, číslo (č.) 64. Štátny archív (ŠA) Trnava, mikr. 81.2. Pozostalosť Dr. F. Hrušovského, č. 158.880/VI-4/38.

5 Bližšie k demonštráciám a odporu slovenského obyvateľstva na týchto územiach: MAJERIKOVÁ, M.: *Vojna o Spiš*. In: *Almanach Slowacy w Polsce XI*. Kraków 2007, s. 96–99. ŠIMONČIČ, J.: *Denník Dr. Františka Hrušovského*, s. 305–333. JANAS, K.: *Trenčianska župa (1940–1945)*. Trenčín 2007, s. 35–36.

6 BAKA, I.: Slovensko vo vojne proti Poľsku v roku 1939. In: *Vojenská história*, ročník (roč.) 9, 2005, č. 3, s. 36–37. K postupu slovenskej armády v ťažení proti Poľsku podrobnejšie: BAKA, I.: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava 2006. LACKO, M. (zost.): *Proti Poľsku. Odraz ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava 2007.

na inkorporovanom území právne predpisy Slovenskej republiky.⁷

V nasledujúcom období sa problémom hraníc zaoberala predovšetkým československá exilová vláda v Londýne na čele s Edvardom Benešom. Reprezentácia sústredená okolo osoby bývalého prezidenta sa snažila o odčinenie Mníchova, a tým pádom o ustanovenie predmníchovských hraníc,⁸ čo znamenalo aj navrátenie území pričlenených po vypuknutí vojny k Slovenskej republike. Beneš tvrdil, že Mníchovská dohoda bola prijatá pod hrozbou sily a tým pádom je neplatná, rovnako ako je neplatná jeho rezignácia na úrad prezidenta z dôvodu nemeckého tlaku. Snaha o odčinenie Mníchova sa spájala aj s myšlienkou, že Československo je vo vojnovom stave s Nemeckom už od septembra 1938.⁹ Napriek značným problémom so zrušením Mníchovskej dohody, nakoniec bola táto anulovaná Veľkou Britániou 5. augusta 1942, Francúzskom 29. septembra 1942 a Talianskom 26. septembra 1944.¹⁰ USA nikdy Mníchovskú dohodu neratifikovali. Poľská reprezentácia v Londýne nebola ochotná rokovať o odčinení Mníchova a o predmníchovských hraniciach budúceho Československa, lebo tým pádom by prišla o Těšínsko.

Otázka území hornej Oravy a severného Spiša vstúpila opäť na scénu s koncom II. svetovej vojny. Červená armáda oslobodila toto územie 30. januára 1945. Poľské úrady sa pokúsili ihneď znovu ustanoviť hranice platné pred vojnou. Dňa 3. februára prišiel do Jablonky Stanislav Vojdyla z Nového Targu a oznámil starostovi Ignácovi Gajniakovi, že horná Orava opäť patrí Poľsku a on je poverený založiť v hornooravských obciach milíciu. Gajniak sa odvolal, že odovzdanie hornej

Oravy Poliakom nie je v jeho právomoci, ale v právomoci Okresného úradu v Trstenej, ktorá bola oslobodená až 30. marca 1945. Napriek tomu bol nútený odovzdať svoj úrad Poliakovi Jánovi Sikorovi.

Dňa 20. mája došlo v Trstenej k formálnemu odovzdaniu sporných území pod poľskú správu. Tohto stretnutia sa zúčastnili, ako zástupca československej (čsl.) vlády podpredseda Slovenskej národnej rady (SNR) major Milan Polák a za poľskú stranu: podpredseda Národného výboru v Novom Targu, Ján Witek; Leon Leja, predseda Okresnej národnej rady v Novom Targu a zástupca poľského vojska, podporučík Ján Choma. Poľskí zástupcovia prišli bez oficiálneho poverenia svojej vlády. Poliacy neboli pripravení na rokovania o otázke vyriešenia hraníc a požiadavka z čsl. strany ich zastihla nepripravených. Preto sa formálne odovzdania sporných území nezúčastnil žiadny popredný predstaviteľ poľskej vlády, ale len miestni predstavitelia orgánov. Zástupcovia oboch strán podpísali zmluvu, v ktorej sa sporné územie Oravy a Spiša formálne odovzdáva pod poľskú vládu, s cieľom obnoviť predmníchovské hranice.¹¹ Poliacy začali na tomto území zakladať svoje úrady a milície. Ihneď suspendovali všetkých slovenských úradníkov, učiteľov a kňazov a zakázali používanie slovenského jazyka vo verejnom živote.¹² Do obcí prichádzali poľskí úradníci a milicionári, ktorí vyvesovali poľské zástavy a výsostné znaky. Obyvatelia hornooravských dedín sa prihlásili k obnovenej Československej republike (ČSR) a so súhlasom IV. ukrajinského frontu zakladali miestne národné výbory a na svoju ochranu slovenské milície. Tieto sa dostávali do konfliktov s poľskými milíciami, čo vyvrcholilo 4. júla 1945 bojom v Podvlku.

7 ŽUDEĽ, J.: Utváranie hraníc Slovenska. In: *Slovenská archivistika*, roč. 30, 1995, č. 2, s. 233.

Podrobne k revindikácii severného Spiša a hornej Oravy, malého územia Kysúc a iných menších území pripojených k Poľskej republike na jeseň 1938: CIAĞWA, J.: Slovenský právny systém na severnom Spiši v rokoch 1939–1945. In: *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 927–937.

8 Samozrejme, s postupným narastaním orientácie smerom na ZSSR táto myšlienka predmníchovských hraníc dostávala trhliny, keďže Edvard Beneš už v roku 1939 naznačoval možnosť odstúpenia Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu, čo nakoniec bolo potvrdené v roku 1944. NĚMEČEK, J.: Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939–1945. In: *Slovanský přehled*, roč. 87, 2001, č. 3, s. 313–343.

9 KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J.: Cesta k oduznání Mníchova za druhé světové války. In: *Mnichovská dohoda cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha 2004, s. 132.

10 Ohľadne anulovania Mníchovskej dohody prebiehali intenzívne rokovania so zúčastnenými stranami. Najkomplikovanejšie rokovania prebehli s Veľkou Britániou, keďže táto nemienila pristúpiť na československé formulácie, ale presadila nakoniec svoj výklad zrušenia a nie anulácie Mníchovskej dohody. Blížšie KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J.: Cesta k oduznání Mníchova, s. 132–144. SMETANA, V.: Osvěty Mníchova v zahraničněpolitických jednáních za 2. světové války. In: *Mnichovská dohoda cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha 2004, s. 145–163. Pozri aj BENEŠ, E.: *Paměti II. Od Mníchova k nové válce a k novému vítězství*. Praha 2008, s. 176–179 k postoju USA, s. 193–207 k postoju Veľkej Británie, s. 228–232 k postoju Francúzska. K tomu patriace dokumenty č. 126, 139, 140 v BENEŠ, E.: *Paměti III. Dokumenty*. Praha 2008.

11 ŠA Bytča, f. Komitét utečencov (KU), šk. 6, inventárne číslo (inv. č.) 12, dokument (dok.) č. 123/1945.

12 Tamže, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 61/1946. V súčasnej dobe sa fond Komitét utečencov, uložený v štátnom archíve v Bytči, reinventarizuje, vzhľadom na skutočnosť, že prof. Jozef Šimončík zaslal časť fondu Komitétu utečencov, ktorý bol uložený v Ústave dejín Trnavskej univerzity do Bytče, aby sa fond skompletizoval. Vzhľadom na prebiehajúcu reinventarizáciu používame v práci ešte pôvodné signatúry a umiestnenia dokumentov. Reinventarizovaný fond bude mať názov Komitét utečencov (1869) 1941–1949.

Slovenské obyvateľstvo bolo odhodlané brániť svoje územia so zbraňou v ruke. K najväčšiemu incidentu došlo 4. júla 1945 v Podvlku. Poľská milícia začala dňa 2. júla obsadzovať jednotlivé obce a odzbrojovať čsl. milície. V Podvlku bola zriadená stanica s 36 milicionármi, avšak už 3. júla bola napadnutá. Tento útok Poliaci odrazili a na pomoc im prišli ďalší milicionári. V noci 4. júla, okolo 3.00 hod., došlo k ďalšiemu útoku. Na stanicu zaútočili čsl. milicionári spolu s miestnym obyvateľstvom, v počte okolo 300 osôb. Poliaci sa bránili, ale o 12.30 hod. boli prinútení sa vzdať. Na obidvoch stranách bolo viacero mŕtvych a ranených. Ostatní Poliaci boli zajatí.¹³ Tento útok bol posledným činom čsl. milícií na území hornej Oravy a severného Spiša. S príchodom poľského regulárneho vojska boli do 17. júla 1945 obsadené obce na severnom Spiši a do 14. augusta 1945 obce na hornej Orave.¹⁴

Po oslobodení Trstenej prichádzali obyvatelia na miestny Okresný národný výbor (ONV) so žiadosťou o nápravu pomerov. Na radu ONV v Trstenej odišla 7. apríla 1945 do Košíc k čsl. vláde delegácia, ktorú tvorili: Ľudmila Verčeková, učiteľka z Jablonky; Karol Kadlubiak, starosta obce Chyžné a Ignác Kučkovič, predseda Miestneho národného výboru v Orávke. V Košiciach sa delegáti stretli okrem iných s prezidentom Edvardom Benešom, predsedom vlády Zdenkom Fierlingerom, predsedom Demokratickej strany Jánom Ursíny, ministrom financií Vavrom Šrobárom. Žiadali ich o pripojenie hornej Oravy k ČSR.¹⁵

Národná rada odtrhnutých obcí

Vo februári 1945, po oslobodení týchto území Červenou armádou, vznikli vo všetkých obciach hornej Oravy a severného Spiša

miestne národné výbory, ktoré prevzali samosprávu a nadviazali kontakty s novou čsl. štátnou administratívou.¹⁶ Toto bolo podporované slovenským obyvateľstvom, ktoré podľa vykonaného plebiscitu, povoleného IV. ukrajinským frontom, tvorilo 98% obyvateľstva. Situácia na hornej Orave a severnom Spiši sa vyvíjala v neprospech Slovákov a 20. mája 1945 v Trstenej bolo odovzdané sporné územie do rúk poľskej vlády.¹⁷ Miestne národné výbory na Orave a Spiši proti tomuto rozhodnutiu samozrejme intenzívne protestovali a posielali čsl. predstaviteľom početné memorandá a usporadúvali manifestácie. Na jednej manifestácii, dňa 20. mája 1945 v Jablonke sa zúčastnilo 3 000 osôb.¹⁸ Miestne národné výbory sa spojili v Národnej rade obcí hornej Oravy. Podobná organizácia pod názvom Oslobodzovací výbor severného Spiša bola zriadená 10. októbra 1945 v Spišskej Starej Vsi pod vedením Jána Baďurika, ktorý zohral dôležitú úlohu v organizácii a činnosti utečencov z týchto území počas sledovaného obdobia.¹⁹

Poľské úrady sa snažili vzniknutú situáciu upokojiť a tak miestne národné výbory na hornej Orave obdržali od poľských úradov prípis, podľa ktorého sa mali dňa 24. júna 1945 zúčastniť predsedovia Miestnych národných výborov (MNV) schôdze v Novom Targu. Títo sa stretli deň predtým v Jablonke a uzniesli sa na „Memorande na poľskú vládu“, v ktorom žiadali rešpektovanie svojich práv, zachovanie slovenských škôl a úradov a trvali na pripojení k ČSR. Schôdze, ktorá sa mala konať 24. júna v Novom Targu, sa predsedovia MNV nezúčastnili, čím demonštrovali svoje zmýšľanie.²⁰ Poľské okresné úrady reagovali na situáciu prosbou krakovskému vojvodovi o vyslanie vojska na zabraté územia. Prvá žiadosť o vyslanie vojska sa datuje dňom 23. má-

13 Stretávame sa s viacerými údajmi. Priamo v prameňoch sa počet mŕtvych Poliakov udáva 4, ranených a zajatých 43 a nezvestných 9. Z toho vyplýva, že v Podvlku bolo 56 poľských milicionárov. Slováci mali 3 mŕtvych a 5 ranených. ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 61/1946. Julian Kwiek uvádza, že v Podvlku bolo len 43 poľských milicionárov. KWIEK, J.: *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945-1949/50*. Kraków 2002, s. 264-265. Andrej Bielovodský uvádza, že Poliaci mali 17-19 mŕtvych, nezistený počet ranených a bolo zajatých vyše 80 Poliakov. Z uvedeného vyplýva, že poľských milicionárov bolo vyše 99. BIELOVODSKÝ, A.: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava 1946, s. 30.

14 KWIEK, J.: *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945-1949/50*, s. 259.

15 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 12, dok. č. 12/1945.

16 Tamže, inv. č. 10, dok. č. 7-8/1947. Tamže, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 18/1945. ANDRÁŠ, M.: Zápas o severné hranice Československa v rokoch 1945-1947. In: *Život - kultúrno-spoločenský časopis Slovákov v Poľsku*, 2002, č. 8, s. 6-7.

17 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 11, dok. č. 48/1945. KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spiszu i Orawie w latach 1945-1957*. Kraków 2002, s. 101.

18 KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej*, s. 99.

19 MAJERIKOVÁ, M.: Slovenský exodus. K otázke slovenských utečencov z územia severného Spiša a hornej Oravy po jeho pripojení k Poľsku v roku 1945. In: *Slováci v zahraničí*. Matica slovenská 2008, s. 266. Ján Baďurik sa neskôr stal predsedom Komitétu utečencov a časť materiálov tohto spolku uchoval vo svojom vlastníctve, ktoré neskôr odovzdal prof. Jozefovi Šimončičovi, prostredníctvom ktorého sa dostali do Archívu Ústavu dejín Trnavskej univerzity a v konečnom dôsledku do Štátneho archívu v Bytči.

20 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 10, dok. č. 7-8/1947.

jom 1945.²¹ Rozhodnutie o vyslaní vojska padlo až v polovici júna. Tento rozkaz dostal 32. pluk 8. divízie pechoty. Poľské vojsko definitívne obsadilo územie hornej Oravy do 17. júla 1945, resp. územie severného Spiša do 14. augusta 1945.²²

Poľské úrady zakázali MNV a tak sa Národné rady presunuli na Slovensko, odkiaľ naďalej pôsobili v záujme slovenského obyvateľstva v Poľsku. Premenovala sa na Národnú radu odtrhnutých obcí hornej Oravy.

Národná rada (NR) odtrhnutých obcí hornej Oravy vznikla 28. júna 1945 v Jablonke. Za jej členov boli zvolení:

Predseda: Ľudmila Verčeková, tunajšia učiteľka

Tajomník: Ján Florek, tajomník MNV Pekelník

Podpredseda: Ján Rafáč, obchodník z Jablonky

Pokladník: Ľudmila Verčeková.²³

Mimo tohto predstavenstva boli členmi aj ostatní predsedovia a tajomníci odtrhnutých obcí hornej Oravy. Obidve organizácie pôsobiace v prospech utečencov úzko spolupracovali, a vydávali spoločné rezolúcie.²⁴ Spolupracovali aj so Sväzom slovenskej mládeže v Trstenej, prostredníctvom ktorého propagovali opätovné pripojenie hornej Oravy a severného Spiša k ČSR. Národná rada odtrhnutých obcí sa starala aj o materiálne zabezpečenie utečencov. Počas obdobia rokov 1944–1947 ušlo zo sporných území hornej Oravy a severného Spiša približne 6 000 osôb, a aj keď sa časť z nich v neskoršom období, po upokojení situácie vrátila späť, odhaduje sa, že na Slovensku ostalo cca 5 500 utečencov.²⁵ Utečeneckú vlnu Slovákov z Poľska smerom na Slovensko mala na svedomí propoľská politická, hospodárska a kultúrna perzekúcia poľských orgánov a pohyb rozličných ilegálnych zoskupení, predovšetkým skupiny Błyskawica na čele so Józefom Kurašom, ktorý vystupoval pod pseudonymom Ogień.²⁶

Národná rada odtrhnutých obcí mala na starosti aj presídľovanie utečencov a ich rozmiestňovanie po republike. Dňa 2. augusta 1945 obdržala Národná rada odtrhnutých obcí hornej Oravy telefonát z Povereníctva pre poľnohospodárstvo a pozemkovú reformu od Dr. Slávika, aby sa zástupcovia Národnej rady ihneď dostavili na Povereníctvo do Bratislavy. Do Bratislavy odišli Ľudmila Verčeková a Florián Gajniak. Títo spolu s Dr. Slávikom vypracovali 5. augusta „Presídľovací plán hornej Oravy.“²⁷

Dňa 12. augusta sa začala presídľovacia akcia zo Skleného, kde boli zhromaždení utečenci. 14. augusta sa v Sklenom konalo zasadnutie členov Národnej rady odtrhnutých obcí, na ktorom boli Ľudmila Verčeková a Anton Vyrva poverení ako zástupcovia NR, aby odcestovali do Nových Zámok, kde bolo určené sústredovacie miesto presídľovania, a kde sa mali stretnúť s Dr. Holanom a Dr. Slávikom. Na zasadnutí NR bola tiež zvolená komisia, ktorá vysielala skupiny rodín do určených miest. Jej členmi sa stali Miloš Borský, Ján Florek a Karol Pavlák, ktorý mal ostať v Sklenom do konca, kým odtiaľ neodídu všetky rodiny.

Dňa 16. augusta sa stretli vyslaní členovia NR v Nových Zámokoch s Dr. Holanom a Dr. Slávikom a spolu odišli do Dvorov nad Žitavou vykonávať presídľovacia akciu. Utečenci z Poľska mali dostať domy a gazdovstvá po Maďaroch, ktorí mali byť deportovaní do Maďarska. Niektorí Maďari sa však v noci z Maďarska vrátili a vyhánali Slovákov zo svojich domov. Presídľovacia akcia sa zhatila a utečenci sa vrátili späť do Skleného.²⁸

Presídľovacia akcia sa týmto neskončila a napriek prekážkam zo strany maďarského obyvateľstva boli nakoniec utečenci rozmiestnení podľa presídľovacieho plánu na statky deportovaných Maďarov. Na tieto uprázdnené miesta boli presídlení predovšetkým utečenci z hornej Oravy.

21 KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej*, s. 100.

22 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1947, dok. č. 82/1947.

23 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 12, dok. č. 3/1945.

24 *Slovo ľudu hornej Oravy a Spiša rodákovi v Československu a svetovej verejnosti*. Bratislava 1947, s. 33–36.

25 ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 368/1946; Tamže, šk. 6, inv. č. 10, dok. č. 7–8/1947.

26 K otázke prenasledovania a útlaku slovenského obyvateľstva na územiach hornej Oravy a severného Spiša bližšie MAJERÍKOVÁ, M.: Príspevok k povojnovým perzekúciám Slovákov na severnom Spiši a hornej Orave. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938–1945. Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava 2008. MAJERÍKOVÁ, M.: Slovenský exodus, SYRNÝ, M.: K problematike Hornej Oravy a Spiša po druhej svetovej vojne. In: *Acta historica Neosoliensia*, č. 8. Banská Bystrica 2005. ŠTAIGL, J.: Bezpečnostná situácia v pohraničných oblastiach Oravy a Spiša v rokoch 1945–1947. In: *Vojenská história*, roč. 12, 2008, č. 2, s. 84–107. KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej*. KWIEK, J.: *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945–1949/50*. MÓLITORIS, L.: Społeczne uwarunkowania powstania Towarzystwa Czechów i Słowaków na Spiszu i Orawie. In: *Almanach Słowáci v Poľsku VII*. Krakov 2001.

27 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 9, dok. č. 254/1945. ANDRÁŠ, M.: Príchod Slovákov z hornej Oravy na Žitný ostrov. In: *Život – kultúrno-spoločenský časopis Slovákov v Poľsku*, 2003, č. 9, s. 5–6.

28 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 9, dok. č. 255/1945.

Utečenci zo Spiša boli sústredovaní do Spišskej Starej Vsi odkiaľ boli rozmiestňovaní najmä na územie Spiša. K 9. aprílu 1946 bolo z obcí horného Spiša vystahovaných 424 zaregistrovaných osôb. Z jednotlivých obcí to boli nasledujúce počty: z Nižných Lapš 23 osôb, z Kacvína 28 osôb, z Nedece 57 osôb, z Repisk 42 osôb, z Tribša 40 osôb, z Novej Belej 36 osôb, z Vyšných Lapš 179 osôb, z Krempach 5 osôb, z Jurgova 11 osôb, z Fridmana 3 osoby. Boli umiestňovaní najmä v obciach Veľká Lomnica, Stará Lesná, Žákovce, Osturňa, Spišská Stará Ves, Huncovce a Stará Ľubovňa.²⁹ Utečenci zo severného Spiša boli teda umiestňovaní najmä na samotnom Spiši v opustených domoch po Nemcoch, kým utečenci z Oravy na južné Slovensko. Mnoho spišských utečencov pracovalo vo Svite.³⁰

Osídľovací úrad pre Slovensko sa snažil získať vierohodné informácie o množstve utečencov, o miestach kde sa zdržovali a iných skutočnostiach. Táto snaha nebola úspešná, „vzhľadom na to, že menovaní čakajú na konečné vyriešenie hraničnej otázky. Po priaznivom vyriešení spornej otázky sev. Spiša a hornej Oravy, väčšina Slovákov vráti sa do svojho rodného kraja.“³¹

Zánik Národnej rady utečencov z hornej Oravy a odovzdanie jej majetku sa uskutočnil 20. mája 1947 na obecnom úrade v Sklenom, za prítomnosti jej predsedu Jána Rafáča a jeho zástupcov Ignáca Gajniaka a Vendelína Kotta.³²

Samotná Národná rada odtrhnutých obcí hornej Oravy sa už skôr spojila s Oslobodzovacím výborom severného Spiša a vznikol Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy. Došlo k tomu 3. januára 1946 v Trstenej.³³ Neskôr bol premenovaný aj Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy na Komitét utečencov hornej Oravy a Spiša, poprípade na Komitét utečencov Spiša a Oravy.

Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy

Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy (OVSO) vznikol teda 3. januára 1946. Došlo k tomu na schôdzi v Trstenej, kde Michal Grieger, ako zástupca odtrhnutých obcí severného Spiša

navrhol, aby sa vytvoril spolok, ktorý by plánovitejšie pracoval spoločne so zástupcami oravských obcí. Prítomní zástupcovia obcí s tým súhlasili, a ihneď ustanovili prípravný výbor pre vznik nového spolku. Výbor určil, keďže sú územia Spiša a Oravy pomerne vzdialené, dve pobočky: pre Oravu v Trstenej a pre Spiš v Spišskej Starej Vsi (podpredseda pre Spiš mal sídlieť v Kežmarku). Taktiež došlo k voľbe jednotlivých zástupcov do funkcií OVSO:

predseda OVSO - Ján Baďurík zo Spišskej Starej Vsi,

podpredsedovia - Ladislav Kudzbel pre Spiš,

Karol Kadlubiak pre Oravu,

tajomníci - Ludovít Gigler pre Oravu,

Koloman Slavkovský pre Spiš,

spravodajcovia - Michal Grieger pre Spiš,

Ladislav Štefanides pre Oravu,

pokladníci - Cyril Kováčik pre Spiš,

František Géze pre Oravu.

Za členov výboru pre Spiš boli zvolení: Jozef Kalafut, Vojtech Šoltýs, Ján Baďurík st., Ján Matančík, Mária Šoltýsová, Jozef Vojtas, Pavol Čarnogurský, Jozef Grožo, Ondrej Devečka, Ján Klorus.

Pre Oravu to boli: Ján Kubík, Ignác Bielak, Jozef Tomašík, Štefan Kadlub, Jozef Malisa, Štefan Javorek, Jozef Borový, Jozef Gala, Martin Molitoris, Jozef Kurek, Augustín Ďurčák.³⁴

Na tejto zakladajúcej schôdzi bola spísaná aj Rezolúcia, ktorá bola zaslaná: „Pánu prezidentovi ČSR, Ústrednej vláde ČSR, Slovenskej národnej rade, Sboru povereníkov SNR, Dočasnému národnému zhromaždeniu, Slovenskému národu, Občanom ČSR, Oslobodzovaciemu výboru Spiša a Oravy v Pittsburgu USA, Mierovej konferencii ...“

Mimo iného sa v nej hovorí: „... vetev slovenského národa na severnej Orave a Spiši sa necíti byť účastnou na ovocí víťazstva, lebo proti svojej vôli bola daná pod zvrchovanosť a štátnu moc Poľskej republiky (...)

V dôsledku toho rezolútne žiadame:

1. Predstavitel'ov slovenského národa a ČSR, aby urobili potrebné opatrenia na vyjednanie s Poliakmi o pripojenie uvedeníých obcí k ČSR – plebiscitom.

2. Tlač a rozhlas ČSR, aby sa postavili na

29 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 60/46.

30 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU, Zoznam evakuantov a robotníkov vo Svite.

31 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1947, dok. č. 16/1947, dok. č. 33/1947.

32 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 9, dok. č. 22/1947.

33 Tamže, šk. 7, inv. č. 14, dok. č. 1/1946.

34 Tamže, inv. č. 14, dok. č. 1/1946.

obranu proti krivdám, ktoré sa páchajú na našom ľude v Poľsku.

3. Poľské vyslanectvo v Prahe, aby upozornilo kompetentné kruhy, že ľud s poľskou nadvládou nesúhlasí a súhlasiť nebude.

4. Poľskú správu, aby pokladala toto územie za dočasné obsadenie a aby ho podľa toho ľudsky spravovala...³⁵

Túto rezolúciu osobne odniesla trojčlená delegácia na Ministerstvo zahraničných vecí a SNR v Bratislave. OVSO dostalo od Ministerstva zahraničných vecí a SNR pokyny, aby všemožne pracovali v prospech obyvateľov sporných území a zbierali materiál, ktorý im mali posielat'. Zároveň im bolo oznámené, že schvaľovanie OVSO ako štátom uznaného spolku netreba prevádzať, ale OVSO má pôsobiť ako spontánný prejav obyvateľstva.³⁶

V priebehu nasledujúcich dní boli pripravené organizačné pravidlá OVSO. 14. januára 1946 vypracoval prípravný výbor organizačné pravidlá, ktoré poslal do Trstenej na pripomienkovanie. OVSO v Trstenej tieto pravidlá schválil. Cieľom OVSO sa stalo:

- pracovať všetkými oprávnenými prostriedkami na oslobodení obcí severného Spiša a hornej Oravy spod poľskej nadvlády,

- spolupracovať s úradmi, organizáciami, spolkami a s Oslobodzovacím výborom Spiša a Oravy v Pittsburghu,

- poskytovať obyvateľstvu týchto obcí všestranné informácie a starať sa o utečencov,

- viest presnú evidenciu študujúcej mládeže a všestranne sa o ňu starať,

- tlmočiť pred čl. a svetovou verejnosťou všetky žiadosti a potreby tohto ľudu,

- zistiť všetky krivdy, prenasledovania a prehmaty zo strany Poliakov voči tamojšiemu obyvateľstvu.³⁷

Dňa 31. januára 1946 sa v Kežmarku konala schôdza valného zhromaždenia OVSO. Valné zhromaždenie schválilo organizačné pravidlá vypracované prípravným výborom a voľbu funkcionárov z 3. januára. Taktiež bol ustanovený Dozorný výbor, ktorý mal kontrolovať činnosť OVSO a jeho predsedníctva, stav financií a podávať správy valnému zhromaždeniu. Predsedom Dozorného výboru sa stal Karol Šprlák a podpredsedami

Vojtech Novanský pre Spiš a Jozef Tomášik pre Oravu. Ďalšími členmi Dozorného výboru sa stali Karol Kubala, František Tomeškovič, Anton Gura a Jozef Galla.³⁸ Na tomto valnom zhromaždení bol prijatý aj návrh založenia novín, ktoré by pravdivo informovali o situácii na spornom území. Ich názov mal znieť *Spiš – Orava* a mal to byť dvojtyždenník.

OVSO začal svoju činnosť, pričom spolupracoval s mnohými spolkami v zahraničí. Naplňal všetky ciele, ktoré si stanovil, ako o tom svedčia mnohé zápisnice a rezolúcie, ktorými sa obracal na kompetentné vládne miesta. Delegácia OVSO sa už 1. februára vydala do Prahy, aby tam obhajovala záujmy slovenských obyvateľov sporného územia. OVSO zhromažďoval potrebné materiály, spisoval zápisnice svedčiace o prenasledovaní Slovákov na sporných územiach a informoval o tom vládne orgány a verejnosť v ČSR a vo svete.³⁹ Spolupracoval aj so Sväzom slovenskej mládeže (SSM) v Trstenej, od ktorého prebral agendu, ktorú SSM Trstená viedol v prospech obyvateľov hornej Oravy a severného Spiša. Táto spolupráca sa skončila po celoslovenskom pracovno-manifestačnom zjazde Sväzu slovenskej mládeže, kde sa ústredie SSM postavilo proti aktivitám SSM Trstená v prospech utečencov. OVSO pracoval na usídlení utečencov v Československu a ich pracovnom zaradení.⁴⁰

Činnosť Oslobodzovacieho výboru sa nestretala v ČSR len s pochopením a podporou. Československí komunisti protestovali voči činnosti OVSO, lebo „*terajšia poľská vláda je ich zmýšľania a preto nechcú si medzi sebou pomútiť vodu*“.⁴¹ Na spoluprácu československých a poľských komunistov mal samozrejme vplyv aj Sovietsky zväz, ktorý sa snažil presadzovať politickú a myšlienkovú jednotu vo svojej sfére vplyvu. Československí komunisti nemohli otvorene prejavovať svoju solidaritu a myšlienkovú zhodu s poľskými komunistami, lebo by to mohlo mať vplyv na parlamentné voľby.⁴²

Práca Oslobodzovacieho výboru Spiša a Oravy netrvala ani dva mesiace, keď ju museli prerušiť. Názov Oslobodzovací výbor sa stretol s protestmi zo strany Poľska, lebo hovoriť

35 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 1/46. *Slovo ľudu hornej Oravy*, s. 33–36.

36 Vzhľadom na pripravované vyjednávania s Poľskom, oficiálni predstavitelia nepokladali za vhodné oficiálne podporiť OVSO. Tamže, šk. 6, inv. č. 10, č. 11/1946.

37 Tamže.

38 Tamže, dok. č. 18/1946.

39 Tamže, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 61/1946. Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 118/46.

40 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 60/46.

41 Tamže, dok. č. 131/46.

42 FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví. Československo-poľské vzťahy v letech 1945–1949*. Praha 2008, s. 110–111.

o oslobodení ešte po skončení 2. svetovej vojny bolo neprijateľné. Z Povereníctva vnútra prišiel 6. februára 1946 na podnet Ministerstva zahraničných vecí prikaz, aby Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy zmenil názov na Komitét utečencov hornej Oravy a Spiša. Zámienkou na tento prikaz sa stala ilegálna činnosť OVSO, pretože OVSO nemal schválené stanoviny príslušným Povereníctvom.⁴³ Tým dala pražská vláda najavo, že otázku zabraných obcí nebude riešiť v súvislosti s povojnovým vytyčovaním hraníc, ale že chce riešiť iba otázky Slovákov, ktorí z týchto obcí ušli na slovenské územie.⁴⁴

Komitét utečencov

Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy bol teda nútený zmeniť názov na Komitét utečencov hornej Oravy a Spiša (KU). Napriek tomu, že s dokumentmi KU sa môžeme stretnúť už 14. marca 1946,⁴⁵ samotný Komitét ako organizácia prvýkrát vystupuje 3. novembra 1946 v Trstenej. Tu sa konalo v miestnosti Mestského hotela zakladajúce zhromaždenie Komitétu utečencov hornej Oravy a Spiša. Komitét vznikol ako dôsledok „ilegality“ Národnej rady odtrhnutých obcí a Oslobodzovacieho výboru Spiša a Oravy, lebo napriek tomu, že obidva spolky mali organizačné pravidlá, nemali ich schválené príslušným Povereníctvom.⁴⁶ KU pracoval od zániknutia OVSO a pokračoval v jeho činnosti. Povereníctvo vnútra v Bratislave vyzvalo KU prostredníctvom Okresného národného výboru v Trstenej, aby si podali žiadosť o schválenie stanov, v opačnom prípade budú učené príslušné opatrenia v záujme zachovania predpisov a platných zákonov.

Zakladajúce zhromaždenie schválilo už vopred pripravené stanoviny a na ich základe pristúpili k voľbe dvadsaťčlenného výboru, k voľ-

be dvoch náhradníkov a dvoch revízorov.⁴⁷ Ešte v ten deň sa konala I. výborová schôdza, na ktorej boli schválení funkcionári a upresnené ďalšie kroky KU. Funkcionármi KU sa stali ako predseda Augustín Ďurčák, podpredsedovia Ladislav Štefanides a Florián Gajniak, tajomníci Ľudovít Gigler a Leonard Baruta, pokladník Ľudovít Gigler, zapisovateľ Ján Banáš a ako spravodajskí referenti Augustín Ďurčák a Jozef Tomášik. Ladislav Štefanides bol poverený odniesť nasledujúci deň stanoviny so žiadosťou o schválenie do Bratislavy na Povereníctvo vnútra.⁴⁸ Ciele KU sa zhodovali s cieľmi predchádzajúceho spolku OVSO.

Povereníctvo vnútra odpovedalo na stanoviny KU až 22. novembra 1947. „Zmluvou o priateľskom pomere medzi ČSR a Poľskom sú obidve strany zaviazané vyhýbať sa všetkému, čo by ich vzájomný priateľský pomer mohlo kaziť. V danom prípade ide o spoločnosť reemigrantov z Poľska, ktorých pomery a zvlášť osud ich majetku zanechaného a náhrady nimi utrpých škôd v Poľsku, upraví sa pravdepodobne na základe novej spojeneckej zmluvy... Doporučuje sa, aby sa Komitét ustanovil a svoju činnosť vykonával ako odbočka Slovenskej ligy v Bratislave.“⁴⁹

KU mal v náplni svojej práce registráciu práve došlých utečencov a vydávanie im utečeneckých preukazov, spisovanie zápisníc o okolnostiach, za ktorých museli utiecť, zaďefovanie utečencov do práce za spolupráci Úradu ochrany práce, vydávanie potvrdení pre utečencov, obhajovanie práv a záujmov utečencov pred verejnými úradmi, pravidelné predkladanie situačných správ o pomeroch utečencov a krajanov v Poľsku.⁵⁰

KU začal svoju činnosť už v lete 1946. Medzi svojimi prvými aktivitami sa pokúšal o vyslanie delegácie na Mierovú konferenciu do Paríža, ktorá by predniesla ich zále-

43 ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 402/1946.

44 MELNIKOVÁ, M. – VRABCOVÁ, E.: Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí. In: *Slovenská archivistika*, roč. 31, 1996, č. 2, s. 24.

45 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 35/1946.

46 Oba spolky sa domáhali schválenia svojich stanov, no príslušné úrady im ich odmietli schváliť z obáv pred reakciou Poľska a z náštrbenia vzájomných diplomatických stykov. ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 11, dok. č. 570/1946.

47 Členmi výboru sa stali: Dr. Štefan Krč – prednosta Okresného národného výboru (ONV) Trstená, Róbert Harvančík – notársky tajomník Okresného úradu (OÚ) MNV Trstená, Jozef Galla – hlavný inšpektor finančnej stráže v Trstenej, Jozef Tarek – kapitán NB a okresný veliteľ NB Trstená, Ladislav Štefanides – poslucháč medicíny z Trstenej, Leonard Baruta – úradník OÚ Trstená, Ľudovít Gigler – dôchodkový úradník v Trstenej, Štefan Javorek – hodinár a zlatník v Trstenej, Augustín Ďurčák – slov. utečenec z Jablonky, Florián Gajniak – slov. utečenec z Jablonky, Ján Kubík – slov. utečenec z Jablonky, Andrej Doránský – rímskokatolícky kaplán z Nižnej Lipnice, František Vontorčík – slov. utečenec z Vyšnej Lipnice, Karol Kadubiak – slov. utečenec z Chyžného, Ján Šašek – slov. utečenec z Chyžného, Jozef Tomášik – slov. utečenec z Pekelníka, Ján Banáš – študent a slov. utečenec z Pekelníka, Albin Klain – slov. utečenec zo Srnia, Jozef Gloviak – slov. utečenec zo Srnia, Ignác Biefak – slov. utečenec z Harkabúza. Náhradníci: Ján Florek – notársky pomocník a slov. utečenec z Pekelníka, Karol Kuš – slov. utečenec z Podvlka. Revízori účtov: Celestín Radecský – slov. utečenec z Bukoviny-Podsklia, Anton Mastela – slov. utečenec z Podvlka.

48 ŠA Bytča, f. KU, šk. 6, inv. č. 11, dok. č. 570/1946.

49 Tamže, šk. 5, inv. č. 8, dok. č. 735/1947.

50 Tamže, šk. 6, inv. č. 10, dok. č. 7-8/1946.

žitost' medzinárodnej verejnosti. Dňa 9. júla 1946 delegácia KU navštívila ministra zahraničných vecí Jána Masaryka a požiadala ho o dovoľenie zúčastniť sa na Mierovej konferencii. Minister súhlasil. Delegátmi KU sa stali za Oravu Ľudovít Gigler, Ignác Gajniak, Ľudmila Verčeková a Jozef Baláž.⁵¹ Za Spiš to boli Ján Baďurík, Ján Klórus, Ľudovít Lincényi, Alojz Miškovič a Jozef Vojtas.⁵² Uvedená delegácia sa mala spojiť s delegáciou amerických Slovákov, ktorí mali 30. júla pricestovať do Prahy a potom mali spoločne odcestovať do Paríža, aby tam spoločne predniesli svoje požiadavky. Medzitým odišla československá delegácia na čele s ministerským predsedom Klementom Gottwaldom do Moskvy, aby predjednali politické záležitosti, s ktorými chceli ísť do Paríža, najskôr so Stalinom a Molotovom. V Moskve sa na žiadosť Poľska rozhodlo, že spor medzi ČSR a Poľskom nemá byť predložený v Paríži, ale že si ho majú ako priateľené národy vyriešiť medzi sebou.⁵³ Z tohto dôvodu sa cesta delegácie KU do Paríža nekonala. V Paríži došlo medzi ČSR a Poľskom k dohode po stránke hospodárskej, kultúrnej a vzájomnej pomoci. Otázka čsl.-poľských hraníc sa mala riešiť až po skončení mierovej konferencie. Poľská delegácia v Paríži sa vyslovila, že „pre kúsok zeme nebudeme v stáлом nepriateľstve s Československom.“⁵⁴ Utečencov zo sporných území zastupoval v Paríži len delegát amerických Slovákov Jozef Matiašovský.

Jozef Matiašovský prišiel 4. septembra 1946 aj na Slovensko, kde sa stretol s predstaviteľmi KU a osobne sa presvedčil o situácii na sporných územiach. KU spolupracoval aj naďalej s americkými Slovákami a Slovenskou

ligou. Žiadal ich o morálnu aj finančnú pomoc.⁵⁵ Napriek neúspechu s delegáciou pokračoval KU v činnosti a vyhotovoval zápisnice o prenasledovaní Slovákov na spornom území. Tieto posielal Ministerstvu zahr. vecí a Predsedníctvu SNR do Bratislavy.⁵⁶ Slováci na spornom území hľadali pomoc nielen u slovenských úradov a KU, ale obracali sa aj na poľské úrady s prosbou o pomoc. Niektorí sa obrátili aj na kňaza Ferdinanda Machaya, ktorý im prisľúbil pomoc. Neskôr odmietol slovenským obyvateľom pomôcť s odvolaním, že „Slováci musia trpieť, pretože vraždia Poľakov.“⁵⁷ KU samozrejme písal aj rezolúcie a memorandá, s ktorými sa obracal na príslušné štátne orgány a verejnosť. Do akcie o prínavrátene sporných území hornej Oravy a severného Spiša sa zapojil aj ONV v Trstenej, ktorý dňa 4. marca 1947 adresoval predstaviteľom ČSR memorandum, v ktorom približovalo doterajšiu situáciu na spornom území a apelovalo na vládu, aby tejto otázke venovala väčšiu pozornosť.⁵⁸

KU sa všemožne staral o utečencov a zaisťoval im podporu nielen morálnu, ale aj finančnú a právnu. Pre utečencov spolok vydával potvrdenia pre bezpečnostné orgány a pre zásobovací systém, že pochádzajú zo sporného územia a sú slovenskej národnosti. Zároveň pre nich vybavoval reemigrantské legitímácie na Osídľovacom úrade pre Slovensko v Bratislave.⁵⁹ Zabezpečoval im aj prácu a usídlenie v ČSR. KU poskytoval pomoc aj študentom zo sporného územia, ktorí študovali na Slovensku. Týmto poľské úrady kladli rozličné prekážky, aby ich prinútili zanechať slovenské školy a vrátiť sa do Poľska. Najčastejšie sa to prejavovalo tým, že im za-

51 Tamže, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 245/1946.

52 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 122/1946. Jozef Vojtas – narodil sa 24. novembra 1906 v Jurgove, študoval v Podolínci, Košiciach a Levoči, kde ukončil r. 1925 gymnaziálne štúdiá. Neskôr študoval na Lekárskej fakulte UK v Bratislave, avšak čoskoro zmenil zameranie a vyštudoval teológiu na Spišskej Kapitule. R. 1930 bol vysvätený za kňaza. Pôsobil vo viacerých farnostiach, od roku 1939 v Kacvine, kde sa angažoval v prospech Slovákov pripojených počas vojny späť k Slovensku. Po vojne sa zapojil do boja o zotrvanie týchto obcí pri Slovensku, avšak neúspešne. Od roku 1947 bol farárom v Levoči. V 1950 bol intervenovaný v Mučenikoch a r. 1951 odsúdený na 16 rokov väzenia za „pokos o organizovanie hromadného úteku za hranice, za velezradu a iné podobné delikty“. Bol väznený v Prešove, Leopoldove, v Bratislave a na Mírove. V 1960 bol amnestovaný, a r. 1939 čiastočne rehabilitovaný sa stal farárom v Spišskej Belej. V tomto období sa začína venovať regionálnym dejinám a svoje príspevky publikuje. Zomrel 22. marca 1977 v Kežmarku, pochovaný je v Spišskej Belej. CHALUPECKÝ, I.: Regionálny historik Jozef Vojtas (1906–1977). In: *Historický zborník* 16, č. 1-2/2006, s. 292–293.

53 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 143/1946. Dr. Jozef Lettrich sa vyslovil: „otázka našich územných požiadaviek voči Poľsku na Hornej Orave a na severnom Spiši, nebude predmetom rokovania na mierovej konferencii v Paríži, lebo toto je vec dohody medzi dvoma spojeneckými národmi.“ In: *Čas*, 30. 7. 1946.

54 „pre kavelek zeme nebudeme v stáлом nepriateľstve s čechosloviakmi“ Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 145/1946.

55 ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 384/1946.

56 Tamže, dok. č. 274/1946, dok. č. 304/1946, dok. č. 381/1946.

57 ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 332/1946.

58 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1947, dok. č. 82/1947.

59 ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 280/1946. Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 1, dok. č. 99, dok. č. 102, dok. č. 118/1948.

kazovali prekračovať hranice bez osobitných priepustiek, a tak boli študenti nútení prekračovať hranice načierno. Poliáci sa nestavali proti ich príchodu do krajiny, ale smerom na Slovensko sa to stávalo obtiažne. Z tohto dôvodu študenti ostávali na Slovensku a k rodinám sa dostávali len zriedkavo na veľké sviatky- Vianoce, Veľkú noc. Na druhej strane poľské úrady ponúkali študentom výhodné štipendiá, ak sa rozhodli študovať na poľských školách. Dúfali, že týmto sa im podarí oslabiť ich slovenské zmýšľanie a naklonia ich ku spolupráci so svojimi úradmi. V budúcnosti mali propagovať a rozširovať poľské ctenie medzi ostatných slovenských obyvateľov hornej Oravy a severného Spiša. Táto iniciatíva poľských úradov sa nestretla s úspechom. Slovenskí študenti aj napriek ťažkostiam odchádzali študovať na Slovensko. Tu im KU poskytoval potvrdenia o ich slovenskom pôvode a pomeroch z ktorých prichádzali. KU im vybavoval aj štipendiá na Slovensku, aby ľahšie znášali neutešenú situáciu v ktorej sa ocitli.⁶⁰

Komitét sa snažil ovplyvniť verejnú mienku obyvateľstva rozličnými spôsobmi. Jednou z akcií na podporu svojich cieľov bolo vytvorenie propagačných diapozitívov, ktoré boli rozposielané väčším kinám na Slovensku so žiadosťou o trojtýždňové premietanie.⁶¹ Diapozitívy zachytávali rozličné situácie zo života utečencov v ich každodennom živote. Zároveň diapozitívy propagovali riešenie otázky hornej Oravy a severného Spiša plebiscitom. Za prispenia KU vyšli aj dve knihy, ktoré sa zaoberali územím hornej Oravy a severného Spiša, ich históriou a súčasnou situáciou. Boli to knihy *Severné hranice Slovenska* od Andreja Bielovodského, ktorú Komitét nechal vytlačiť prostredníctvom Ústrednej správy Slovenskej ligy v Bratislave v roku 1946 a *Slovo ľudu hornej Oravy a Spiša rodákom v Československu a svetovej verejnosti*, ktorú vydal samotný Komitét v Bratislave roku 1947. Obidve tieto publikácie boli dielom profesora Alojza Miškoviča, rodáka z Jurgova, ktorý sa dlhodobo venoval tejto otázke.⁶²

Profesor Miškovič úzko spolupracoval s KU, o čom svedčí aj jeho menovanie do delegácie, ktorá mala zastupovať KU v Paríži. Mal v nej pôsobiť ako vedúci expert.⁶³ KU vydával aj obežník pod názvom *Horná Orava – Severný Spiš*. Bol to dvojtýždenník, ktorý vychádzal v Trstenej a zaoberal sa situáciou na sporných územiach. Zároveň informoval utečencov o krokoch KU v ich prospech a rokovaniach československej vlády s poľskou. Prvé číslo obežníka vyšlo 1. novembra 1946.⁶⁴ Súhrnne Komitét vydal 30 čísel tohto časopisu. Posledné zaznamenané číslo vyšlo 25. januára 1948.⁶⁵

Komitét teda pracoval na viacerých poliach s cieľom uľahčiť situáciu utečencov a prinavrátiť hornú Oravu a severný Spiš späť do ČSR. Dňa 10. marca 1947 bola na zámku Belvedere vo Varšave podpísaná Zmluva o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi ČSR a Poľskom. V Dodatkovom protokole sa zmluvné strany dohodli, že do dvoch rokov vyriešia otázku sporných hraníc, a zaistia menšinám žijúcim na ich území vhodné podmienky na kultúrny a hospodársky rozvoj. Predstavitelia KU naďalej dúfali v priaznivé riešenie otázky hraníc a zároveň v priaznivejší vývoj podmienok života Slovákov v Poľsku. Na porade vo Svite v dňoch 25.–26. mája 1947 zástupcovia Komitétu vyjadrili svoju nádej v lepšiu budúcnosť Rezolúciou, v ktorej privítali podpísanie zmluvy a zároveň vyslovili svoje požiadavky v oblasti správnej, cirkevnej a školskej.⁶⁶ KU spolupracoval so slovenským obyvateľstvom v Poľsku, a spoločne sa im podarilo presadiť v školskom roku 1947/1948 vznik slovenského školstva. Bol to však len čiastkový úspech, pretože vnútorná situácia v štáte po februári 1948 si vyžiadala zrušenie Komitétu utečencov hornej Oravy a Spiša. Po februári 1948, nemohlo byť miesto na akékoľvek zásadné spory medzi Československom a Poľskom. Blok okolo ZSSR musel zachovať medzi sebou pokoj.⁶⁷

Okresný národný výbor v Trstenej svojím listom č. 3 605/1948 z 1. apríla 1948 oznámil Komitétu, že v zmysle výnosu Povereníctva

60 ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 674/1946.

61 Tamže, šk. 10, inv. č. 2, dok. č. 756/1946.

62 Okrem spomenutých dvoch diel bol Miškovič autorom aj ďalších diel s problematikou hornej Oravy a severného Spiša – *Naša pravda zvíťazila* (1939), *Napravená krivda. Navrátené kraje vo Spiši, Orave a čadčianskom okrese*. (1940, 1941). Profesor Miškovič sa venoval aj otázkam južných hraníc. CIAĞWA, J.: Alojz Miškovič – obranca integrity Slovenska. In: *Almanach Slováci v Poľsku VII*. Krakov 2000, s. 31–62.

63 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 122/1946.

64 ŠA Bytča, f. KU, šk. 2, inv. č. 6, dok. č. 500/1946.

65 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1948, dok. č. 81/1948.

66 ŠA Bytča, f. KU, šk. 4, inv. č. 7, dok. č. 494/1946.

67 KAMIŇSKI, M. K.: *Polsko-czechoslowackie stosunki polityczne 1945–48*. Warszawa 1990, s. 390.

vnútra č. 74/1-V/3-1948 zo dňa 3. februára 1948 sa činnosť Komitétu utečencov hornej Oravy a Spiša dňom 1. marca 1948 zastavuje. Zároveň boli funkcionári Komitétu vyzvaní, aby najneskoršie do 2. apríla 1948 odovzdali tamojšiemu ONV všetky písomnosti, ako aj celý majetok.⁶⁸ Funkcionári KU chceli založiť nový spolok „Svojpomoc Slovákov zo Spiša a Oravy“. Ministerstvo zahraničných vecí ich informovalo, že nový spolok nemajú zakladať, lebo by aj tak bol čoskoro zlikvidovaný, a že sa majú včleniť do Slovenskej ligy, ktorá jediná má umožnené starať sa o zahraničných Slovákov.⁶⁹ Tým pádom činnosť spolkov na území Slovenska v prospech Slovákov v Poľsku bola ukončená. Naďalej sa jej venovali zahraniční Slováci, a to predovšetkým v USA. Zahraniční Slováci sa počas celého sledovaného obdobia intenzívne zaujímali o otázku príslušnosti obcí hornej Oravy a severného Spiša. Po opätovnom pripojení týchto území späť k Poľsku 17. júla 1945 začali opäť pracovať na ich pripojení k Slovensku. Založili vlastné Americké oslobodzovacie výbory pre Spiš a Oravu (American Liberation Committee for Spis and Orava). Tieto pôsobili v mnohých mestách USA s centrálnym komitétom v Pittsburghu. Úzko spolupracovali s úradmi na Slovensku, od ktorých dostávali pravidelné informácie o situácii na sporných územiach a o aktivitách, ktoré sa podnikajú v ich prospech. Nespolupracovali len s Oslobodzovacím výborom pre Spiš a Oravu, či Komitétom utečencov hornej Oravy a Spiša, ktoré boli oficiálnymi orgánmi pre dané obyvateľstvo. Informácie získavali a spolupracovali aj so Sväzom slovenskej mládeže či s Okresným národným výborom v Trstenej.⁷⁰ Nadviazala sa čulá korešpondencia medzi Americkými oslobodzovacími výbormi pre Spiš a Oravu v USA a Oslobodzovacím výborom pre Spiš a Oravu, či Komitétom utečencov hornej Oravy a Spiša. Slovenské spolky pravidelne informovali svojich prívržencov v zahraničí o svojich aktivitách, zasielali im zápisnice so sťažnosťami Slovákov a prosili ich o potrebné kroky, ktoré by viedli k zmierneniu pomerov na spornom území až do konečného vyriešenia otázky.⁷¹ Výbory pre oslobodenie Oravy a Spiša v USA sa nachádzali v týchto miestach: Pittsburgh, Chicago, Cleveland,

Clifton, Mocanaqua.⁷² Podobné spolky sa nachádzali aj v iných zahraničných krajinách, kde sa vyskytovali slovenské menšiny. Tieto posielali československej a poľskej vláde početné rezolúcie, v ktorých žiadali, aby sa československá a poľská vláda a Slovenská národná rada postarali o slobodný plebiscit v tých pohraničných obciach, ktoré si takýto plebiscit žiadajú. K týmto rezolúciám sa pripojili aj Slováci združení v Slovenskom katolíckom Sokole, v Katolíckej slovenskej Jednote a iných organizáciách, či už v USA, alebo aj v Uruguaji.⁷³

Záver

Ukončenie druhej svetovej vojny opätovne prinieslo na scénu otázku príslušnosti sporného územia hornej Oravy a severného Spiša. Existencia Slovenského štátu v rokoch 1939–1945 a pripojenie týchto území k nemu, viedlo k zvýšenému kultúrnemu a spoločenskému rozvoju. Rešpektovanie a podpora zo strany slovenských úradov a sloboda verejného prejavu svojej národnosti bola silným impulzom na zotrvanie ako súčasť slovenského národa v Československej republike.

Činnosť zahraničného exilu na čele s Edvardom Benešom počas druhej svetovej vojny nedávala slovenskému obyvateľstvu sporných území veľké šance na splnenie svojich požiadaviek. Snahou československej reprezentácie sústredenej okolo osoby Edvarda Beneša bolo nastolenie predmnichovského stavu (samozrejme s výnimkou hraníc so ZSSR, ktorému bolo odstúpené územie Podkarpatskej Rusi), to znamenalo aj návrat československo-poľských hraníc do obdobia pred septembrom 1938. Poľská reprezentácia pôsobiaca v Londýne odmietala rokovania o nastolení hraníc podľa stavu pred Mníchovom, a nechávala túto otázku otvorenú na obdobie po vojne. Uznaním Poľského výboru národného oslobodenia sídliaceho v Lubline za jediného reprezentanta poľského národa sa situácia zmenila. Poliari súhlasili s nastolením predmnichovských hraníc. Napriek tomu medzi Československom a Poľskom prebiehali spory ohľadne rozdelenia pôvodného nemeckého územia Kladska, Ratibořská a Hlubčicka. V tejto dobe sa aj

68 ŠA Bytča, f. KU, šk. 5, inv. č. 8, dok. č. 674/1946.

69 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1948, dok. č. 171/1948.

70 ŠA Bytča, f. KU, šk. 1, inv. č. 5, dok. č. 71/1945.

71 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1946, dok. č. 84/1946, dok. č. 96/1946, dok. č. 125/1946.

72 Archív Ústavu dejín Trnavskej univerzity, f. KU 1947, dok. č. 119/1947.

73 *Slovo ľudu hornej Oravy*, s. 64–79.

otázka Tešínska stávala kartou v poľských rukách voči československým požiadavkám.⁷⁴ Československá strana používala protesty slovenského obyvateľstva hornej Oravy a severného Spiša ako určitú protiváhu voči týmto poľským požiadavkám. Napriek tomu, že už roku 1945 bol podpísaný protokol o odovzdaní sporného územia pod poľskú správu situácia na tomto území sa neupokojila a obyvateľstvo naďalej deklarovalo svoju príslušnosť k slovenskej národnosti a Československu. Z tohto dôvodu sa aj naďalej rokovalo o príslušnosti sporných území. V zmluve podpísanej 10. marca 1947 vo Varšave sa obidva štáty zaviazali, že otázke hraníc definitívne doriešia v nasledujúcich dvoch rokoch.

Protesty a aktivity obyvateľstva hornej Oravy a severného Spiša nepredstavovali dostatočný tlak na vzbudenie záujmu a rešpektu vtedajších veľmocí. Stali sa len nástrojom v rukách vládnych predstaviteľov ČSR, ktorí nimi manipulovali v prospech dosiahnutia svojich cieľov. Môžeme to vidieť aj na tom, že vláda vlastne neuznala existenciu prvých dvoch spolkov – Národnej rady odtrhnutých obcí a Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy, s úmyslom neprovokovať Poliakov. Zachytenie činnosti jednotlivých spolkov pôsobiacich na tomto území nám taktiež dokumentuje stanovisko vlády k tejto otázke. Aj keď vládni predstavitelia sa zaviazali tajne podporovať tieto spolky, situácia Národnej rady odtrhnutých obcí a Oslobodzovacieho výboru Spiša

a Oravy bola poznačená vládnu neochotou a nedostatkom financií, keď úrady neposkytli žiadne financie. Situácia sa o niečo zlepšila až vznikom posledného spolku Komitétu utečencov hornej Oravy a Spiša, ktorý vznikol na nariadenie Povereníctva vnútra. Tento spolok vládne orgány podporili aj materiálne a zverili mu určité právomoci zastupovať utečencov pred oficiálnymi úradmi. Jeho názov nám však napovedá, že vláda už stratila záujem o územia hornej Oravy a severného Spiša a rozhodla sa zachovať existujúci status quo. Komitét utečencov vznikol ako záchranné stredisko na materiálnu a právnu pomoc utečencom, ich evidenciu a rozmiestňovanie v ČSR.

Premenovávanie spolkov pôsobiacich v prospech obyvateľstva hornej Oravy a severného Spiša a nakoniec zrušenie posledného z nich, Komitétu utečencov, dokazujú neochotu vtedajších vládnych orgánov, či už poľských alebo československých, riešiť otázku príslušnosti týchto území na základe slobodnej vôle obyvateľstva. Po februári 1948 sa stala možnosť sporu medzi dvoma priateľskými štátmi patriacimi do jedného sovietskeho bloku neakceptovateľná a preto bola celá otázka odsunutá z medzinárodnej scény. Sporné územie bolo nakoniec definitívne pridelené Poľskej republike. Jediným pozitívom činnosti tunajších spolkov sa stala akceptácia slovenskej menšiny v Poľsku a poskytnutie jej prislúchajúcich práv podľa medzinárodných dohôd.

Summary

Martin Garek: Organizations providing help to refugees from Upper Orava and Northern Spiš (1945–1948)

The end of World War 2 (WW2) brought about a change in the territorial organization of Central Europe. The intention was the return to the pre-war situation, in case of Czechoslovakia even to the period preceding Munich 1938. The conflict between Poland and Czechoslovakia regarded the territory of Tešínsko and Slovak villages in Spiš and Orava that were a part of the Slovak Republic during WW2. By the end of WW2, the Polish gradually occupied these territories and in spite of strong Slovak national awareness of their inhabitants, attempted colonisation of the respective villages. Disorders lead to the prosecution of Slovak people and to massive escape of Slovak population from these areas to Slovakia. For the protection of these people organizations were founded to represent them towards administrative authorities and to agitate for their rights. Among the organizations working in favour of these refugees was i.a. *Národná rada odtrhnutých obcí* (National Council of seceded villages), *Oslobodzovací výbor Spiša a Oravy* (Liberation Committee of Spiš and Orava) and *Komitét utečencov* (Refugees Committee). The work of these bodies concentrated on several issues. Their activity was interrupted by the pressure of state authorities, whose interest was to present the unity of the Eastern block.

74 Blížšie k problematike československo-poľských vzťahov v tomto období FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví. Československo-poľské vzťahy v letech 1945–1949*. Zaujímavé je sledovať prepojenie československých a poľských komunistov a ich spoluprácu ohľadne Tešínska a území hornej Oravy a severného Spiša.

Tábor nútenej práce v Hronci (1949–1951)

V polovici roku 1949 sa v dôležitých odvetviach národného hospodárstva stále prejavoval výrazný nedostatok pracovných síl. V období „budovania socializmu“ preto mnohé podniky neboli schopné plniť jednotný hospodársky plán. Riaditeľstvá týchto podnikov sa situáciu snažili riešiť využitím voľnej pracovnej sily – zaradencov pracovných táborov. Využívali znenie zákona číslo (č.) 247/1948 Zb. z. o táboroch nútenej práce, podľa ktorého mali byť osoby zaradené do táborov použité „pre výkon prác podnikaných štátom, národnými podnikmi a sväzkami ľudovej správy na splnenie jednotného hospodárskeho plánu“.

Na jar roku 1949 sa pomaly menil prístup povereníctva vnútra (PV) v otázke zriaďovania pracovných táborov. Upustilo od zriaďovania táborov na vlastné náklady a snažilo sa o spoluprácu s národnými podnikmi, ktoré mali záujem zamestnať zaradencov vo vlastnom výrobnom procese a boli ochotné hradiť výdavky spojené so zriadením a udržiavaním pracovného tábora. Dôvodom boli predovšetkým vysoké náklady na zriaďovanie a chod táborov. Argumentovalo sa aj možnosťou lepšieho zárobku pre zaradené osoby, splnená bola zároveň požiadavka, ktorou sa zaraďovanie osôb do pracovných táborov zdôvodňovalo - pre výchova prácou, resp. „vzbudenie záujmu a snahy k produktívnej práci na výstavbe nového spoločenského poriadku“.¹

Výrazný nedostatok pracovných síl v hutníckom priemysle priviedol vedenie národného podniku Švermove železiarne (ŠŽ) v Podbrezovej k rozhodnutiu zapojiť do pracovného procesu zaradencov táborov nútenej práce. Vedenie podniku vyhládlo v neďalekej obci Hronec schátranú budovu bývalej

továrne, v ktorej boli na jeseň roku 1944 krátko internovaní obyvatelia nemeckých obcí a začiatkom augusta 1949 iniciovalo rokovanie so zástupcami povereníctva vnútra a Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktoré smerovalo k zriadeniu nového pracovného tábora na Horehroní.²

Na základe záverov z porady konanej dňa 5. augusta 1949 spracovali zamestnanci ŠŽ podklady na adaptáciu budovy a vytvorenie pracovného tábora v dvoch variantoch, ktoré prostredníctvom zástupcu veliteľa Krajského veliteľstva Štátnej bezpečnosti v Banskej Bystrici npor. Alberta predložili v polovici augusta na schválenie povereníkovi vnútra.

Na spoločnom rokovaní 2. septembra 1949 sa zástupcovia PV a ŠŽ dohodli, že tábor nútenej práce s kapacitou 420 až 500 osôb bude v Hronci zriadený 1. októbra 1949.³ Vedenie ŠŽ potvrdilo svoj záväzok financovať všetky náklady spojené s adaptáciou budov, zabezpečiť ubytovacie, administratívne, stravovacie a hygienické priestory, ako aj stravovacie služby, zdravotnícku starostlivosť a dodržiavanie práv zaradencov v sociálnej oblasti.⁴ Povereníctvo vnútra súhlasilo s dočasným vytvorením detašovaného pracovného oddielu, avšak s podmienkou, že zaradenci budú pod dozorom strážneho oddielu Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) pracovať výlučne na adaptačných prácach. Obe strany sa zároveň dohodli, že pomer zaradencov k zamestnávateľovi bude považovaný za pracovný a ich práva bude zastupovať povereníctvo vnútra.

Detašovaný pracovný oddiel v počte 60 zaradencov bol do Hronca premiestnený z tábora nútenej práce v Novákoch dňa 10. septembra 1949. Jeho veliteľom bol menovaný kancelársky oficiál Jozef Vavrek, hospo-

Mgr. Jerguš Sivoš
(1979), absolvent
Pedagogickej fakulty
Univerzity Komenského
v Bratislave, študijný
odbor dejepis –
občianska náuka a etika.
Pracuje v Ústave pamäti
národa

1 V apríli 1949 bola uzatvorená pracovná a mzdová zmluva s riaditeľstvom handlovských uhoľných baní, neskôr s Československými stavebnými závodmi v Novákoch, Handlovej a v Bratislave, podnikom ODEVA Trenčín, Všeodborovým družstvom v Malackách, viacerými podnikmi v Prievidzi.

2 Rokovania za ŠtB viedol zástupca veliteľa Krajského veliteľstva ŠtB (KV ŠtB) v Banskej Bystrici npor. Eduard Albert.

3 Rokovaniu predchádzalo prípravné pracovné stretnutie pracovníkov ŠŽ a npor. Alberta dňa 1. septembra 1949. Jeho cieľom bola rekapitulácia realizovaných opatrení a stanovenie ďalších úloh, medzi inými rozdelenie zodpovednosti pri zabezpečovaní úloh v procese príprav zriadenia pracovného tábora. Referentom pre urýchlenie zriadenia pracovného tábora bol menovaný Ing. Söhnel z technického odboru.

4 Napr. prihlásiť zaradencov do národného poistenia a platiť poisťné dávky, dodržiavať zákonom stanovenú dĺžku pracovnej doby, vykazovať denne vedúcim pracovných skupín počet odpracovaných hodín jednotlivých zaradencov, vyplácať mzdy podľa vlastného mzdového systému.

Obec Hronec.
Zdroj: Archív autora

dár Tábora nútennej práce (TNP) v Novákoch.⁵

Oddiel bol umiestnený v starej továrenskej budove bývalej lisovne, ktorá sa nachádzala v dezolátnom stave. Príkazom povereníctva vnútra boli dňa 18. septembra 1949 z tábora nútennej práce v Ilave premiestnení do Hronca dvaja zaradenci-remeselníci, ktorí mali odborné pomáhať pri adaptácii tábora. Nasledujúci deň prišiel do Hronca z oddelenia BK/8 povereníctva vnútra kancelársky oficiál Peter Kudlička, ktorý prevzal funkcie hospodára, účtovníka a pokladníka detašovaného oddielu.

V druhej polovici septembra 1949 stúpil početný stav zaradencov detašovaného oddielu pomerne rýchlo. Súviselo to s plánovaným zrušením tábora nútennej práce v Ilave k 30. septembru 1949, a zároveň s rozšírením pracovného oddielu v Hronci na riad-

ny pracovný tábor. Premiestnením ďalších zaradencov z tábora nútennej práce v Novákoch (12) a všetkých práceschopných zaradencov z tábora v Ilave, ktorí mali pred sebou viac ako dva mesiace pobytu v tábore (30), vzrástol počet zaradencov detašovaného oddielu v kmeňovom stave na 101 osôb.⁶ Väčšina zaradencov pracovala na úprave areálu bývalej továrne (57), no prví zaradenci začali pracovať aj mimo tábora – v Podbrezovej pre Švermove železiarne (16) a v Hronci pre Československé stavebné závody (20).

Dňa 21. septembra 1949 vydalo povereníctvo vnútra obežník, ktorý informoval Správy táborov v Novákoch a Ilave, Krajský národný výbor v Banskej Bystrici, Okresný národný výbor v Brezne, Miestny národný výbor v Hronci, Krajské veliteľstvo Zboru národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici, Krajské veliteľstvo Štátnej bezpečnosti v Banskej Bystrici, Okresné veliteľstvo Zboru národnej bezpečnosti v Brezne, stanicu Zboru národnej bezpečnosti v Hronci a národný podnik ŠŽ v Podbrezovej, že dňom 1. októbra 1949 bude v Hronci zriadený tábor nútennej práce s počiatočným stavom 100 zaradených osôb, ktorý sa bude postupne zvyšovať na 400–500 osôb. Vedením tábora bol poverený Jozef Vavrek, ktorý dočasne prevzal funkciu účtovníka. Hospodárom bol menovaný Peter Kudlička, ktorý súčasne vykonával funkciu likvidátora miezd a pokladníka. Obežník určoval krajskému veliteľstvu národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici, aby k 1. októbru 1949 premiestnilo na Správu tábora troch strážmajstrov „*energických, politicky vyspelých a v administratívnej zbehlých*“, a zriadil pri tábore nútennej práce dočasnú stanicu ZNB (strážny oddiel) v počte 12 príslušníkov ZNB (veliteľ, zástupca veliteľa a 10 príslušníkov ZNB). Druhé oddelenie Koordinačného odboru PV (BK/2), ktoré organizovalo politickú a osvetovú výchovu v ZNB, malo do tábora z radov príslušníkov ZNB zabezpečiť dvoch osvetových referentov. Obežník napokon nariadil aj administratívne opatrenie – premiestnenie zaradencov detašovaného pracovného oddielu z kmeňového stavu táborov v Ilave a Novákoch do kmeňo-

5 Jozef Vavrek (1912), člen Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) a Hlinkovej gardy (HG), štátny zamestnanec na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky, absolvent školy pre veliteľov Slovenskej pracovnej služby (SPS) v rakúskom meste Raital, v roku 1944 hospodár SPS v Jakubove, do 15. júla 1945 príslušník nitrianskej posádky. Od 25. septembra 1945 hospodár sústredovacieho tábora Trnavská cesta v Bratislave, od začiatku roku 1946 zásobovací referent PV (zásobovanie táborov na Slovensku). Od jari 1946 do septembra 1949 hospodár TNP Nováky. Od septembra 1949 do decembra 1950 veliteľ, resp. hospodár TNP Hronec. Od roku 1951 pracoval v Košiciach v podnikoch REMPO a Drevovýroba. Kvôli svojim aktivitám v období 1. Slovenskej republiky bol v rokoch 1953 – 1964 preverovaný ŠtB. Pozri: Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) B10/II, inventárna jednotka (inv. j.) 249.

6 V skutočnosti sa však v Hronci nachádzalo 88 osôb. Zvyšných 13 osôb bolo v nemocničnom liečení (3), na priepustke (3) alebo z oddielu zbehol (7).

vého stavu tábora nútenej práce v Hronci k 1. októbru 1949.⁷

Koncom septembra 1949 sa so zástupcami riaditeľstva ŠŽ v Podbrezovej stretol správca detašovaného oddielu Jozef Vavrek, aby dohodol podrobnosti postupnej adaptácie, vnútorného zariadenia, zabezpečenia a rozširovania budúceho pracovného tábora.⁸ Členovia riaditeľstva boli poverení do 1. októbra 1949 zabezpečiť: miesto na ubytovanie 160 zaradencov, ďalších 57 postelí a tri miestnosti pre kancelárie na I. poschodí. Nasledujúci deň malo byť do prevádzky dané ústredné kúrenie. Na ubytovanie členov strážneho oddielu a kancelárske priestory mali byť do konca novembra 1949 postavené štyri montované domy. Ďalej mali byť upravené dve miestnosti v prízemí na uskladnenie potravín a výstroje, zriadená práčovňa, sušiareň, ošetrovňa a ordinácia. V rámci bezpečnostných opatrení sa malo zdokonaľiť oplotenie tábora o ostnatý drôt a zabezpečiť jeho osvetlenie podľa predlohy správcu tábora. Ten mal záro-

veň zabezpečiť slamníky, prestieradlá, deky a podhlavníky z tábora v Novákoch.

Pracovná a mzdová zmluva medzi ŠŽ Podbrezová a poverenictvom vnútra bola podpísaná 7. októbra 1949.⁹ Poverenictvo vnútra sa zaviazalo dodávať denne zamestnávateľovi nim stanovený počet zaradencov, zabezpečiť zdravotnú starostlivosť, bezpečnostný dozor v tábore aj na pracovisku, postarať sa o ošatenie a obuv zaradencov, o dodávku potravín, príborov, prikrývok a pod. Zaviazalo sa tiež platiť náklady za ubytovanie 1,- Kčs¹⁰ za zaradencu denne v letnom a 2,- Kčs v zimnom období. ŠŽ Podbrezová boli na základe uvedenej zmluvy povinné platiť zaradencom mzdu podľa platných mzdových predpisov, prihlásiť zaradencov do národného poistenia a odvádzať príslušné dávky, zabezpečiť primerané ubytovanie pre zaradencov, príslušníkov ZNB a Správu tábora nútenej práce, miestnosti pre kancelárie, ošetrovňu, ordináciu, izolačnú miestnosť, väznicu, umyvárne, práčovňu, kuchyňu, pivnice, skladište, dielne, sociál-

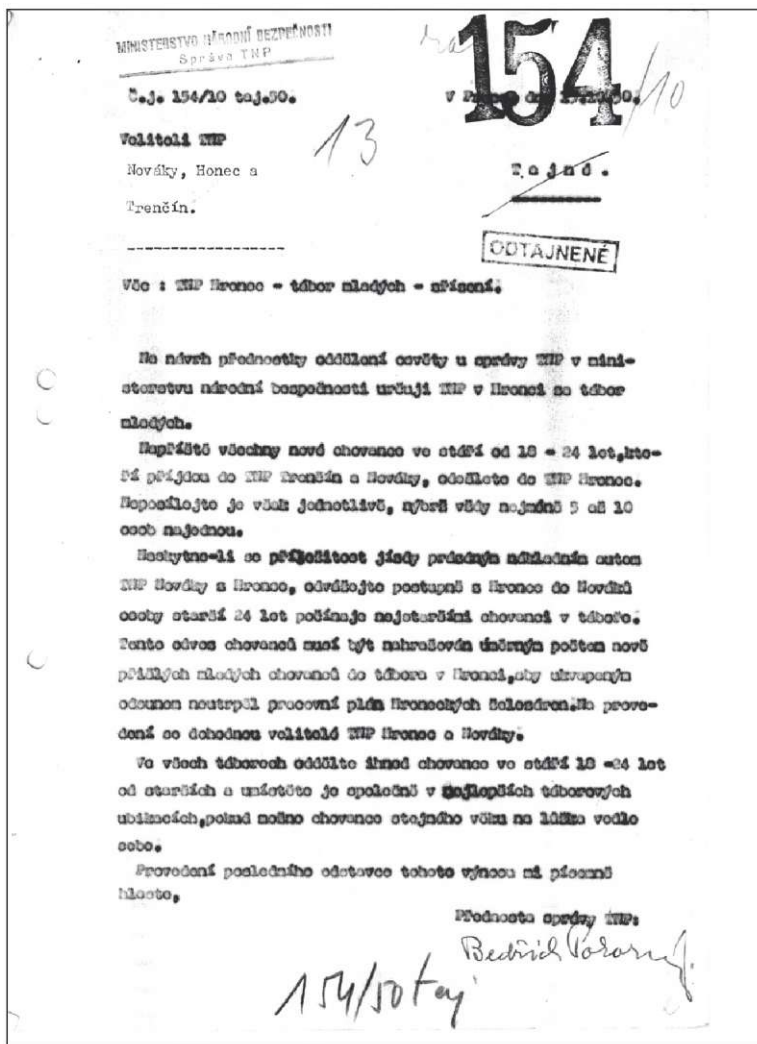
Švermova železiarne.
Zdroj: Archív autora

7 AÚPN, f. E5 Poverenictvo vnútra BK/8 Bratislava, inv. j. 1. Hronec – zriadenie tábora nútenej práce.

8 Na stretnutí dňa 27. septembra 1949 sa za ŠŽ Podbrezová rokovania zúčastnili: riaditeľ ŠŽ Dr. Ing. Vladimír Langer, Ing. Seknička, Viktor Longauer, Zlatohlavý, Zverko, E. Frimm, posl. Feldsám a Peško. Pozri: AÚPN, f. E9.1 TNP Hronec, inv. j. 2. Zápisnica napísaná na konferencii podnikového riaditeľstva dňa 27. IX. 1949.

9 Rokovania sa zúčastnili: za poverenictvo vnútra hl. taj. Eugen Horňák, taj. ZNB Ľudovít Vičko, npor. Štefan Moravčík, za ŠŽ Podbrezová riaditeľ Dr. Ing. Vladimír Langer, Ing. Ján Söhnel, Dr. Viliam Weiss, Viktor Longauer a Štefan Šebeň, za správu TNP v Hronci Jozef Vavrek a za KV ŠtB v Banskej Bystrici npor. Eduard Albert. Tamže. Zápisnica napísaná na podnikovom riaditeľstve Švermových železiarní n. p. v Podbrezovej dňa 7. októbra 1949 o zriadení tábora nútenej práce v Hronci okres Brezno a zaistení pracovnej povinnosti pre zaradencov tohto tábora.

10 Koruna československá.

Tábor mladých.
Zdroj: ABS Praha

ne zariadenia, znášať náklady na vykurovanie a osvetľovanie všetkých miestností, postarať sa o požiaro-bezpečnostné opatrenia v tábore a prepravu zaradencov na pracoviská vzdialené viac ako dva kilometre od tábora. Pomer zaradencov voči zamestnávateľovi sa považoval za pomer pracovný, pričom práva zaradených osôb zastupovalo poverenie vnútra. ŠZ Podbrezová hradili všetky adaptačné práce, takmer celý inventár a zariadenie tábora.

Na základe obežníka poverenia vnútra z 21. septembra 1949 boli krajským veliteľstvom národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici do tábora nútenej práce v Hronci k 1. októbru 1949 pridelení traja príslušníci ZNB: šštrážm. Gejza Fridrich, strážm. Pavol Krajčí

a strážm. Štefan Kúdelka. Fridrich prevzal funkciu kancelárskeho výkonného a pomáhal pri vedení správnej agendy. Keďže zástupca veliteľa tábora určený poverenctvom vnútra do pracovného tábora v októbri ešte nenastúpil, bol Fridrich neoficiálne aj zástupcom správcu tábora, ktorého zastupoval v neprítomnosti. Krajčí prevzal funkciu poštového a spisového referenta, a zároveň viedol evidenciu zaradených osôb. Kúdelka sa stal vonkajším výkonným, rozdeľoval zaradencov na práce mimo tábora a zodpovedal tiež za udržiavanie poriadku v tábore. Počet členov Správy tábora nútenej práce v Hronci doplnil rtm. Pavol Miklánek, ktorý bol rozkazom krajského veliteľstva národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici z 12. októbra 1949 premiestnený do Hronca z tábora nútenej práce v Ilave ako osvetový referent. Dočasná stanica ZNB pri TNP bola v októbri 1949 rozšírená na 20 členov. Veliteľom strážneho oddielu bol vrchný strážmajster Pavel Zliechovec, ktorý bol rozkazom krajského veliteľstva národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici prevelený dňom 1. októbra 1949 z okresného veliteľstva národnej bezpečnosti v Rimavskej Sobote.¹¹ Zástupcom veliteľa dočasnej stanice ZNB pri TNP sa stal vrchný strážm. Štefan Petrovič. Príslušníci dočasnej stanice ZNB boli do tábora velení na 3 mesiace po absolvovaní školy ZNB I. stupňa. Po ukončení školy a pred zaradením na jednotlivé útvary ZNB tu mali náberať praktické skúsenosti. Strážna služba bola velená denne - v objekte tábora v pracovných dňoch 1 + 2, deň pred sviatkom alebo v dňoch pracovného pokoja 1 + 3, pričom jeden člen oddielu vykonával kontrolu mimo budovy.¹² Mimo objektu tábora vykonávalo denne 5 členov oddielu dozor na pracoviskách, ďalší traja pri adaptačných prácach a dovážaní potrebného materiálu a zvyšní členovia oddielu podľa potreby eskortovali zaradené osoby k súdom, úradom alebo do nemocnice. V októbri 1949 tvorilo štruktúru tábora 6 členov Správy TNP a 20 príslušníkov dočasnej stanice ZNB.

Do priebehu rokovaní o zriadení tábora v Hronci vstupovala ŠTB od začiatku aktívne. Vyplývalo to zo samotnej podstaty fungovania ŠTB, teda ochrany komunistického zriadenia.

11 Pavel Zliechovec (1907) slúžil u žandárstva od 1. októbra 1931. Ako veliteľ strážneho oddielu ZNB v pracovnom tábore v Hronci pôsobil do 19. apríla 1950, keď bol premiestnený do funkcie veliteľa stanice ZNB v Šahách. Zo ZNB bol uvoľnený k 31. marca 1954. Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Pavla Zliehovca.

12 Správcem TNP Vavrekom bolo takéto velenie služieb ohodnotených ako nedostačujúce, nakoľko: „... jeden príslušník ZNB na stráženie celého objektu mimo strážnej budovy nepostačuje kontrolovať a zamedzovať úteku zaradencov.“ Pozri: AÚPN, f. E1 MV - Správa tábora nútených prác Praha, inv. j. 6. Celková mesačná zpráva o početných stavoch a o činnosti TNP Hronec za mesiac október 1949 v smysle výnosu BK odboru poverenia vnútra z 15. 6. 1949, značka (zn.) 256/23-1-BK/8.

V tomto prípade však nielen v oblasti „boja proti bývalým ľuďom“, ale aj v oblasti ochrany socialistickej ekonomiky, keďže do úvahy pripadala špiónáž v prostredí podbrezovských železniarní.¹³

Výnosom KV ŠtB v Banskej Bystrici zo dňa 14. októbra 1949 bol k výkonu štátnobezpečnostnej služby a organizovaniu agentúrno-dôvernickej siete v tábore nútenej práce v Hronci premiestnený z oddielu ŠtB Krupina čat. ZNB Emil Július Dubiňák.¹⁴ Podľa pripisu, ktorý adresoval prednosta koordinačného odboru pri bezpečnostnom sektore poverenictva vnútra (BK) plk. Rudolf Viktorín prednostovi odboru Štátnej bezpečnosti (BA) pplk. Viktorovi Sedmíkovi, sa Dubiňák dostavil do tábora nútenej práce v Hronci dňa 15. októbra 1949 o 14. hodine a svoju činnosť v tábore začal o dva dni neskôr.¹⁵ V tábore pôsobil ako bezpečnostný referent a jeho úlohou bolo sledovať situáciu v tábore a podávať o nej hlásenia, získavať informácie, viazať k spolupráci agentov a informátorov. V tábore pôsobil do začiatku augusta 1950, keď bol prevelený na oddelenie pasovej kontroly Slovenské Ďarmoty. V tábore ho nahradil ml. strážmajster Ondrej Aláč, z KV-ŠtB Banská Bystrica, ktorý do marca 1951 zaverboval päť agentov ŠtB.¹⁶

Zabezpečiť pravidelný prísun zaradencov do TNP v Hronci mal obežník poverenictva vnútra z 21. septembra 1949, ktorý vzhľadom na zrušenie tábora v Ilave a zriadenie tábora v Hronci, v Novákoch pre ženy a detašovaného pracovného oddielu v Bratislave upravoval dodávanie zaradených osôb do táborov podľa krajov k 1. októbru 1949. Do pracovného tábora v Hronci boli počnúc týmto dátumom dodávané osoby z obvodov krajských národných výborov Žilina, Košice, Banská Bystrica a Prešov.¹⁷

Koncom októbra 1949 bolo v kmeňovom stave tábora zaradených 156 osôb, pričom v skutočnosti sa v tábore nachádzalo 124 osôb.¹⁸ Zaradené osoby pracovali pre ŠŽ Podbrezová (39), ČSSZ Brezno (30), na adaptačných prácach v tábore (53), resp. v kanceláriách tábora ako pomocné sily v administratíve (2). Podľa sociálneho rozvrstvenia bolo v tábore 57 živnostníkov a remeselníkov, 29 roľníkov, 25 robotníkov, 21 úradníkov, 9 študentov, 8 osôb zo slobodným povolanim a 7 tulákov a „zaháľáčov“. Spolu 137 osôb malo slovenskú alebo českú národnosť, 11 osôb maďarskú, 5 nemeckú a 3 osoby inú národnosť. Z celkovej počtu zaradencov bolo v tábore 107 „politických rozvrátnikov“, 30 „hospodárskych rozvrátnikov“ a 19 „zaháľáčov“.¹⁹ Vysoké percento „politických rozvrátnikov“ súviselo s premiestnením 81 osôb zaradených v súvislosti s tzv. katolíckou akciou z táborov v Novákoch a Ilave.

V novembri 1949 bola po dvoch mesiacoch fungovania tábora obsadená funkcia zástupcu veliteľa TNP. Rozkazom krajského veliteľstva národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici z 8. novembra 1949 bol k táboru v Hronci prevelený z tábora nútenej práce v Novákoch šštrážm. Karol Droppa, ktorý začal svoju funkciu vykonávať o dva dni neskôr.

S rastúcim počtom zaradených osôb, ako aj členov správy tábora a dočasnej stanice ZNB sa kládli zvýšené požiadavky na chod a organizáciu tábora, ktorý sa však stále nachádzal v procese adaptácie. Veliteľ tábora sa sťažoval na nedostatočný počet členov správy tábora, chýbajúce priestory pre kancelárie, osvetovú činnosť, ubytovanie členov strážneho oddielu, ako aj nedostatok kancelárskych

13 Štátna bezpečnosť pôsobila aj v ostatných pracovných táboroch. Napríklad v ilavskom tábore pracoval šštrážm. Jozef Zrelák (1921) a od novembra 1949 tento tábor, ako jediný TNP na Slovensku, spravovala ŠtB. V nováčkom tábore, najväčšom TNP na Slovensku, bola dokonca dislokovaná samostatná zložka – skupina ŠtB.

14 Emil Július Dubiňák (1923) bol do ZNB prijatý 8. septembra 1948. Z oddielu NB v Lučenci odišiel začiatkom novembra 1948 do školy NB I. stupňa v Poprade. Od marca 1949 pôsobil krátko na odbore BA poverenictva vnútra, 9. apríla 1949 bol zaradený na krajské veliteľstvo ŠtB Banská Bystrica a 5. augusta 1949 na oddiel ŠtB v Krupine. V TNP Hronec pôsobil od 15. októbra 1949, pravdepodobne do 4. augusta 1950, keď bol zaradený na oddelenie pasovej kontroly Slovenské Ďarmoty. K 12. februára 1951 sa vrátil na krajské veliteľstvo ŠtB Banská Bystrica, no už 15. mája 1951 bol zaradený na krajské veliteľstvo ŠtB Žilina. Koncom februára 1952 bol zo služobného pomeru príslušníka ZNB prepustený. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Emila Dubiňáka.

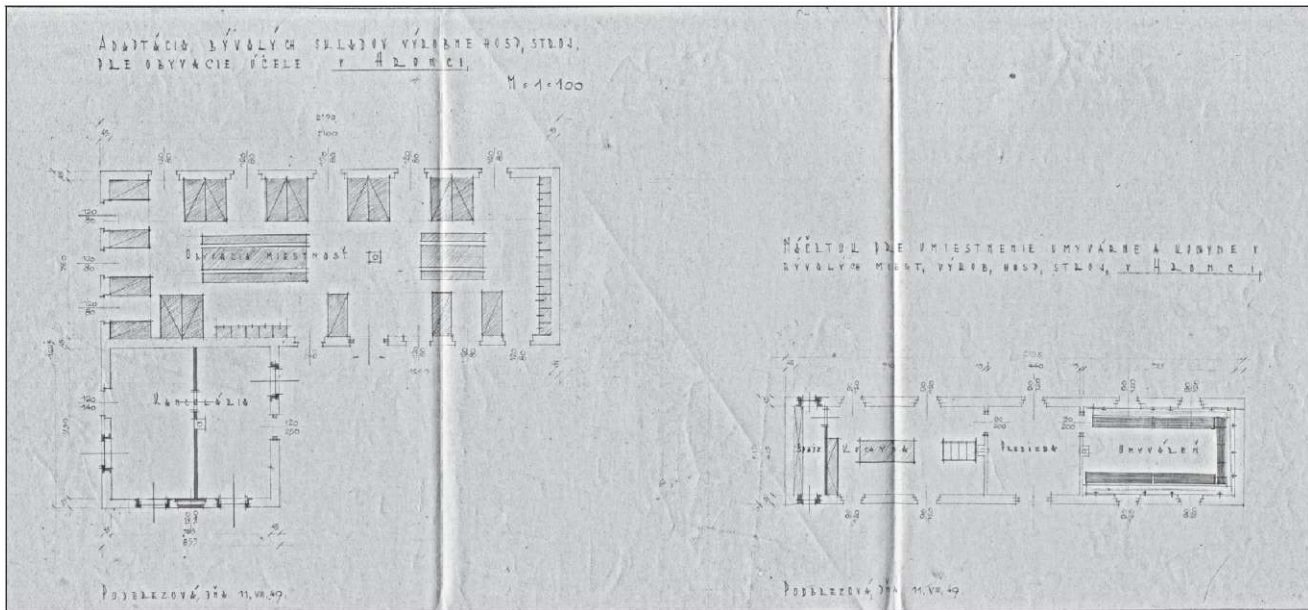
15 Dubiňák nebol členom Správy tábora, ani členom dočasnej stanice ZNB pri TNP. Z dostupných materiálov nie je možné zistiť, akú funkciu oficiálne zastával. Predpokladáme, že v tábore nevystupoval ako príslušník Štátnej bezpečnosti. V zápise táborovej priepustkovej komisie (udelenie priepustiek zaradencom), zasadnutia ktorej Dubiňák navštevoval raz mesačne, figuruje v prvej polovici roku 1950 ako bezpečnostný referent TNP.

16 Pozri: KAPLAN, K.: Táborový nútený práce v Československu v lete 1948 – 1954. In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV*, svazek (sv.) 3, 1992, s. 96–97.

17 Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, f. Krajský národný výbor (KNV) Banská Bystrica, škatuľa (šk.) 1. Osoby zaradené do táborov nútenej práce – dodávanie.

18 Zvyšší zaradenci boli v nemocničnom liečení (8), mali prerušené zaradenie (9), resp. z tábora zbehli (15).

19 AÚPN, f. E1 MV – Správa tábora nútených prác Praha, inv. j. 6. Mesačný výkaz početných stavov TNP Hronec ku dňu 31. októbra 1949.

Technický náčrt táborových stavieb TNP v Hronci.
Zdroj: A ÚPN Bratislava

potrieb. Oddelenie BK/8 preto dňa 24. novembra 1949 zaslalo vedeniu ŠŽ Podbrezová list, v ktorom podniku vyčítalo pomalý postup pri adaptačných prácach.²⁰

V druhej polovici novembra 1949 navštívila tábor delegácia zástupcov povereníctva vnútra a krajského národného výboru. Cieľom návštevy bolo „slávnostné“ prepustenie osôb, ktoré boli do TNP zaradené v súvislosti s tzv. katolíckou akciou. Podľa správy, ktorú spísal npor. Moravčík z povereníctva vnútra, prebiehala celá udalosť nasledovne: „Dňa 20. novembra 1949 o 11:00 nastúpili na dvore zaradenci, ktorí na podnet osvetového referenta s. Mikláneka zaspievali pieseň práce. Potom správca TNP s. Vavrek uvítal zástupcov PV a KNV. Zástupca KNV s. Mojžiš poukázal ako bezradne bojujú kapitalisti proti našim výdobytkom a akým spôsobom reakčné živly pokúsili sa u nás postaviť katolícky klérus proti pokrokovým snahám nášho pracujúceho ľudu a ako mnohí veriaci podľahli týmto nepravdám a dali sa strhnúť ich vymysleniami na nepravú cestu. Ďalej poukázal na veľkorysosť našej ľudovodemokratickej vlády, ktorá udelila milosť zaradencom, ktorí v spojitosti s Katolíckou akciou za protidemokratické počínania dostali sa do TNP. Potom npor. Moravčík prečítal menoslov omilostených zaradencov. Správca prehovoril záverom, spomenul problémy ŠŽ Podbrezová a požiadal zaradencov, aby odpracovali ešte jeden deň, pretože podnik ne-

bol pripravený na hromadný odchod zaradencov. Všetci omilostení zaradenci sa dobrovoľne prihlásili. Slávnostné prepustenie ukončila pieseň Partizán. Po ukončení spevu vystúpil jeden zaradenc a v mene prepustených poďakoval za udelenú slobodu a prosil, aby ich vďaka bola tľmočená prezidentovi republiky s. Klementovi Gottwaldovi. Počas prejavu zástupcu KNV a zaradenc bolo vidieť, že mnohých sa prejavy duševne dotkli a mnohí slzili.“²¹ Dňa 21. novembra 1949 bolo z TNP Hronec prepustených 77 osôb.

V priebehu posledných dvoch mesiacov roku 1949 s postupným dokončovaním adaptačných prác v tábore vzrastal počet osôb pracujúcich v externých podnikoch. Kým v novembri pracovalo na adaptácii a výstavbe tábora 33 osôb, v decembri klesol tento počet na 13 osôb. Naopak, počet zaradencov pracujúcich pre ŠŽ Podbrezová a iné podniky sa zvýšil zo 105 osôb v novembri, na 172 osôb v decembri.

Náklady spojené s výstavbou a vnútorným zariadením tábora hradili ŠŽ Podbrezová. Podnik v roku 1949 preinvestoval na práce súvisiace s adaptáciou tábora takmer 4,5 mil. korún. Aj napriek tomu niektoré plánované stavby neboli dokončené. Dôvodom bol nedostatok materiálu, vhodných miestností, robotníkov, ale aj nepriaznivé zimné počasie. Zo starej továrenskej budovy bolo adaptovaných 5 obytných, kompletne vykurovaných

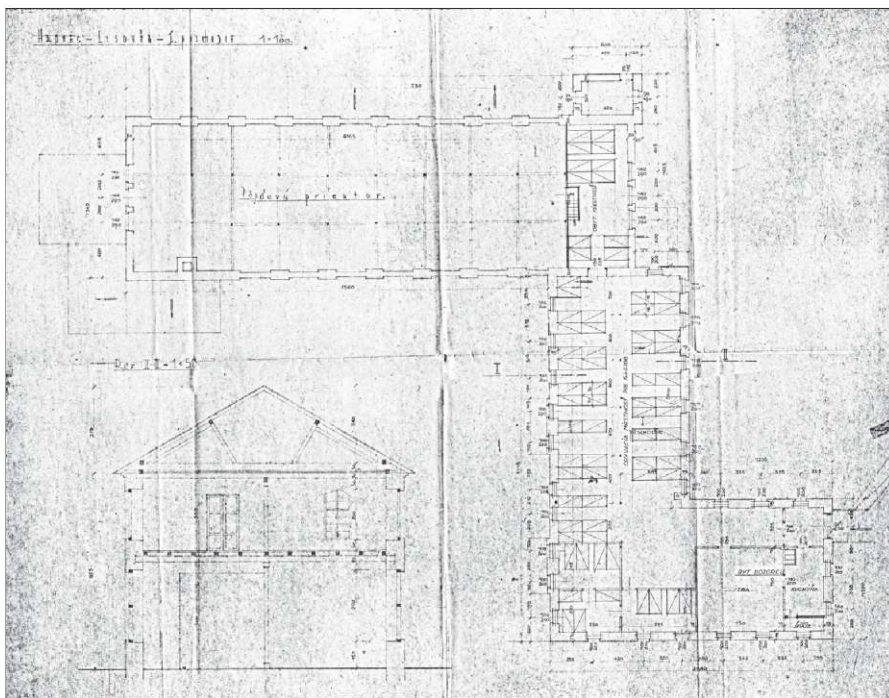
20 AÚPN, f. E9.1 TNP Hronec, inv. j. 2. Základy pri zriaďovaní TNP Hronec – úprava.

21 SNA, f. PV – sekretariát, šk. 126. Zpráva o poznatkoch pri hromadnom prepustení amnestovaných zaradencov z TNP Hronec.

miestností pre zaradencov, kancelárske miestnosti, väznica, pivnica, kuchyňa, izba pre chorých, zo starých skladištných priestorov aj kúpeľňa a umývaňa. Netiekla tu však teplá voda a zaradenci sa kúpali v dvojtyždňových intervaloch. V areáli tábora boli vystavané dva domy na ubytovanie strážneho oddielu a pre hospodárstvo tábora chlievy pre 25 ošípaných. V rámci rekonštrukcie elektrických rozvodov bolo elektrické vedenie s napätím 110W nahradené vedením s napätím 220W. Nedokončené zostávali rodinné domy pre ženatých zamestnancov pracovného tábora, samostatná kuchyňa pre Správu TNP a strážny oddiel, miestnosť na premietanie filmov, kanalizácia, obuvnícka a krajčírska dielňa, ošetrovňa, miestnosť pre návštevy, kantína, strážnica, garáže, plot okolo tábora, studňa²² a práčovňa.²³

V priebehu roka 1949 bolo do tábora v Hronci komisiami krajských národných výborov priamo zaradených 305 osôb a z iných táborov premiestnených 145 osôb. Po uplynutí doby zaradenia bolo z tábora prepustených 107 osôb a do iných táborov premiestnených 102 osôb.

K 31. decembru 1949 bolo v kmeňovom stave tábora 240 osôb. Podľa sociálneho rozvrstvenia bolo 74 robotníkov, 31 roľníkov, 44 úradníkov, 74 živnostníkov a remeselníkov, 5 študentov, 8 osôb so slobodným povoláním a 4 tuláci a „zaháľáči“. Z pohľadu dôvodu zaradenia bolo v tábore 81 „politických rozvratníkov“, 85 „hospodárskych rozvratníkov“ a 74 „zaháľáčov“.²⁴ Počet „politických rozvratníkov“ sa po prepustení 77 osôb zaradených

do tábora v súvislosti s tzv. Katolíckou akciou v novembri 1949 znížil koncom decembra o 43 osôb zaradených pre ilegálny prechod štátnych hraníc, premiestnených do tábora v Novákoch, kde sa v spolupráci s Odborom štátnej bezpečnosti PV pripravovalo zriadenie izolácie pre tzv. politických delikventov.²⁵

Zaradenci pracovali pre ŠŽ Podbrezová (125), ČSSZ Hronec (28), ČSSZ Brezno, na adaptačných prácach v tábore (13), v kanceláriách (3) a hospodárstve tábora (2). Po pracovnom čase, cez víkendy alebo počas sviatkov boli organizované „dobrovoľné“ pracovné brigády mimo tábora podľa výrobných požiadaviek ŠŽ Podbrezová, alebo v tábore na úprave okolia.²⁶ Za vykonané práce boli zaradenci odmeňovaní ako ostatní robotníci, avšak aj napriek odborným prácam, ktoré vykoná-

*Technický náčrt táborových stavieb TNP v Hronci.
Zdroj: A ÚPN Bratislava*

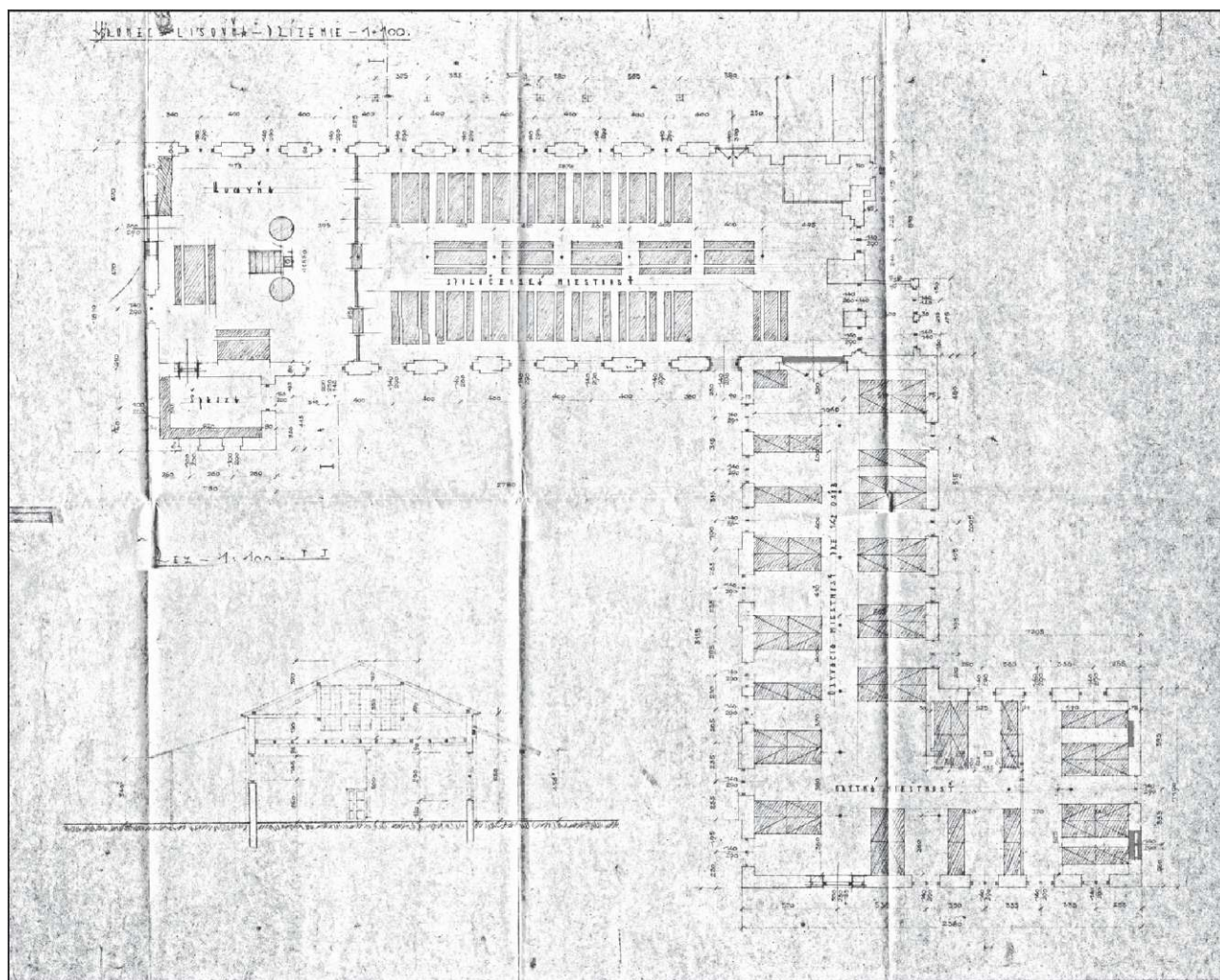
22 V tábore bol stály nedostatok pitnej vody. V októbri sa začalo s výkopom novej studne, avšak práce sa pre geologické prekážky spomalili. Potrebné množstvo pitnej vody sa do tábora dovážalo v železnom sude.

23 Práčovňa nebola dlho zriadená pre nedostatok miestností. Návrh prač bielizne pre tábor v Hronci Správa TNP Nováky odmietla, a preto vedenie tábora využívalo služby miestnych občanov. Až v decembri 1949 sa začalo so zriaďovaním práčovne s dvomi kotlami na vyváraanie bielizne. Problémy s praním bielizne však pokračovali aj naďalej. Napokon si zaradenci mohli nechať vyprať bielizeň v čistiarni v Banskej Bystrici – košeľa a prestieradlo po 6.- korún, spodná bielizeň po 5,50-, uterák po 2,70-, uterák po 1,50- a pár onuci po 2,20-. Pozri: AÚPN, f. E9.1. TNP Hronec, inv. j. 9. Zápisnica napísaná dňa 9. 6. 1950 na Správe TNP v Hronci o vykonaní prevkvapnej organizačno-hospodárskej revízie.

24 AÚPN, f. E1 MV – Správa tábora nútených prác Praha, inv. j. 6. Mesačný výkaz početných stavov TNP Hronec ku dňu 31. 12. 1949.

25 Dňa 22. 1. 1950 bolo 116 tzv. politických delikventov premiestnených do baruku č. 3 v II. objekte nováckeho tábora. Barak bol postupne ohradený dvojitým oplotením, aby znemožnil kontakty s ostatnými zaradencami a zabránil útekom. Po prehliadke banským lekárom boli práceschopní zaradenci prikázani na práce do bane. Pozri: AÚPN, f.E9.8 TNP Nováky. Opatrenia vo veci izolácie politických delikventov v tunajšom TNP.

26 V roku 1949 odpracovali zaradenci v rámci brigád pre podnik ŠŽ Podbrezová 2200 hodín, pre ČSSZ Brezno 400 hodín, v tábore na stavbe výkrmne ošípaných 1800 hodín, pri čistení potoka v areáli tábora 80 hodín a pri vykladaní 5 vagónov so zemiakmi a zeleninou 1200 hodín. Spolu 5680 hodín. Pozri: A ÚPN, f. E5 Povereníctvo vnútra BK/8 Bratislava, Inv. j. 28. Zpráva o osvetovej činnosti pre zaradené osoby v TNP za rok 1949.

Technický náčrt táborových stavieb TNP v Hronci.

Zdroj: A ÚPN Bratislava

vali, boli chápaní a platení ako pomocní robotníci. V januári 1950 bol najvyšší zárobok 6.000,- korún, najnižší 2.040,- korún a priemerný 3.300,- korún. Zaradencom sa z platu strhávala tzv. denná náhrada udržiavacích výdavkov v hodnote 30,- korún, ako aj denná náhrada za šatstvo v hodnote 8,- korún. Na správnosť vyplácania mzdy a strhávania uvedených náhrad dozerala Správa tábora. V novembri 1949 zistil hospodár tábora nedostatky vo výplatnej listine – viacerí zaradenci mali zaplatených menej hodín ako v skutočnosti odpracovali, niektorí sa na výplatnej listine dokonca nenachádzali. Po pripise správcu tábora podniku ŠŽ Podbrezová bola väčšina miezd

dodatočne priznaná. Podnikom neuznaných a nezaplatených však zostalo 749 riadne odpracovaných hodín.²⁷ Podobné mzdové krivdy sa na zaradencoch páchali počas celej doby existencie tábora. Konštatovala ich inšpekcia Správy TNP z Prahy v máji, ako aj mesačná správa osvetového referenta ministerstvu národnej bezpečnosti z decembra 1950.

Koncom decembra 1949 tvorilo Správu tábora 10 zamestnancov – správca tábora Jozef Vavrek, jeho zástupca štrážm. Karol Droppa, osvetový referent štrážm. Peter Purdeš,²⁸ pomocný osvetový referent ml. štrážm. Pavol Miklánek, kancelárski výkonní štáb. štrážm. Gejza Fridrich (spisová služba) a štrážm. Pavol

27 Pozri: A ÚPN, f. E9.1 TNP Hronec, Inv. j. 12. Výplatné listiny zaradencov za mesiac október 1949 – zistenie diferenciácií – vrátenie k doplneniu.

28 Peter Purdeš (1921) pôsobil v rokoch 1946 – 1949 na Hlavnom veliteľstve NB v Bratislave. K 1. decembru 1949 bol preradený na krajské veliteľstvo v Banskej Bystrici a zaradený ako osvetový referent do pracovného tábora v Hronci. Od roku 1954 pôsobil na oddelení VB v Kremnici, v rokoch 1959–1960 a 1964–1972 ako náčelník oddelenia. Od roku 1972 bol zástupcom náčelníka oddelenia VB v Žiari nad Hronom pre politicko-výchovnú prácu. Do dôchodku odišiel koncom mája 1976 v hodnosti majora. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Petra Purdeša.

Krajčí (odosielanie a prijímanie poštových zásielok, vedenie osobných spisov zaradencov, protokolovanie, indexovanie, evidencia stavu), hospodár Peter Kudlička, proviantný strážm. Ján Kavulič, výkonný TNP strážm. Štefan Kúdelka (rozdeľovanie zaradencov na pracoviská) a šofér vrchný strážm. Viliam Korecký.

Dôležité miesto v rámci Správy tábora mali osvetoví referenti. Práve im bola zverená úloha prevychovať tzv. pomýlené osoby a presvedčiť ich o „... nesprávnosti jejich dosavadního postoje k lidově-demokratickému režimu a přesvědčiti je, že jejich zařazení do TNP je správním opatřením, kterým se lidově-demokratický režim brání proti těm, kdož ruší jeho cestu k socialismu...“.²⁹ Prevýchova sa riadila smernicami pre mravne-politickú a osvetovú výchovu, ktoré vypracoval Referát osvety TNP, vedený škpt. Turnovcom. Mala stanovené formy, metódy a prostriedky – politické školenia, filmové a rozhlasové predstavenia, tendenčné správy, športové a kultúrne podujatia, nástenné noviny, dekorácia ubytovacích priestorov v sviatočné dni a pod. Osvetoví referenti vypracovávali mesačný plán osvetovej činnosti, ktorý po schválení oddelením BK/8 realizovali.

Podľa obežníka PV z 21. septembra 1949 mali osvetovú činnosť v táboch vykonávať dvaja príslušníci ZNB. Takmer dva mesiace však v táboch ako osvetový referent pracoval iba rtm. Pavol Miklánek, ktorý nastúpil 15. októbra 1949. Po viacnásobnej kritike jeho činnosti správcom tábora a urgenciách na PV bol do tábora k 1. decembru 1949 z Okresného veliteľstva (OV) NB Bratislava V., ako hlavný osvetový referent, premiestnený strážm. Peter Purdeš.³⁰ Osveta sa konala v táborovej jedálni vo večerných hodinách, v čase medzi 18. a 20. hodinou. Špeciálna miestnosť

pre osvetové účely, aká bola v iných táboroch na Slovensku, v Hronci zriadená nebola. V jedálni bol umiestnený rozhlasový aj premietací prístroj. Konali sa tu tendenčne ladené prednášky, pozerali filmové predstavenia, počúvali rozhlasové správy.³¹ V novembri 1949 bola zriadená knižnica, v ktorej bolo koncom roka 490 knižných jednotiek.³² Do tábora dochádzalo 11 druhov denníkov a časopisov. Zaradencom boli k dispozícii na izbách vo večerných hodinách.³³ Súčasťou každodenného života boli nástenné noviny s aktuálnym prehľadom tlače a rovnako výzdoba miestnosti tábora v socialistickom duchu – počas dní československo-sovietskeho priateľstva, výročia Októbrovej revolúcie, narodenín J. V. Stalina. Počas týchto dní sa zároveň konali aj kultúrno-spoločenské večierky so spevom, prednáškami, hudobnými vystúpeniami. V rámci vzdelávania zaradených osôb boli plánované kurzy ruského jazyka, ako aj kurzy slovenského jazyka pre negramotných. V roku 1949 sa však zrejme z dôvodu pokračujúcej výstavby a adaptácie tábora nekonali.

Zaradenci boli roztriedení do troch táborových tried. Osoby zaradené v správnom konaní komisiami krajských národných výborov boli po príchode do tábora automaticky zaradené do III. triedy, osoby prikázané do tábora po odpykaní súdom vymešaného trestu do II. táborovej triedy. Za slušné správanie, resp. mimoriadne, tzv. údernicke pracovné výkony počas troch mesiacov mohli byť potom preradené do vyššej triedy, z ktorej im vyplývali viaceré výhody – skrátenie doby zaradenia, častejšie udeľovanie priepustiek a pod. Od januára 1950 sa pripravovalo aj roztriedenie zaradencov podľa pracovnej schopnosti. Do skupiny „A“ mali patriť zaradenci schopní všetkej práce, do skupiny „B“ schopní ľahšej práce a do

29 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky, TNP – tábory nútenej práce z delimitovaných dokumentov VS-ČR, š. X-12. Prozatímní ústavní, kázeňský a výchovný řád pro tábory nucené práce.

30 Koncom októbra 1949 napísal Vavrek o Miklánekovi: „U menovaného je badať že nie je vystrojený tak rozsiahlymi vedomosťami, aby osvetovú činnosť v TNP Hronec zvládol a preto bolo by účelné premiestniť sem ešte jedného osvetového referenta, ktorý by viedol a organizoval osvetovú službu a terajší osvetový referent by sa pri tomto len zdokonaľoval“. Pozri: AÚPN, f. E1 MV – Správa tábora nútených prác Praha, inv. j. 6. Celková mesačná zpráva o početných stavoch a o činnosti TNP Hronec za mesiac október 1949 v smysle výnosu BK odboru povereníctva vnútra z 15. júna 1949, zn. 256/23-1-BK/8.

31 Do konca roka 1949 predniesli osvetoví referenti a externí prednášatelia z KSS a krajského veliteľstva NB 25 prednášok. Z nich 75% boli politického charakteru: napr. Dejiny revolučných bojov, Vznik sociálno-demokratickej strany, Atómová energia v službách mieru, Historický a dialektický materializmus, Svetové robotnícke hnutie, Životopis J. V. Stalina. Filmové predstavenia sa konali od decembra 1949. Do konca roku ich bolo päť: Stretnutie na Labe, Človek človeku, Hľadá sa poklad, Život v kvetoch, Bitka o Stalingrad. Rozhlasový prijímač sa využíval na počúvanie prejavov politických činiteľov, počas národných a štátnych sviatkov.

32 Podľa hlásenia osvetového referenta bolo približne 50% kníh politického obsahu, zvyšok tvorili cestopisy, romány a iná beletria. Knihy čítalo asi 30% zaradencov, ktorí si do konca roka 1949 vypožičali 286 kníh. Najväčší záujem o knihy mali zaradenci s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním (60%). Pozri: A ÚPN, f. E5 Povereníctvo vnútra BK/8 Bratislava, inv. j. 28. Zpráva o osvetovej činnosti pre zaradené osoby v TNP za rok 1949.

33 Denníky a časopisy: *Pravda* (5), *Práca* (5), *Obrana ľudu* (2), *Rudé právo* (1), *Život* (1), *Svět v obrazech* (1), *Týždeň* (1), *Roľnícky hlas* (1), *Nové slovo* (1), *My* 49 (1).

skupiny „C“ fyzicky slabí alebo chorí, ktorí by nemali byť do TNP zaradení. Podľa mesačných výkazov je zrejme, že konečné roztriedenie zaradencov sa uskutočnilo až v marci 1950, hoci údaje o počte osôb v jednotlivých skupinách sa uvádzali už od januára 1950.³⁴

Relatívne dobré životné a pracovné podmienky sa prejavili v pomerne nízkom počte útekov. Zaradencom sa prítom vytvárali možnosti zbehnutia najmä na prácach v jednotlivých podnikoch, ktoré pre nízky počet členov ZNB a veľký počet pracovných skupín nedokázala dočasná stanica ZNB strážiť. Zo 450 osôb zaradených alebo premiestnených do tábora v roku 1949 zbehlo 25 zaradencov. Z celkového počtu zbehov sa do tábora dobrovoľne, resp. eskortou vrátilo 12 osôb. Väčšinu zvyšných zbehov tvorili cudzí štátni príslušníci zaradení do tábora pre ilegálny prechod štátnej hranice. Disciplinárne tresty v roku 1949 dostalo 40 osôb, najmä za zbehnutie, neskorý návrat z priepustky a podnapiťosť.

Medzi správcom tábora a osvetármi dochádzalo k neustálym konfliktom. Správca Vavrek im včítal slabú angažovanosť. V decembrovej správe napísal: „*Osvetovú činnosť je treba zintenzívniť na najvyššiu stupeň, ba skoro možno povedať, že najmä referenti, ktorým je táto činnosť sverená mali by mať širší rozhľad, výrečné schopnosti a žiť priamo pre tento účel.*“³⁵ Prednosta oddelenia BK/8 škpt. Habán a osvetový referent oddelenia BK/8 por. Košťál zhrnuli tento problém vo Výročnej správe o činnosti oddelenia BK/8 za rok 1949 nasledovne: „*Osvetová služba v TNP Hronec nie je na dostatočnej úrovni, vzhľadom na slabé odborné vedomosti a schopnosti tam pridelených osvetárov. Medzi správou, veliteľstvom dočasnej stanice SNB na jednej strane a medzi osvetármi na druhej strane nie je náležitá spolupráca, najmä na strane osvetárov.*“³⁶ Oddelenie BK/8 sa preto rozhodlo požiadať oddelenie BK/2 o „*pridelenie vyspelejších osvetových dôstojníkov*“. Strážm. Peter Purdeš bol v marci 1950 nahradený štrážm. Róbertom Horákom. Paradoxne ml. strážm.

Pavol Miklánek, na ktorého smerovalo najviac kritiky, pracoval v tábore až do 26. júna 1950, keď nastúpil ako osvetový dôstojník v škole ZNB II. stupňa.

Zdravotnú službu vykonával lekár okresnej národnej poisťovne Dr. Pavol Hollý z Hronca, ku ktorému dochádzali zaradenci trikrát týždenne – v pondelok, stredu a piatok. Od 27. februára 1950 prichádzal Dr. Hollý do tábora každý týždeň v utorok a piatok o 16. hodine. V prípade úrazu poskytoval prvú pomoc hospodár tábora Peter Kudlička, ktorý absolvoval zdravotnícky kurz. K zubnému lekárovi chodili zaradenci najprv podľa potreby, od 3. marca 1950 len v stredu o siedmej hodine. V tábore nebola dlho zriadená miestnosť pre chorých, ordinácia či ošetrovňa. S väčším nasadením zaradencov na práce v ŠŽ Podbrezová a podnikoch, ktoré pre železiarne pracovali, sa pritom zvyšovalo aj riziko úrazov. Podľa výročnej správy bolo od založenia tábora do konca roku 1949 chorých alebo zranených 46 osôb. Dlhšiu dobu pretrvávali aj problémy s liekmi. Správa tábora ich napokon získala tak, že potrebné druhy liekov predpísal lekár zaradencom a správa TNP ich od nich prevzala.

Od januára 1950 organizovalo oddelenie BK/8 odborné preškolenie kurzy a dobrovoľné náboru zaradených osôb do externého pracovného procesu v najdôležitejších odvetviach národného hospodárstva. Do kurzov sa mohli prihlásiť len zaradenci, ktorí v tábore strávili viac ako tri mesiace. Podpisom reverzálneho záväzku, ktorým sa zaviazali v príslušnom odvetví pracovať počas troch rokov, boli z tábora podmienene prepustení. Dňa 8. marca 1950 sa riaditeľstvo ŠŽ v Podbrezovej obrátilo na PV s návrhom organizovania náboru zaradencov z TNP Hronec do externého pracovného procesu v ich podniku.³⁷ Podnik si v rámci záväzku k IX. zjazdu KSČ (máj 1949) stanovil získať 610 pracovných síl, pričom do marca 1950 fakticky zamestnal len 50 osôb. V návrhu sa podnik zaväzoval preškoliť osoby do troch mesiacov od podpísania reverzu a ponúkol viacero profesií, na ktoré by mohli byť zaradenci preškolení. Absolventi kurzov mali byť v riadnom pra-

34 V januári 1950 bolo v skupine „A“ 167 osôb, v skupine „B“ 95 osôb a v skupine „C“ 87 osôb. V marci 1950 bolo roztriedenie upravené nasledovne: skupina „A“ 335 osôb, skupina „B“ 117 osôb a skupina „C“ 3 osoby. Pozri: AÚPN, f. E9.1. TNP Hronec, inv. j. 20. Situačná zpráva za mesiac január a marec 1950.

35 AÚPN, f. E1 MV – Správa tábora nútených prác Praha, inv. j. 6. Celková mesačná zpráva o mesačných stavoch a činnosti TNP Hronec za mesiac december 1949.

36 A ÚPN, f. E5 Povereníctvo vnútra BK/8 Bratislava, inv. j. 28. Správa o osvetovej činnosti pre zaradené osoby v TNP za rok 1949.

37 Rokovania sa zúčastnili za ŠŽ Podbrezová Ing. Seknička, predseda Podnikovej rady Mikuláš Strmeň, Viktor Longauer a Ján Boháč, za PV npor. Štefan Moravčík a tajomník Ľudevít Vlčko. Pozri: AÚPN, f. E9.1, inv. j. 9. Zápisnica napísaná dňa 8. marca 1950 v Švermových železiarňach, n. p. v Podbrezovej v záležitosti pracovných síl v TNP v Hronci.

znamnej zmene v Správe tábora. Správcu tábora, civilného zamestnanca Jozefa Vavreka nahradil vrchný strážm. ZNB Matej Gregor.⁴¹ Vavrek prevzal funkciu hospodára a pokladníka miesto Petra Kudličku, ktorý bol na novoročnej oslave v Rimavskej Sobote postrelený a bol dlhodobo práceneschopný. Hlavným osvetovým referentom sa stal štrážm. Róbert Horák, ktorý vystriedal strážm. Petra Purdeša.

Denný režim v tábore sa menil v závislosti od ročného obdobia, resp. rozkazov veliteľa tábora. Počas celej doby existencie tábora si však zachovával určitú štruktúru, ktorú určoval dočasný ústavný, disciplinárny a výchovný poriadok pre tábory nútenej práce. Budiček bol stanovený na 5. hodinu v letnom a na 6. hodinu v zimnom období. V určené sviatočné dni (Nový rok) sa posúval na 7. hodinu. Nasledovala ranná hygiena a úprava lôžok. Potom raňajky a ranné rozdeľovanie práce, ktoré prebiehalo v jedálni, resp. pri východe z tábora. Určení veliteľa pracovných skupín hlásili vonkajšiemu výkonnému stav skupiny, počet chýbajúcich a dôvod ich neprítomnosti. Na jednotlivé pracoviská v Piesku, Podbrezovej, Štiavničke a v Hronci boli potom zaradenci rozvážaní na nákladných autách. Skupina zaradencov pracujúcich pre ČSSZ Brezno na stavbe činžiakov dochádzala denne do 10 km vzdialenej obce vlakom. Napoludnie sa podával obed. Prestávka na obed trvala hodinu. Po nej zaradenci pokračovali v práci do 16. hodiny. Väčšina pravidelne pracovala nadčasy, pričom mnohí odpracovali 10 až 11 hodín denne. Paradoxne, hoci zostávali pracovať nadčasy, železiarne im po 16. hodine nezabezpečovali odvoz do tábora a zaradenci dochádzali 4 až 5 km pešo. Od marca 1950 sa o 18. hodine vyhlasoval denný rozkaz. Nasledovala večera a osvetový program – politické školenia, filmové alebo kultúrne predstavenia, rozhlasové vysielanie, čítanie kníh a časopisov. Večierka bola stanovená na 21. hodinu v letnom a 20. hodinu v zimnom období. Len v určené sviatočné dni (Silvester) sa posúvala na 22. hodinu. Úradné hodiny v kanceláriách tábora na vybavovanie osobných záležitostí zaradencov – povoľovanie návštev, žiadosti o prerušenie zaradenia, priepustky a pod. – boli v utorok a v piatok, od marca 1950 denne medzi 16. a 18. hodinou. Návštevy boli povolené len v sobotu poobe-

de, v nedeľu a vo sviatok. Zakázané bolo požívanie alkoholických nápojov a hazardné hry (karty). Fajčenie bolo povolené ráno po budičku až do 20. hodiny. Zakázané bolo fajčiť v kanceláriách, na chodbách pri kanceláriách a v prednáškovej miestnosti. Zaradenci nosili jednotnú táborovú rovnošatu a používali jednotný pozdrav „Práci česk!“.

V tábore bola zriadená komisia, ktorá posudzovala žiadosti jednotlivých zaradencov a udeľovala priepustky z tábora. Zasadala najprv v dvojtýždňových, neskôr v týždňových intervaloch. Jej členmi boli veliteľ tábora, resp. zástupca veliteľa tábora, vonkajší výkonný TNP, osvetový referent a bezpečnostný referent (TNP, ONV Brezno alebo veliteľ dočasnej stanice ZNB pri TNP).

Opotrebovávanie odevných súčiastok a nevyhnutnosť opravy šatstva a posteľnej bielizne si v januári 1950 vyžiadali zriadenie provizórnej obuvníckej a krajčírskych dielne. Pre nedostatok vhodných miestností sa krajčírka dielňa nachádzala v jednej z ubytovacích miestností. Opravy vykonávali najprv dvaja majstri, v druhej polovici roku 1950 kvôli väčšiemu počtu poškodených vecí štyria zaradenci.

Súčasťou každodenného života boli aj v roku 1950 pracovné brigády. Organizovali sa po pracovnej dobe a v sobotu priamo v tábore na adaptáciu budov a okolia, resp. v externých podnikoch. Podľa požiadaviek ŠŽ Podbrezová organizovala Správa tábora aj nedeľné brigády. Je potrebné spomenúť, že brigády v tábore neboli platené, hoci zaradenci pracovali na úprave tábora, ktorý bol majetkom ŠŽ Podbrezová a podnik mal podľa zmluvy s poverenictvom vnútra tieto práce hradiť. Brigády v externých podnikoch boli síce platené, no väčšinu peňazí zaradenci „dobrovoľne venovali“ na športové, kultúrne a osvetové ciele, v prospech bojujúceho kórejského ľudu, II. kongresu Svetového výboru obrancov mieru alebo ako dar k IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska (KSS).

Priemerná mzda zaradencov v roku 1950 bola 4 166.- korún, najvyššia 7 366.- korún a najnižšia 3 200.- korún, čo predstavovalo najlepšie zárobky v rámci táborov na Slovensku. V porovnaní s 24 táborami v Československu boli lepšie zárobky len v šiestich táboroch, ktorých zaradenci pracovali v hutníckom a banskom sektore.⁴²

41 Matej Gregor (1911) pracoval u žandárstva od 1. októbra 1935. Veliteľom TNP Hronec bol do 30. septembra 1950. V rokoch 1951-1952 pôsobil ako zástupca okresného veliteľa Požiarnej ochrany v Banskej Bystrici.

42 Išlo o tábory: Jáchymov - Vršek, Kladno - Dřív, Ostrava - Kunčice, Ostrava - Vítkovice, Pířbram - Brody a Pířbram - Vojna.

Zo mzdy sa zaradencom strhávala čiastka, ktorá zahŕňala dennú náhradu udržiavacích výdavkov, dennú náhradu za šatstvo a tzv. prirážku. V roku 1950 sa táto čiastka pohybovala od 38,- do 45,- korún za deň. Zo mzdy sa ďalej strhával vyživovací príspevok zasielaný rodine a vreckové, odstupňované podľa zárobku, resp. pracovnej triedy. Zvyšok peňazí bol uložený na osobnom účte zaradenca, za ktorý sa strhávalo tzv. úložné.

Práce na úprave a výstavbe areálu tábora pokračovali aj v priebehu prvej polovice roku 1950. V apríli 1950 boli dokončené rodinné domy pre členov Správy tábora, zriadená kanalizácia v celom objekte a z väčšej časti aj vodovodná sieť. Na aktívne trávenie voľného času bola vystavaná kolkáreň, zakúpili sa športové potreby na volejbal, futbal a stolný tenis. Vyčistený bol potok Čierny Hron a vo dvore tábora bol upravený na bazén. Prevádzku začala aj táborová kantína.

V máji 1950 bola dobudovaná aj táborová ošetrovňa. Najprv ju viedol „hospodársky rozvrtník“ Dr. Zoltán Fekete (1905), no už onedlho ho nahradil lekárnik Imrich Selecký, premiestnený do Hronca z Novák. Po jeho prepustení z tábora prevzal ošetrovateľskú službu zverolekár Eugen Wágner a od 10. augusta 1950 „politický rozvrtník“ Muc. Štefan Gabura (1922). Posledným ošetrovateľom z radov zaradencov bol „politický rozvrtník“ Muc. František Jazberényi (1923), ktorý funkciu ošetrovateľa vykonával od 24. novembra 1950. Hlavným lekárom tábora bol aj naďalej Dr. Holly, ktorý tábor navštevoval v utorok a piatok v popoludňajších hodinách. V priebehu roku 1950 bol privolaný k pätnástim vážnym úrazom, z ktorých v jednom prípade skonštatoval už len smrť zaradenca. Všetky boli klasifikované ako nešťastná náhoda.⁴³ Ďalší zaradenec, liečený na TBC, zomrel následkom tejto choroby v žilinskej nemocnici.

Nový rozmer dostala aj prevýchova zaradencov. Predchádzala tomu už spomínaná výmena hlavného osvetového referenta v marci a príchod druhého pomocného osvetového referenta Jána Kuchtu začiatkom apríla 1950. Organizovali sa politické školenia, odborné-náučné prednášky a vzdelávacie kurzy pre zara-

Zoznam pracovísk

Obec	Pracovisko/ stavba
Piesok	Guľa, kotolňa, strojáreň, stožiareň, ČSSZ, činžové domy, Konštruktíva, Solivar, expedícia I. a II., učňovský internát
Podbrezová	Hospodársky odbor, dopravné oddelenie, kultúrno-propagačné oddelenie, stavebné oddelenie, činžové domy, Konštruktíva I. a II., oceliaren, mechanická dielňa, sklad uhlia, elektrizácia, kameňolom, valcovňa, rúrovňa, medzisieť, kolkáreň, sonda, tehelňa, zlievareň
Štiavnička	
Brezno	ČSSZ
Hronec	ČSSZ, Konštruktíva I., správa TNP, adaptácia TNP

Mesiac 1950-1951	Počet pracovísk	Denný priemer pracujúcich zaradencov	Počet odpracovaných hodín	Počet hodín brigád
Január	14	249	45 905	?
Február	14	296	58 135	0
Marec	18	350	68 760	324
Apríl	20	320	56 613	64
Máj	20	233	50 358	1 610
Jún	18	209	43 072	1 240
Júl	20	146	34 636	1 350
August	20	163	39 877	780
September	20	195	44 093	1 060
Október	20	193	43 223	905
November	6	205	50 105	1 830
December	6	198	38 182	1 297
Január	?	163	32 888	1 124
Február	?	139	33 784	636

Mzda zaradencov TNP Hronec

Mesiac 1950-1951	Najvyššia	Najnižšia	Priemerná
Január	6 000,-	2 040,-	3 300,-
Február	5 500,-	2 040,-	2 500,-
Marec	4 500,-	2 040,-	2 400,-
Apríl	6 341,-	2 040,-	2 900,-
Máj	7 000,-	2 040,-	3 200,-
Jún	7 000,-	2 040,-	3 200,-
Júl	?	?	?
August	?	?	?
September	9 200,-	2 200,-	4 500,-
Október	8 000,-	3 000,-	4 500,-
November	7 500,-	3 500,-	4 000,-
December	6 000,-	3 000,-	4 000,-
Január	5 500,-	2 500,-	3 500,-
Február	5 800,-	2 400,-	3 500,-

43 Podľa hlásenia veliteľa tábora: Michal Havrila (1898) samovražda (podľa záznamu vyskočil z druhého poschodia nedokončenej stavby), Rudolf Vojtas (1928) zlomenina pravej nohy, Ondrej Pavlík (1921) pohmoždenie pravej nohy pod kolenom, František Kudráč (1929) zlomenina kľúčnej kosti, Ondrej Putnocký (1904) a František Žiak (1923) stlačenie hrudníka, Vojtech Takáč (1920) zlomenina pravej ruky, Michal Pizofka (1913) pohmoždenie palca pravej ruky, Ján Šatánek (1896) stlačenie krížovej kosti, Alexander Kovář (1913) zlomenina palca pravej nohy, Jozef Klimko (1919) popálenie dolných končatín II. stupňa, Štefan Marko (1907) popálenie dolných končatín a chrbta, Ján Lesný (1913) rozštiepenie kosti ľavej ruky, Samuel Lupták (1908) úraz temena hlavy, Pavel Jenčík (1911) zlomenina ľavej nohy. Pozri: AÚPN, f. E9.1 TNP Hronec, inv. j. 20. Zaradenci tunajšieho TNP, ktorí utrpeli úraz v roku 1950 – hlásenie.

dencov tábora aj príslušníkov dočasnej stanice ZNB. V apríli začal v spolupráci s roľníkmi tajomníkmi okresných výborov KSS a okresných národných výborov dvojmesačný kurz prednášok o roľníckej otázke, Dr. Hollý odprednášal odbornovo-zdravotnícke prednášky a konali sa aj večerné kurzy ruského jazyka a slovenského pravopisu. Cieľom uvedených kurzov bolo poskytnúť, resp. doplniť vzdelanie zaradených osôb. Zo štatistik zachytávajúcich vzdelanosťnú úroveň zaradencov vyplýva, že až do apríla, keď boli organizované spomínané kurzy, sa počet negramotných pohyboval okolo 20 osôb. Podľa hlásení veliteľa tábora sa v ďalších mesiacoch ľudia bez vzdelania v tábore nenachádzali.⁴⁴ V tábore sa nachádzalo najviac osôb so základným vzdelaním – takmer 85%. Počet ľudí so stredoškolským vzdelaním stúpil z 18 v januári na 50 v októbri. Vysokoškolsky vzdelaných osôb bolo v tábore najviac v januári (15) a neskôr v júli 1950 (14). Pre zamestnancov Správy tábora a príslušníkov dočasnej stanice ZNB sa každú stredu vo večerných hodinách konali prednášky v rámci cyklu „Rok stranického školenia“. V máji 1950 sa vo vedení osvetly uskutočnila ďalšia zmena – šštrážm. Róberta Horáka nahradil šštrážm. Štefan Halák, ktorý organizoval osvetovú činnosť až do zrušenia tábora. Halák rozšíril počet hodín prevýchovy, ktorá prebiehala nielen v pracovných dňoch medzi 19. a 21. hodinou, ale aj v nedeľu medzi 9. a 11. hodinou. Formy, metódy a prostriedky prevýchovy sa však nezmenili. V novembri začal ďalší kurz ruského jazyka, o mesiac neskôr aj kurz pre zaradencov s nižším vzdelaním a kurz pre negramotných, ktorý prebiehal vo voľnom čase na izbách. Dňa 1. novembra 1950 bolo pri príležitosti Krajského dňa KSS prepustených 12 zaradencov krajského národného výboru v Prešove, ktoré večer uzavrelo kultúrne predstavenie a prednášky o význame krajského dňa strany a prepustenia zaradencov. Od začiatku roku 1950 do februára 1951 absolvovali zaradenci 82 prednášok, 81 filmových predstavení a 62 kultúrnych predstavení. Knižnica obsahovala 817 kníh. Rozhlas bol

pustený každodenne na izbách. Povinné boli večerné správy a vysielania zvláštneho politického významu.⁴⁵

Správa tábora vyjadrovala spokojnosť s pracovnou morálkou zaradencov. Vo februári 1951 plnilo 57 zaradencov pracujúcich v stavebníctve normu na 140%, ďalších 65 zaradencov plnilo normu na viac ako 100%. Spokojnosť vyjadrovali pravidelne aj podniky pracujúce pre ŠŽ v Podbrezovej, ktoré zaradencom každý mesiac udeľovali pochvalné uznanie za pracovný výkon a písali kladné posudky, potrebné zaradencom pri žiadostiach o prerušenie zaradenia, resp. priepustky. Vo februári 1951 dokonca zaradenec Vladimír Fialka podal zlepšovaci návrh na prerobenie kompresoru z benzínového pohonu na naftový. Osvetový referent skonštatoval, že: „*Na základe tohto zlepšovacieho návrhu ušetrí sa denne asi 500,- Kčs a míneri na základe toho zlepšovacieho návrhu zvýšili výkon asi o 25%.*“⁴⁶

V máji 1950 navštívila pracovné tábory na Slovensku inšpekcia Správy TNP (skupina BAc) z Prahy.⁴⁷ Jej členovia po prehliadke tábora a rozhovoroch s členmi správy tábora vypočuli aj sťažnosti zaradencov. V záverečnej správe potom I. zástupca prednostu BAc Václav Jiras zhodnotil situáciu v Hronci nasledovne: „*Tábor pôsobí mnohým lepším dojmom ako tábor v Novákách. Tento tábor jest velmi dobře veden. Opakovali se stížnosti chovanců do nedostatku řádného šatstva, nedostatky ve vypláčení mezd, vypláčení přesčasových hodin a podobně. V táboře nebylo dosud žádných umýváren s teplou vodou. (...) Chovanci jsou v táboře spokojeni a také závod projevuje s prací chovanců velké uspokojení.*“⁴⁸ Dobré hodnotenie tábora v porovnaní s ostatnými tábormi v Československu zrejme ovplyvnilo vedenie BAc v Prahe pri výbere pracovného tábora na pripravovaný experiment. V druhej polovici roku 1950 tu totiž vznikla myšlienka izolovať v táborech mladých zaradencov. Ich oddelenie od starších, „kapitalistickou výchovou“ poznačených zaradencov, malo zabezpečiť ich rýchlejšiu a kvalitnejšiu pre-

44 Tamže. Situačné správy za mesiace január až december 1950.

45 V januári 1951 zaradenci povinne počúvali priebeh procesu s biskupom Vojtašákom a spol., nasledujúci mesiac prejav Klementa Gottwalda v Ústrednom výbore Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) (25. februára).

46 Pozri: AÚPN, f. E9.1 TNP Hronec, inv. j. 20. Situační zpráva za měsíc únor 1951.

47 Inšpekcie sa zúčastnili prednosta skupiny BAc Bedřich Pokorný, I. zástupca prednostu Václav Jiras, II. zástupca prednostu Antonín Hecl a zástupca prednostu kontrolného oddelenia Správy TNP Miroslav Pich. Po táborech na Slovensku ich sprevádzali pracovníci oddelenia BK/8 PV škpt. Ján Habán, veliteľ Správy TNP na Slovensku a por. Ladislav Košťál z hospodárskej správy TNP. Pozri: AÚPN, f. E1 MV – Správa tábora nútených prác Praha, inv. j. 20. Zpráva o inspekcii provedené ve dnech 9. až 13. 5. 1950 v táborech nucené práce na Slovensku.

48 Tamže.

výchovu v socialistickom duchu. Na Slovensku viedol tento experiment dokonca k snahe vytvoriť samostatný tábor určený výlučne pre mladých zaradcov. V polovici októbra 1950 vydal prednosta Správy táborov nútenej práce na ministerstve národnej bezpečnosti Bedřich Pokorný⁴⁹ nariadenie, podľa ktorého mali byť v pracovných táboroch na Slovensku zaradení vo veku 18 až 24 rokov ubytovaní oddelene od starších v najlepších táborových ubikáciách. Z pracovného tábora v Hronci sa mal zároveň vytvoriť „tábor mladých“. Mladí zaradení zaradení do táborov v Trenčíne a Novákoch mali byť premiestnení do tábora v Hronci, a naopak z Hronca do Novák mali byť postupne premiestňovaní zaradení starší ako 24 rokov, počnúc najstaršími.⁵⁰ Prvé presuny nastali už po niekoľkých dňoch. Dňa 20. októbra 1950 bolo z Hronca do Novák premiestnených 33 osôb a nasledujúci deň z tábora v Novákoch do tábora v Hronci prvých 27 mladých zaraden-

cov, ročníky 1928 – 1931, ktorí pôvodne pracovali v Handlovských baniach. Ďalšie dostupné archívne materiály však nenasvedčujú, že by sa v sústreďovaní mladých zaradcov pokračovalo, a preto môžeme predpokladať, že tento experiment Bedřicha Pokorného sa nakoniec realizoval iba sčasti. Dôvodom mohli byť personálne zmeny vo vedení Správy TNP v Prahe, koncentrácia pracovných síl na pokračujúcu ťažbu uránu do Jáchymova, v dôsledku ktorej bol okrem iného zrušený aj tábor v Trenčíne, ale aj prejavy nespokojnosti mladých zaradcov.⁵¹

V dôsledku personálnej výmeny vo vedení Správy TNP v Prahe, ktorá sa v súvislosti s organizačnými zmenami na MNB⁵² uskutočnila koncom septembra 1950, došlo začiatkom októbra k významným personálnym zmenám aj v hlavných funkciách správy tábora nútenej práce v Hronci.⁵³ Veliteľom tábora sa stal vrchný strážm. František Stanko⁵⁴

Sociálne rozvrstvenie zaradcov TNP Hronec v roku 1950

Mesiac	robotník	remeselník	obchodník	roľník	slobodné povolania	študent	úradník	iné
Január	84	86	26	67	1	8	75	2
Február	116	48	67	92	0	8	57	10
Marec	60	72	40	107	0	8	59	42
Apríl	53	65	50	102	0	8	54	45
Máj	54	62	53	104	0	9	52	10
Jún	62	82	63	115	0	9	58	44
Júl	64	85	65	117	0	8	65	60
August	67	84	64	135	0	7	70	101
September	63	78	48	213	3	4	62	38
Oktober	65	80	50	182	5	4	70	40
November	62	50	43	196	12	12	60	10
December	53	36	34	190	13	20	41	16

49 Bedřich Pokorný (1904–1968) pôsobil za 1. Československej republiky (ČSR) ako spravodajský dôstojník Predsuvnej agentúry ústredne v Michalovciach, Košiciach a Prešove. V rokoch druhej svetovej vojny pracoval v brnianskej pobočke ministerstva financií, aktívne pôsobil odboji. V apríli 1945 sa stal veliteľom útvaru ZNB Brno – mesto, v polovici mája 1945 zemským veliteľom ZNB na Morave a 3. júla 1945 prednostom obranného spravodajstva. Od 15. januára 1946 riadil odbor pre politické spravodajstvo (odbor Z) a od 3. 11. 1946 bol zástupcom prednostu odboru Z. Po vytvorení slovenského referátu odboru pre politické spravodajstvo bol od 2. decembra 1946 jeho prednostom. Od februára do marca 1948 pôsobil na čs. veľvyslanectve vo Viedni. Od polovice novembra 1948 bol zástupcom prednostu odboru BA (Štátna bezpečnosť) a od 1. októbra 1949 prednostom samostatnej skupiny BAc (TNP). Od septembra 1950 riadil väzenský sektor, do polovice októbra 1950 až do zatknutia dňa 28. januára 1951 bol zástupcom prednostu tohto sektoru. Koncom decembra 1953 ho Najvyšší súd odsúdil na 16 rokov väzenia za sabotáž. Po päť a pol ročnom väzení bol na základe amnestie, po revízii súdneho procesu, prepustený, rehabilitovaný a bolo mu vrátené členstvo v KSČ. Posledný marcový deň roku 1968 spáchal samovraždu obesením. Viac o B. Pokornom pozri: DVOŘÁKOVÁ, J.: Bedřich Pokorný – vzestup a pád. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*. 2004, 2, s. 233–279.

50 AÚPN, f. E1 MV – Správa tábora nútených prác Praha, inv. j. 1. TNP Hronec - tábor mladých – sřízení.

51 Títo mladí zaradení dávali po príchode do tábora najavo nesúhlas s ich novým pracovným zaradením, čo sa podľa hlásenia veliteľa tábora prejavilo najmä v poklese morálky a pracovného nasadenia zaradcov.

52 Ministerstvo národnej bezpečnosti.

53 Koncom septembra 1950 prevzal od sektoru BAc riadenie, kontrolu a správu TNP väzenský sektor (B/6). Agendu TNP aj naďalej viedol Bedřich Pokorný, ktorý bol však už o niekoľko dní, 12. októbra 1950, nahradený Václavom Jirasom. Pokorný sa stal jeho zástupcom. Pozri: JANÁK, D. – BORÁK, M.: *Tábory nucené práce v Československu 1948 – 1954*. Opava 1996, s. 180–187.

54 František Stanko (1910) pracoval u žandárstva od 1. septembra 1933. Od 1. septembra 1950 bol zástupcom a od 1. októbra

a do funkcie zástupcu bol menovaný strážm. Matej Rochovský.⁵⁵ Veliteľom strážneho oddielu bol ustanovený šštrážm. Štefan Mikloš⁵⁶ a funkciu jeho zástupcu prevzal strážm. Ján Lukačovič.⁵⁷

V septembri 1950 druhýkrát kulminoval počet osôb zaradených v tábore. Dňa 9. septembra 1950 bolo v kmeňovom stave evidovaných 519 osôb, z ktorých sa v tábore nachádzalo 212 osôb.⁵⁸ Od októbra potom počet zaradcov v kmeňovom aj skutočnom stave postupne klesal najmä z dôvodu uplynutia doby zaradenia, resp. prerušenia pobytu v tábore. Koncom roku 1950 bolo v kmeňovom stave 401 osôb, v skutočnom stave 172 osôb.

Nízky počet zaraďovaných osôb a nevyužitá kapacita jednotlivých táborov viedli väzenský sektor B/6 k rozhodnutiu: „*plánovite snižovať počet táborů a rušiti v prvě řade tábory s menší kapacitou... udržovati jen tábory v jáchymovském sektoru a tábory sběrné, které jsou umístěny ve vlastních (státních) objektech.*“⁵⁹ Tábor v Hronci spĺňal obe tieto podmienky. Budovy, ako aj jeho vnútorné zariadenie boli majetkom ŠŽ Podbrezová, navyše počet zaradcov neustále klesal. Od novembra 1950 do februára 1951 bolo do tábora zaradených 50 osôb, pričom za rovnaké obdobie bolo z tábora prepustených až 196 osôb. Koncom januára 1951 preto ministerstvo národnej bezpečnosti informovalo riaditeľstvo ŠŽ Podbrezová o rušení tábora nútennej práce v Hronci. Výnosom z 5. marca 1951 bol termín likvidácie stanovený na 20. marec

1951. Zaradenci tábora boli evidenčne priradení do stavu TNP Nováky a dňa 15. marca 1951 premiestnení do detašovaného oddielu v Bratislave (64 osôb), do detašovaného oddielu v Hornom Srní (20 osôb), resp. priamo do pracovného tábora v Novákoch (35 osôb). Kvôli prácam spojeným s materiálnou likvidáciou tábora zostal v Hronci veliteľ tábora vrchný strážm. František Stanko, hospodár tábora šštrážm. Michal Kašuba, účtovník šštrážm. Pavel Engler, proviantný vrchný strážm. Juraj Huřka, osvetový inštruktor šštrážm. Štefan Halák, vodič strážm. Ján Monček a štyria zaradenci. Strážny oddiel v počte 25 príslušníkov ZNB bol odvelený 21. marca 1951.⁶⁰

Tábor nútennej práce v Hronci patril do siete pracovných táborov, ktorú vybuďoval a na perzekúciu vlastných občanov využíval komunistický režim v Československu od októbra 1948. Tábor bol zriadený na základe dohody medzi poverenctvom vnútra a podnikom Švermove železiarne Podbrezová, ktorý hradil všetky náklady spojené s výstavbou, udržiavaním a chodom tábora. Vďaka týmto investíciám bol z chátrajúcich objektov bývalej lisovne vystavaný tábor, ktorý bol v čase svojej existencie považovaný za najlepšie vybavený TNP na Slovensku. Komisiami krajských národných výborov bolo do tábora v Hronci zaradených 1 080 osôb. Ďalších 222 osôb sem bolo premiestnených z ostatných táborov na Slovensku. V rokoch 1949 až 1951 prešlo bránami tábora nútennej práce v Hronci 1 302 osôb.

1950 veliteľom tábora nútennej práce v Hronci. Vo funkcii veliteľa pôsobil až do zrušenia tábora v polovici marca 1951. Od mája 1951 pracoval ako príslušník NB v Šafárikove. Zo služieb ZNB bol uvoľnený 9. apríla 1954. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Františka Stanka.

55 Matej Rochovský (1924) bol do ZNB prijatý 1. júna 1948. Vo funkcii zástupcu veliteľa tábora v Hronci bol až do zrušenia tábora v polovici marca 1951. Od mája 1951 pracoval ako kancelársky pomocník na okresnom veliteľstve NB v Novej Bani. Zo služieb ZNB bol uvoľnený 24. júla 1954. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Mateja Rochovského.

56 Štefan Mikloš (1917) pracoval u žandárstva od júla 1942. Do tábora v Hronci prišiel 1. septembra 1950 zo stanice NB v Krupine. Veliteľom dočasnej stanice NB pri TNP Hronec bol od 10. októbra 1950 do 11. februára 1951, keď sa vrátil na predchádzajúce pôsobisko do Krupiny. V ďalších rokoch pracoval na oddeleniach VB v Banskej Bystrici a v Podbrezovej. Koncom apríla 1973 odišiel do dôchodku. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Štefana Mikloša.

57 Zaujímavosťou je, že oboch zástupcov do Hronca vyslalo ministerstvo národnej bezpečnosti, oddelenie BP/1 Praha, kým veliteľov prevrelilo krajské veliteľstvo národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici.

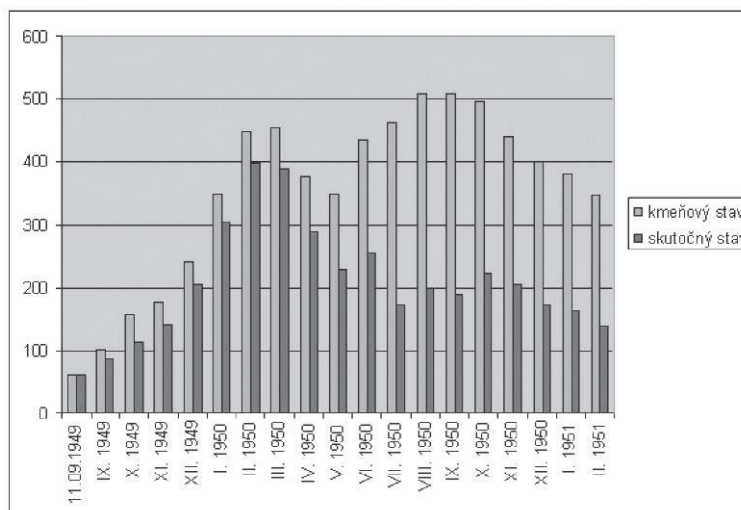
58 Z veľkého počtu osôb neprítomných v tábore (rozdiel medzi evidenčným a skutočným stavom) mala viac ako polovica zaradcov prerušený pobyt v tábore a viac ako tretina sa nachádzala na tzv. poľnohospodárskej dovolenke (práce na vlastných poliach). Zvyšní zaradenci sa nachádzali v nemocnici, súdnej väzbe, na zdravotnej dovolenke, resp. z tábora zbehli.

59 Citované podľa: JANÁK, D.-BORÁK, M.: *Tábory nucené práce*, s. 171.

60 AÚPN, f. E9.1 TNP Hronec, inv. j. 21. Zápis sepsaný dne 22. března 1951 v kanceláři velitelství tábora nucené práce v Hronci.

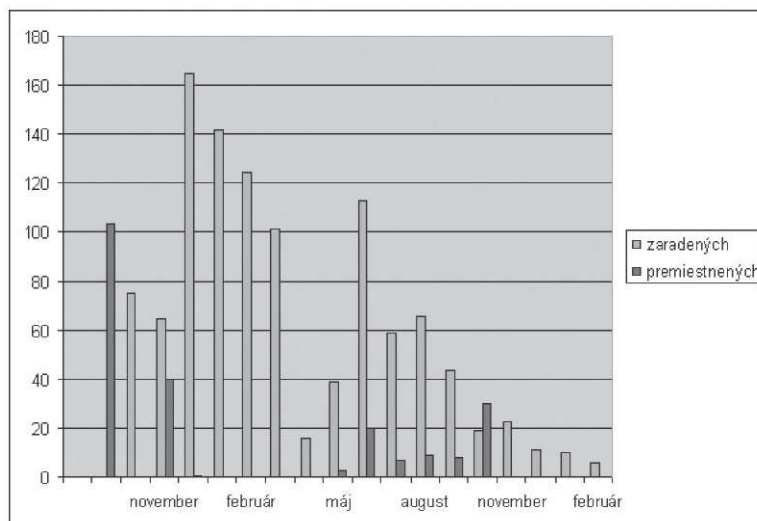
Porovnanie kmeňového a skutočného stavu
zaradencov TNP Hronec (1949 – 1951)

Obdobie	kmeňový stav	skutočný stav
1949		
11. 09.	60	60
september	101	88
október	156	113
november	177	141
december	240	205
1950		
január	349	304
február	450	398
marec	455	388
apríl	378	289
máj	350	229
jún	433	254
júl	463	172
august	508	199
september	509	190
október	496	222
november	442	206
december	401	172
1951		
január	382	163
február	348	139

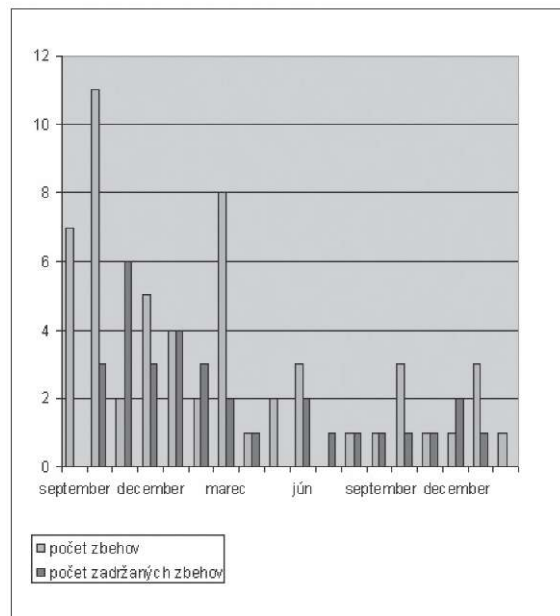
Počet osôb zaradených do TNP Hronec
(1949 – 1951)

Obdobie	Počet osôb priamo zaradených do TNP Hronec	Počet osôb premiestnených do TNP Hronec z iných táborov
1949		
september	0	104
október	75	0
november	65	40
december	165	1
1950		
január	142	0
február	125	0
marec	102	0
apríl	16	0
máj	39	3
jún	113	20
júl	59	7
august	66	9
september	44	8
október	19	30
november	23	0
december	11	0
1951		
január	10	0
február	6	0
SPOLU	1 080	222

Štatistika počtu osôb, ktoré utiekli z TNP
Hronec (1949 – 1951)

Obdobie	počet zbehov	počet zadržaných zbehov
1949		
september	7	0
október	11	3
november	2	6
december	5	3
1950		
január	4	4
február	2	3
marec	8	2
apríl	1	1
máj	2	0
jún	3	2
júl	0	1
august	1	1
september	1	1
október	3	1
november	1	1
december	1	2
1951		
január	3	1
február	1	0
spolu	56	32

Správa TNP Hronec (1949 – 1951)

Funkcia	Meno a priezvisko	Vo funkcii
Veliteľ tábora	Jozef Vavrek (1912)	12. 09. 1949 – marec 1950
	Matej Gregor (1911)	marec 1950 – 30. 09. 1950
	František Stanko (1910)	01. 10. 1950 – 20. 03. 1951
Zástupca veliteľa tábora	Karol Droppa (1914)	10. 11. 1949 – 31. 08. 1950
	František Stanko (1910)	01. 09. 1950 – 09. 10. 1950
	Matej Rochovský (1924)	10. 10. 1950 – 20. 03. 1951
Osvelový inštruktor	Peter Purdeš (1921)	01. 12. 1949 – marec 1950
	Róbert Horák	marec 1950 – 19. 05. 1950
	Štefan Halák (1925)	20. 05. 1950 – 20. 03. 1951
Pomocný osvelový inštruktor	Pavol Miklánek (1915)	15. 10. 1949 – 26. 6. 1950
	Ján Kuchta	01. 04. 1950 – 20. 03. 1951
Hospodár, pokladník	Peter Kudlička (1912)	19. 09. 1949 – ?
	Jozef Vavrek (1912)	marec 1950 – 25.12.1950
	Michal Kašuba (1914)	? – 20.03.1951
Účtovník	Peter Kudlička (1912)	19. 09. 1949 – 1950
	Štefan Hoppan (1919)	08. 02. 1950 – august 1950
	Pavel Engler (1923)	august 1950 – 20. 03. 1951
Kancelársky výkonný I.	Gejza Fridrich (1915)	01. 10. 1949 – 09. 06. 1950
	Severín Hipík (1914)	10. 06. 1950 – 29. 11. 1950
Kancelársky výkonný II.	Štefan Ducho (1920)	02. 01. 1950 – 14. 06. 1950
	Pavel Balciar (1915)	15. 06. 1950 – 20. 03. 1951
Vonkajší výkonný	Štefan Kúdelka	01. 10. 1949 – 23. 07. 1950
	Jozef Kovačič (1920)	24. 07. 1950 – 20. 03. 1951

Funkcia	Meno a priezvisko	Vo funkcii
Poštový referent a evidencia	Pavol Krajčí (1923)	01. 10. 1949 – 14. 07. 1950
	Ján Čopiak (1920)	15. 07. 1950 – 20. 03. 1951
Proviantný	Ján Kavulič	21. 12. 1949 – 25. 01. 1950
	František Bútor (1919)	26. 01. 1950 – ?
	Štefan Ducho (1920)	?
	Juraj Hufka	marec 1950 – 20. 03. 1951
Vodič	Viliam Korecký	1949 – ?
	Ján Monček (1923)	10. 07. 1950 – 20. 03. 1951

Dočasná STANICA ZNB pri TNP

Funkcia	Meno a priezvisko	Vo funkcii od - do
Veliteľ	Pavol Zliechovec (1907)	01. 10. 1949 – 19. 04. 1950
	Michal Badík ⁶¹ (1917)	20. 04. 1950 – 09. 10. 1950
	Štefan Mikloš (1917)	10. 10. 1950 – 11. 02. 1951
	Jozef Chudý ⁶² (1920)	12. 02. 1951 – 20. 03. 1951
Zástupca veliteľa	Štefan Petrovič	1949 – 31. 08. 1950
	Štefan Mikloš (1917)	01. 09. 1950 – 09. 10. 1950
	Ján Lukačovič ⁶³ (1923)	10. 10. 1950 – 20. 03. 1951
Príslušník ŠIB	Emil Július Dubňák (1923)	17. 10. 1949 – 4. 08. 1950
	Ondrej Aláč (1916)	1950 – 1951

Summary

Jerguš Sivoš: Forced labour camp in Hronec (1949 – 1951)

Forced labour camp in Hronec was a part of the system of forced labour camps, built by the Communist regime for the prosecution of its own people in the years 1949-1953. The camp in Hronec was founded on October 1, 1949. The costs of its establishment and operation were carried by the Jan Šverma Metalworks in Podbrezová, for whom the interns worked. With regard to the investments of the factory, the camp was considered one of the best equipped in Czechoslovakia. According to the Forced Labour Camp Act, persons to be placed in the camp were the so called political and economic subversive elements and slackers. The period of internment was three months to two years. Interns worked as camp maintenance, in Jan Šverma Metalworks, or on different construction works in the surrounding villages. They were educated in the spirit of Marxism-Leninism. The camp was abolished on March 20, 1951. In total, 1302 persons passed its gates between the years 1949 and 1951.

61 Michal Badík (1917) pracoval u žandárstva od júla 1940. V máji 1945 bol prevzatý do služieb ZNB. Od 1. 1. 1949 pôsobil na krajskom veliteľstve NB v Banskej Bystrici. V rokoch 1951-1973 pracoval na oddelení Verejnej bezpečnosti (VB) v Lučenci. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Michala Badíka.

62 Jozef Chudý (1920) pracoval v ZNB od 26. februára 1946 ako príslušník krajského veliteľstva NB v Bratislave. Vo funkcii veliteľa dočasnej stanice NB pri TNP Hronec pôsobil len päť týždňov. Po zrušení pracovného tábora sa stal veliteľom stanice NB v Modrom Kameni. Od roku 1953 pôsobil na správe VB v Banskej Bystrici vo funkcii náčelníka oddelenia, od roku 1956 náčelníka odboru. Koncom marca 1976 odišiel do dôchodku v hodnosti podplukovníka. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Jozefa Chudého.

63 Ján Lukačovič (1923) vstúpil do ZNB 1. júna 1948. Po krátkom pôsobení na Hlavnom veliteľstve NB v Bratislave bol k 1. júla 1948 zaradený na krajské veliteľstvo NB v Banskej Bystrici. Od 26. júla 1949 pracoval na útvare ZNB 9600 Jeřáb, odkiaľ bol v októbri 1950 vyslaný do tábora v Hronci. V nasledujúcich rokoch pôsobil ako pyrotechnik na správe VB v Banskej Bystrici. Do dôchodku odišiel koncom januára 1978 v hodnosti kapitán. ABS Praha, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Jána Lukačoviča.

Padlí a zemřelí vojáci čs. armády ze Slovenska

(květen 1938 – březen 1939)

PhDr. Jiří Plachý
(1975), absolvent
Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy
v Praze, odbor historie.
Pracuje ve vojenském
historickém ústavu
v Praze a na Filozofické
fakultě Univerzity Karlovy
v Praze

Celkové ztráty jednotek československé armády v době od vyhlášení zvláštních opatření na obranu státu v květnu 1938 do okupace českých zemí v březnu 1939 stály až do nedávné doby poněkud stranou pozornosti české i slovenské historiografie.

Obecně byl jako neměnný fakt přijímán výsledek šetření Ministerstva národní obrany (MNO) v Praze z prvních měsíců roku 1939, kdy se armáda zpětně snažila dopátrat lidských ztrát z předchozích měsíců. Zvýšením početních stavů až na více než milion mužů v září 1938 a následnou kapitulací po přijetí Mnichovské dohody, přestávala totiž u některých útvarů fungovat běžná administrativa, a to i v případech lidských ztrát.

Teprve koncem roku 1938 zazněla kritika tohoto stavu a následně byl MNO učiněn pokus zpětně sestavit jmenné seznamy padlých a zemřelých čs. vojáků. V dotazníkové akci, kterou prováděla jednotlivá zemská vojenská velitelství a velitelství (armádních) sborů však nebyla zcela jednoznačně stanovena kritéria, koho do seznamu ztrát zařadit. Některá velitelství tak uváděla pouze padlé, jiná i oběti dopravních nehod, nemocí apod. Často zde můžeme najít i duplicitní údaje (vojáka kmenově příslušného k jednomu útvaru a přechodně přiděleného útvaru jinému vykázaly oba), jinde zase vojáky prokazatelně padlé v boji nelze nalézt nikde (především vojenské posily jednotek Stráže obrany státu – SOS) a pod.

Z toho, že akce byla uzavřena až po německé okupaci v březnu 1939 je zřejmé, že došlé materiály nebyly podrobeny analýze a výsledek je pouhým matematickým součtem jednotlivých položek. MNO (nyní už s přívlastkem „v likvidaci“) došlo k celkovému údaji 262 mrtvých.

Do tohoto počtu nejsou zahrnuti čs. vojáci padlí v bojích na Podkarpatské Rusi ve dnech

14.–18. března 1939 a samozřejmě ani padlí z březnové „Malé války“ s Maďarskem, kteří byli již de facto vojáky vznikající armády slovenského státu.¹

Po roce 1945 pak již nebyla snaha získané počty upřesnit. V 60. letech, která znamenala mimo jiné vzrůst zájmu o vojenskou historii tragických let 1938 – 1939, byla otázka čs. ztrát z tohoto období znovu nastolena. Ve své studii „Ztráty československých ozbrojených sil v roce 1938 – 1939“, uveřejněné v *Historii a vojenství* roku 1970 režimním publicistou a historikem Otou Holubem² však byl opět nekriticky převzat údaj, k němuž došlo MNO v roce 1939. Na něj pak bylo odkazováno i v dalších pracích let pozdějších. Situace se nezměnila ani po roce 1989 a teprve výzkum provedený v roce 2008 Vojenským historickým ústavem v Praze přinesl alespoň částečně nové poznatky.³

Na základě jeho výsledků byl sestaven jmenný seznam 563 vojáků, kteří padli nebo přišli o život v době od 21. května 1938 do 31. března 1939.⁴ Jakkoliv jde o údaj, který není konečný, lze předpokládat, že se bude skutečnosti alespoň značně blížit. Podle vnitřního členění bylo jmenovitě nalezeno 47 padlých, 7 zastřelených z politických důvodů, 16 zastřelených nešťastnou náhodou, 21 zemřelých v důsledku neopatrné manipulace se zbraní, pět neopatrnou manipulací s trhavinou, 71 zemřelých v důsledku dopravních nehod, 44 v důsledku leteckých nehod, 43 v důsledku jiných nehod a úrazů, 18 utonulých, šest zemřelých na následky nemoci v přímé souvislosti s vojenskou službou, 120 na následky ostatních nemocí, 22 sebevražd v důsledku přijetí Mnichovské dohody, Vídeňské arbitráže a březnové okupace českých zemí, 15 případů sebevražd z mobilizačního vypětí, 66 sebevražd z kázeňských a mimoslužebních dů-

1 Vojenský historický archiv (VHA) Praha, fond Presidium MNO, sign. 79-1/2, ročník 1939.

2 HOLUB, O.: Ztráty československých ozbrojených sil v roce 1938 – 1939. In: *Historie a vojenství 1970*, čísla (č.) 4–5, strana (s.) 630–645.

3 Blíže viz PLACHÝ, J.: *Nástin personálních ztrát československé armády v době od 21. května 1938 do 31. března 1939*. Praha 2009, 168 s.

4 Ani zde již samozřejmě nejsou započítáni padlí na Slovensku po 14. březnu 1939. Údaje z bojů na Podkarpatské Rusi z 14.–18. března 1939 jsou vzhledem k téměř úplné absenci písemných materiálů značně torzovitě.

vodů a konečně 61 sebevražd z neznámého nebo neuvedeného důvodu. Jeden voják byl v září 1938 Divizním soudem v Praze odsouzen k trestu smrti a popraven jako nepřátelský (maďarský) špion.

U padlých a zemřelých je ve většině případů možné zjistit buď národnost nebo alespoň území, z něhož jednotliví vojáci pocházeli. Naprostá většina obou kategorií byli Češi (zřejmě více než tři čtvrtiny), což lze samozřejmě vysvětlit větší motivací českých vojáků jak během bojových operací, tak i jejich větší angažovaností a zájmem o vojenskou službu. Ze Slovenska pocházelo nejméně 76 padlých a zemřelých (z toho byli nejméně čtyři vojáci příslušníci národnostních menšin), což představuje zhruba 13,5 % dosud známých lidských ztrát čs. armády ve sledovaném období.⁵ (tab. 1)

I. Padlí

V současné době je známo sedm případů čs. vojáků, pocházejících ze Slovenska, kteří padli během přímých bojů. Zcela jednoznač-

né však jsou pouze tři případy (dva Slováci a jeden Rusin).

Četař aspirant Juraj Pjesčák, absolvent ruského učitelského ústavu v Prešově, vykonával základní vojenskou službu od 1. října 1937. Naposledy působil jako zástupce velitele čtyř 8 cm minometů u pěšího pluku 37. Dne 1. listopadu 1938 padl během bojů proti maďarským záškodníkům na Běhuňském vrchu.⁶ Pohřben v rodišti.⁷

Štefan Holienka byl v civilu rolník. Hospodařil v obci Lysice v žilinském okrese. Od 1. října 1937 vykonával základní vojenskou službu. Naposledy byl zařazen jako sběrač zraněných u 6. roty pěšího pluku 41 „Dr. Edvarda Beneše“. Spolu s ním se účastnil 25. listopadu 1938 obranných bojů proti polské agresi na Spiši, během nichž padl. In memoriam povýšen na desátníka.⁸

Štefan Roško byl jedním z těch, kteří padli při obraně Podkarpatské Rusi. Jako dělesloužící poddůstojník 9. roty pěšího pluku 7 „Tatranského“ padl 14. března 1939 u Toruně.⁹

Pavol Pčola, mobilizovaný vojnín náhradního praporu pěšího pluku 70 (kmenový útvar

Tab. 1) Celkový přehled lidských ztrát čs. armády v době od 21. května 1938 do konce března 1939 a procentuální zastoupení vojáků ze Slovenska

Důvod smrti	Celkem	Vojáků ze Slovenska	Vojáků ze Slovenska v %
Padlí a zavraždění z politických důvodů	54	7	12,96 %
Zemřelí v důsledku nehod a úrazů	218	43	19,72 %
Zemřelí v důsledku nemocí	126	11	8,73 %
Sebevraždy	164	15	9,15 %
Popravení	1	-	-
Celkem	563	76	13,5 %

5 Především u sebevražd a zemřelých v důsledku nemocí údaje o národnosti, ale někdy i o domovské příslušnosti chybí. Celkový počet padlých slovenských vojáků bude zřejmě o něco vyšší, i vzhledem k tomu, že řada Slováků sloužila v březnu 1939 u jednotek bojujících na Podkarpatské Rusi. Podle hodnostního rozdělení se jednalo o 43 vojnínů, 16 poddůstojníků, pět dělesloužících poddůstojníků, čtyři aspiranty, dva rotmistry a šest důstojníků (z toho jednoho vyššího). Základní přehled hodnostních skupin a hodností používaných v čs. armádě v letech 1938–1939 jsou následující: mužstvo – vojnín (voj.), poddůstojníci – svobodník (svob.), desátník (des.), četař (čet.), rotný (rt.), rotmistří – rotmistr (rtm.), štábní rotmistr (šrtm.), praporčík (prap.), nižší důstojníci – podporučík (ppor.), poručík (por.), nadporučík (npor.), kapitán (kpt.), vyšší důstojníci – štábní kapitán (škpt.), major (mjr.), podplukovník (pplk.), plukovník (plk.), generálové – brigádní generál (brig. gen.), divizní generál (div. gen.) a armádní generál (arm. gen.). Označení „aspirant“ (asp.) náleželo frekventantům a absolventům škol záložních důstojníků před jmenováním do první důstojnické hodnosti a pojilo se s hodnostmi vojnín až rotný. U rotmistrů a důstojníků se od roku 1934 hodnost pojila s tzv. stavovskou skupinou (např. pěchota, dělostřelectvo, letectvo a pod.). Důstojníky generálního štábu (gšt.) byli jmenováni zpravidla absolventi Vysoké školy válečné.

6 Místní jména jsou uváděna v takovém tvaru, jako v archivních dokumentech.

7 VHA Bratislava, Sběrka kmenových listů (SKL), Juraj Pjesčák, nar. 1914, O-34 (523, 164)/1936 DOV (Doplňovacie okresné veliteľstvo) Prešov.

8 VHA Bratislava, SKL, Štefan Holienka, nar. 1915, O-24 (370)/1937 DOV Žilina.

9 Dosud nepřesně uváděn jako Štěpán Ročko. (Za upřesnění údaje děkuji pplk. PhDr. Eduardu Stehlíkovi z VHÚ). Štefan Roško se narodil 16. dubna 1912 v Green Island, stát New York, USA. Slovenské národnosti, evangelik augšpurského vyznání, domovská obec Kálnica (okr. Nové Mesto nad Váhom), kde také v č. p. 168 bydleli nejbližší příbuzní. Vychodil obecnou školu a dvě třídy měšťanky. Pracoval jako dělník. Dne 1. 10. 1934 nastoupil základní vojenskou službu u 1. roty pěšího pluku 41. K 31. srpnu 1935 přemístěn k 1. rotě pěšího pluku 17, 1. 10. 1935 povýšen na svobodníka, 1. 7. 1936 na desátníka a 13. 10. 1936 převeden do I. zálohy. Již 3. 11. 1937 však nastoupil jako poddůstojník v další dobrovolné činné službě u svého pluku (15. 11. 1937 přemístěn ke 4. rotě), poslední březnový den přemístěn k 11. rotě hraničářského pluku 6 a 16. 5. 1938 k 9. rotě pěšího pluku 7 „Tatranského“. Padl 14. března 1939 u Toruni na Podkarpatské Rusi. Ve slovenské armádě prohlášen za nezvěstného teprve 13. 1. 1942. (VHA Bratislava, SKL, Štefan Roško, nar. 1912, 541/1934 DOV Trenčín /Nitra/.) Vzhledem k nepřesným údajům byl Roškův životopis zpracován teprve po vydání „Nástínu“ (viz pozn. 3). Z toho důvodu je zde uveden v nezkrácené verzi.

Československá armáda
bola v roku 1938 pri-
pravená na obranu vlasti.
Zdroj: Archív autora

pěší pluk 20) byl nalezen zastřelený dne 10. listopadu 1938 na silnici u obce Nižná Slatina (okr. Mukačevo) na Podkarpatské Rusi. Bližší okolnosti případu nebyly objasněny. Desátník Pavol Tóth měl padnout 14. března 1939 poblíž užhorodského letiště.¹⁰ Jozef Kováč-Beňo, svobodník základní služby (od 1. 10. 1937) 5. roty pěšího pluku 24, v civilu rolník, zemřel 24. září 1938 v důsledku zranění, které je v příslušné vojenské matrice označeno jako zranění bojové. Bližší okolnosti případu chybí.¹¹

Michal Vimi, vojin maďarské národnosti 2. roty pěšího pluku 28 „Tyrše a Fügnera“ (vojenská posila SOS), pocházející z okresu Šala, byl v září 1938 zajat během bojů se sudetoněmeckými vzbouřenci v severních Čechách a s největší pravděpodobností henleinovci zavražděn.

Tab. 2) Padlí a zemřelí v důsledku bojových zranění

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a jednotka	Datum úmrtí
Štefan Holienka	7. 8. 1915, Lysice	Voj. (des.) pěšího pluku 41	25. 11. 1938
Jozef Kováč-Beňo	23. 6. 1915, Dulov	Svob. pěšího pluku 24	24. 9. 1938
Pavol Pčola	21. 1. 1908, Snina	Voj. pěšího pluku 70	10. 11. 1938
Juraj Pjesčák	14. 3. 1914, Velký Lipník	Čet. asp. pěšího pluku 37	1. 11. 1938
Štefan Roško	16. 4. 1912, USA	Čet. dsl. pěšího pluku 7	14. 3. 1939
Pavol Tóth		Des. pěšího pluku 36	14. 3. 1939
Michal Vimi	1914, Diakovice	Voj. pěšího pluku 28	Září 1938

II. Vojáci zemřeli v důsledku nehod a úrazů

V důsledku neopatrné manipulace se zbraní a trhavinou, nehod, úrazů a utonutí přišlo v letech 1938 – 1939 o život nejméně 43 slovenských vojáků.

Ján Fremmel, vojin 9. roty pěšího pluku 2 „Jiřího z Poděbrad“, rodák z okresu Krupina, ženatý, v civilu dělník, byl nešťastnou náhodou zastřelen vojákem od téže jednotky při střídání stráží dne 4. září 1938 v Nedamově (dnes součást obce Dubá, okr. Česká Lipa). Pohřben v Dubě. Svobodník dělostřeleckého pluku 11 Jozef Hric, původem z okr. Prešov, zemřel 5. listopadu 1938 ve Zvoleni v důsledku zranění, které mu způsobil spoluvojin neopatrnou manipulací se zbraní. Podobný osud měl vojin 1. roty pěšího pluku 39 „Výzvědného“ Jozef Ochaba, zemědělský dělník z Borové č. p. 70 v okrese Trnava. V době kdy byl přidělen 6. rotě pěšího pluku 24 (12. července 1938) jej poblíž objektu lehkého opevnění u obce Oleksovičky (dnes součást obce Slup v okr. Znojmo) zastřelil jeho spoluvojin. Stalo se tak hrubou nedbalostí střelce.¹² Slovenský Němec, Tobiáš (Thobias) Tremba, zemřel 28. září 1938 ve Vitěšově u Českého Krumlova na následky zranění, které mu nešťastnou náhodou způsobil jeho nadřízený. Tremba hospodařil jako rolník v obci Majerka č. p. 93, okr. Kežmarok. Základní vojenskou službu vykonával od 1. října 1937, naposledy jako kulometčík u 8. baterie dělostřeleckého pluku 202. V době jeho smrti probíhaly na Českokrumlovsku boje čs. jednotek se sudetoněmeckými povstanci. Pohřben je ve Chvalšínách.¹³

Neopatrnou manipulací s vlastní zbraní přišli o život Peter Šlobár, rolník z obce Stará Huta č. p. 91, dále Vendelín Valent, rolník

10 Mezi padlími příslušníky SOS jej uvádí LÁŠEK, R.: *Jednotka určení SOS, 3. Díl*. Praha 2008, s. 329-333. Nelze zcela vyloučit záměnu s Pavlom Tóthom, vojínem roty pomocného zdravotnictva Sborové nemocnice 12, který zemřel v Perečině na Podkarpatské Rusi dne 3. prosince 1938.

11 VHA Bratislava, SKL, Jozef Kováč-Beňo, nar. 1915, O-41 (190)/1937 DOV Žilina (Trenčín). Především křestní jména jsou ve většině případů v kmenových listech počestěna (ne pouze u Slováků, ale i u příslušníků dalších národností).

12 Tamtéž, Jozef Ochaba, nar. 1915, O-14 (668)/1937 DOV Trnava.

13 Tamtéž, Tobiáš Tremba, nar. 1915, O-12 (220, 169)/1937 DOV Spišská Nová Ves (Prešov).

z obce Závod č. p. 334 v okr. Malacky a nakon-
 nec Ján Babják. Šlobár, vojin základní služby
 11. roty pěšího pluku 25 se zastřelil 30. kvě-
 na 1938 u obce Mučín na jižním Slovensku,¹⁴
 Valent vykonával základní vojenskou službu
 v letech 1935–1937 u 10. roty pěšího plu-
 ku 39 „Výzvědného“ a jako mobilizovaný zá-
 ložník se nešťastnou náhodou zastřelil 30. říj-
 na 1938 v obci Sap.¹⁵ Babják byl (zřejmě mo-
 bilizovaným) vojínem Sborového proviantního
 skladu 11 a zemřel v důsledku zranění, které
 si způsobil v mimoslužební době dne 3. pro-
 since 1938 v Kežmarku.

Oběti kriminálních trestných činů se stali
 tři slovenští vojáci. Jozef Podolák, zemědělský
 dělník z Horních Dubovan v okr. Piešťany byl
 10. listopadu 1938 v obci Pald (okr. Komárno)
 zavražděn jiným vojínem ze msty. Vojenskou
 základní službu nastoupil 3. října 1936 a na-
 posledy byl zařazen u strážního oddílu pěšího
 pluku 33 „Doss Alto“.¹⁶ Ondrej Rega a Václav
 Remeslník měli stejný osud. Připletli se v hos-
 podě do rvačky, která je stála život. Rega,
 ženatý, dělník z Vyšného Houdkova v okr.
 Košice, jinak vojin pěšího pluku 16, zemřel 11.
 října 1938 ve Spišské Sobotě a Remeslník,
 přišel o život během dovolené v hostinci Pavla
 Chudého v Dúbravách (okr. Zvolen), kde před
 vojnu bydlel.¹⁷

Snad v žádné jiné oblasti nebyla intenzivní
 příprava čs. armády na obrannou válku tak pa-
 trná jako ve výcviku vojenského letectva. Např.
 většina výcvikových kursů byla předčasně

ukončena 21. května 1938 (pilotní výcvik se
 tak zkrátil až o deset týdnů) a frekventanti byli
 odesláni k polním útvarům. Letectvo tak (mimo
 jiné i v důsledku výše popsaných skutečností)
 utrpělo poměrně vysoké ztráty. Jen v době od
 21. května do 31. prosince 1938 při leteckých
 haváriích zahynuly téměř čtyři desítky letců,
 což představovalo zhruba osminu celkových
 ztrát meziválečného letectva. V prvních měsí-
 cích roku 1939 pak zahynuli další čtyři letci.
 Pouze v jednom případě přišel jeden člen le-
 tecké posádky o život ve vzdušném souboji.¹⁸
 Mezi zemřelými bychom pak našli celkem osm
 mladých letců ze Slovenska (sedm Slováků,
 osmý, kpt. let. Alfred Löffler, z Holíče se hlásil
 k židovské národnosti).

Dne 9. června 1938 havarovala hned dvě
 letadla se slovenskými letci na palubě. Na
 Vyškovsku se během střelby na vlečný terč
 dostal do vývrtky pozorovací letoun Š-328.87
 patřící 7. letce leteckého pluku 2 „Dr. Edvarda
 Beneše“. V jeho troskách zahynul pilot čet.
 Alois Talárek i pozorovatel svob. asp. Jozef
 Jankových. Stejný typ letounu (Š-328.12),
 patřící tentokrát 10. letce leteckého pluku 3
 „Generála letce M. R. Štefánika“ havaroval u
 Komjatic, jižně od Nitry. Také v jeho troskách
 zahynul pilot svob. Jozef Medonský i pozoro-
 vatel ppor. let. Miroslav Hekele. Obě posádky
 byly česko-slovenské.

Jozef Medonský pocházel z Piešťan, kde
 v Mäsiarské ul. číslo (č.) 29/1149 také bydlel.
 V civilu se živil jako cukrář. Vojenskou základ-

Ppor. Ivan Lipko zahynul
 23. augusta 1938
 pri Malackách.
 Zdroj: VHA Praha

Slob. Jozef Medonský
 zahynul 9. júna 1938 pri
 Komjaticiach. Zdroj: VHA
 Praha

Tab. 3) Zastřelení nešťastnou náhodou a oběti kriminální trestné činnosti

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a jednotka	Datum úmrtí
Ján Fremmel	16. 1. 1915, Sazdice	Voj. pěšího pluku 2	4. 9. 1938
Jozef Podolák	2. 1. 1914, Horní Dubovany	Voj. pěšího pluku 33	10. 11. 1938
Ondrej Rega	4. 6. 1913, Vyšný Houdkov	Voj. pěšího pluku 16	11. 10. 1938
Václav Remeslník	?	Voj. pěšího pluku 26	1938

Tab. 4) Zemřelí v důsledku neopatrné manipulace se zbraní a s trhavinou

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a jednotka	Datum úmrtí
Ján Babják	5. 4. 1910, Michalovce	Voj. SPS 11	3. 12. 1938
Jozef Hric	1917, Javorník	Svob. dělostřeleckého pluku 11	5. 11. 1938
Jozef Ochaba	18. 6. 1915, Borová	Voj. pěšího pluku 39	28. 7. 1938
Ján Skutecký	4. 5. 1912, Varín	Poručík ženijního pluku 2	1. 12. 1938
Peter Šlobár	11. 8. 1913, Stará Huta	Voj. pěšího pluku 25	30. 5. 1938
Thobias Tremba	21. 5. 1915, Majerka	Voj. dělostřeleckého pluku 202	28. 9. 1938
Vendelín Valent	31. 1. 1914, Závod	Voj. pěšího pluku 39	30. 10. 1938

14 Tamtéž, Peter Šlobár, nar. 1913, O-75 (O-58, 723)/1935 DOV Banská Bystrica.

15 Tamtéž, Vendelín Valent, nar. 1914, O-76 (702, 829)/1935 DOV Bratislava.

16 Tamtéž, Jozef Podolák, nar. 1914, O-74 (1394, 427)/1936 DOV Nitra (Trenčín).

17 Bližší údaje o jeho životě a vojenské službě se nepodařilo dohledat.

18 Dne 25. října 1938 byl nad jižním Slovenskem maďarskými stíhači napaden a sestřelen čs. pozorovací letoun leteckého pluku 3 „Generála letce M. R. Štefánika“, v jehož troskách zahynul pozorovatel svob. asp. Jaromír Šotola.

Ppor. Vojtech Zajac
zahynul
27. augusta 1938
pri Žiline. Zdroj: VHA Praha

Čat. Vojtech Polakovič
zahynul 27. augusta 1938
pri Žiline. Zdroj: VHA Praha

Kpt. Alfréd Löffler zahynul
22. novembra 1938
vo Vysokých Tatrách.
Zdroj: NA Praha

ni službu u letectva nastoupil 1. října 1936.¹⁹ Jozef Jankových se narodil v rodině rolníka v Rovensku č. p. 49, okr. Senica. Vystudoval učitelství ústav a jako učitel před válkou také působil. Vojskou základní službu nastoupil 1. října 1937. Krátce před svým osudovým startem absolvoval (kvůli květnovým událostem) zkrácenou Školu důstojníků letectva v záloze. Byl pohřben v rodišti.²⁰

K dalším nehodám, během nichž přišli o život slovenští letci, došlo v posledních srpnových dnech. Dne 23. srpna 1938 havaroval po nočním cvičném letu u Malacek bombardovací letoun 71. letky leteckého pluku 6 Ab-101.38. Důvodem byla přízemní mlha. Posádka ve složení pilot čet. Zdeněk Slabý (Čech) a ppor. jez. Ivan Lipko (Slovák) zahynula. Ppor. Lipko byl rodákem z Bratislavy. Vojskou základní službu nastoupil 1. října 1935 u jezdeckta. V jejím průběhu však byl přemístěn k letectvu a prodělal pozorovatelský výcvik. Po skončení základní služby zůstal v armádě jako důstojník v další činné službě.²¹

Jedním z černých dnů čs. vojenského letectva v roce 1938 byl bezpochyby 27. srpen. Toho dne se v okolí obce Ovčiarisko, šest km západně od Žiliny, srazily dva pozorovací letouny Š-238 (výrobní čísel 152 a 266). Všichni letci, piloti čet. Vojtech Polakovič a des. Josef Štěpán, stejně tak jako pozorovatelé ppor. let. Vojtech Zajac a ppor. let. Vilibald Richter, zahynuli. Richter a Štěpán byli Češi, Zajac a Polakovič Slováci. Všichni náleželi k 15. letce leteckého pluku 3 „Generála letce M. R. Štefánika“. Vojtech Polakovič se narodil v Račištorfu (dnes Rača, součást Bratislavy), kde také v ulici U Cintorína č. 850 před válkou bydlel. Civilní profesí byl automechanik. Před válkou absolvoval v letech 1934 – 1936 Školu leteckého dorostu v Prostějově.²² V roce 1938 končil svoji základní vojenskou službu.²³ Vojtech Zajac byl rodákem z Horných Naštic v okrese Bánovce nad Bebravou. Vychodil učitelství ústav v Košicích a v letech 1930 – 1932 vykonával základní vojenskou službu u leteckého pluku 3. Po odchodu do civilu učil. Do první důstojnické hodnosti jme-

nován 1. ledna 1936. V roce 1938 povolán na mimořádné cvičení.²⁴

Několik dní po této havárii se naplnil také osud stíhacího pilota por. let. Jána Franka. Dne 3. září 1938 odstartoval s letounem Avia B-534.332 od 44. letky leteckého pluku 4 k cvičnému letu. V důsledku silné mlhy s ním por. Franko nedaleko Brandýsa nad Labem havaroval. Franko se narodil v Dolném Kubině, domovskými byl ale příslušný do Nitry, kde v Měšťanském domě na Masarykově náměstí také před válkou bydlel. Maturoval na slovenské obchodní akademii v Bratislavě. Vojskou základní službu nastoupil dobrovolně a vykonával ji v letech 1934 – 1935. K 1. prosinci 1935 jmenován do první důstojnické hodnosti. V letech 1935 – 1937 vystudoval Vojskou akademii v Hranicích, odkud byl vyřazen jako poručík letectva z povolání. Do 18. března 1938 byl frekventantem aplikačního kursu.²⁵

Zbývající dvě tragédie jsou datovány již do období po Mnichovu. Dne 20. listopadu 1938 zahynul v troskách letounu Be-50.23 od 16. letky leteckého pluku 3 „Generála letce M. R. Štefánika“ u Horné Štubni (okr. Turčiansky Sv. Martin²⁶) pilot des. Július Lukačovič. Důvodem havárie bylo to, že se letounu utrhlo křídlo. Des. Lukačovič byl bratislavským rodákem (domovskými příslušný byl však do Žiliny) a v civilu pracoval jako úředník (vychodil dvouletou obchodní školu). Vojskou základní službu vykonával v letech 1932 – 1934. V roce 1938 povolán během květnové mobilizace a znovu pak 14. září.²⁷

O dva dny později, 22. listopadu 1938, pak došlo k poslední tragédii, při níž přišel o život letec ze Slovenska. Alfred Löffler se narodil v roce 1906 v Holiči v židovské rodině. Sám se pak také k židovské národnosti hlásil. Po maturitě na gymnáziu v Uherské Skalici²⁸ byl v roce 1924 přijat ke studiu na Vojské akademii v Hranicích, kterou ukončil o dva roky později jako poručík pěchoty. Od roku 1929 sloužil u letectva, kam byl formálně přeložen o dva roky později. Naposledy zastával funkci zatímního velitele technické let-

19 VHA Bratislava, SKL, Jozef Medonský, nar. 1914, 0-13 (282)/1936 DOV Trenčín; VHA Praha, f. MNO – III. odbor, ročník 1938, sign. 27 48/3, skatule (sk.) 13298 (neuspořádáno).

20 VHA Bratislava, SKL, Jozef Jankových, nar. 1915, 0-42 (0-6, 97, 390)/1937 DOV Trnava; VHA Praha, f. MNO – III. odbor, ročník 1938, sign. 27 48/3, sk. 13298 (neuspořádáno).

21 VHA Praha, f. MNO – III. odbor, ročník 1938, sign. 27 48/3, sk. 13298 (neuspořádáno).

22 Škola leteckého dorostu v Prostějově byla de facto institucí vychovávající formou předvojenského výcviku budoucí dělesloužící poddůstojníky letectva. Její absolventi museli podepsat závazek, že po vykonání vojenské základní služby zůstanou dále v armádě.

23 VHA Praha, f. MNO – III. odbor, ročník 1938, sign. 27 48/3, sk. 13298 (neuspořádáno).

24 Tamtéž.

25 VHA Praha, tamtéž, f. Kvalifikační listiny, Ján Franko, nar. 1914.

26 Dnes Martin.

27 VHA Praha, tamtéž; VHA Bratislava, SKL, Július Lukačovič, nar. 1911, 0-44 (318)/1932 DOV Žilina.

28 Dnes Skalica.

Tab. 5) Zemřelí v důsledku leteckých nehod

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a jednotka	Datum úmrtí
Ján Franko	10. 2. 1914, Dolný Kubín	Poručík leteckého pluku 4	3. 9. 1938
Jozef Jankových	18. 7. 1915, Rovensko	Svob. asp. leteckého pluku 2	9. 6. 1938
Ivan Lipko	1913	Podporučík leteckého pluku 6	23. 8. 1938
Alfred Löffler	30. 5. 1906, Holíč	Kapitán leteckého pluku 6	22. 11. 1938
Julius Lukačovič	29. 7. 1911, Bratislava	Desátník leteckého pluku 3	20. 11. 1938
Jozef Medonský	1. 11. 1914, Piešťany	Svobodník leteckého pluku 3	9. 6. 1938
Vojtech Polakovič	17. 9. 1915, Račištorf	Četař leteckého pluku 3	27. 8. 1938
Vojtech Zajac	16. 7. 1910, Horné Naštice	Podporučík leteckého pluku 3	27. 8. 1939

ky leteckého pluku 6 v hodnosti kapitána let. Jako navigátor a zároveň velitel letounu Avia-Fokker IX.3 odstartoval 22. 11. 1938 z polního letiště ve Spišské Nové Vsi k přeletu do Prahy. Nad Vysokými Tatrami se však letoun dostal do sněhové bouře, přestaly mu fungovat některé důležité přístroje a zřítel se na úbočí Lomnického štítu. Ostatní členové posádky havárii přežili. Kpt. Löffler byl ženatý a byl otcem jednoho syna.²⁹

Dalších patnáct slovenských vojáků se stalo obětmi dopravních nehod. Pouze ke dvěma z nich však došlo v létě 1938. Všechny ostatní se staly až po vyhlášení záříjové mobilizace.

Čet. dsl. 4. roty hraničářského praporu 9 Štefan Sochan z Kokavy nad Rimavicou, č. p. 36 (okr. Rimavská Sobota) zůstal po skončení vojny (1935 – 1937) v armádě jako dělesloužící poddůstojník. Od září 1937 byl zařazen u vojenského stavebního dozoru v Rožňavě. Dne 4. června 1938 zemřel v obci Brzotín na následky dopravní nehody, ke které došlo na silnici Plešivec – Rožňava.³⁰ O měsíc později, 11. července 1938, podlehl ve Sborové nemocnici 6 v Brně svým zraněním způsobeným dopravní nehodou svobodník 77. letky leteckého pluku 5 Dušan Stuchlý. V civilu pracoval jako krejčí. Byl pohřben na evangelickém hřbitově v Turčianském Sv. Martině – Jahodníkách.

Poměrně častou nehodou, která si vyžádala celkem šest slovenských obětí, bylo přejetí vlakem. I tady bychom našli jistou logiku – armáda střežila po vyhlášení mobilizace většinu železničních tratí, a to především útvary z povolovaných záložníků. Desátník pěšího plu-

ku 66 Jozef Kovalčík, ženatý, v civilu dřevorubec z Čierneho Balogu, okr. Brezno nad Hronom,³¹ byl 4. října 1938 přejet vlakem na nádraží v Hričově, okr. Velká Bytča.³² Pohřben byl v Dolném Hričově. Vojenská posila SOS (kmenově příslušník pěšího pluku 29 „Plk. J. J. Švece“, vojenská základní služba 1933–1935) vojin Alexander Augustovič, ženatý, otec jednoho dítěte, v civilu dělník, rodák z Pudmeric³³ (okr. Modra), bydlící v Račištorfské ulici č. 77 v Bratislavě, zemřel 23. října 1938 při srážce svého motocyklu s vlakem.³⁴ Přesně o měsíc později, 23. listopadu 1938, došlo na nechráněném železničním přejezdu u Zlatých Moravců k nehodě, která stála život dva slovenské vojáky pěšího pluku 17. Július Matej Rajniak byl vojínem náhradní zálohy. Vojenskou službu vykonával od října 1937 do konce února 1938. V civilu hospodařil jako rolník v obci Hybe (okr. Liptovský Sv. Mikuláš).³⁵ Ján Beseda, zemědělský dělník z obce Banky, č. p. 16, patřil také k náhradní záloze (sloužil od října 1936 do konce února 1937). Oba jeli v lehkém vojenském automobilu a na přejezdu byli zachyceni projíždějícím vlakem. Rajniak zemřel v Kozárovcích ještě téhož dne, Beseda o dva dny později.³⁶ Mezi tím došlo k úmrtí také vojina 9. roty pěšího pluku 15 Vojtecha Kekláka. Zemědělský dělník z okr. Stará Lubovňa byl přejet vlakem 11. listopadu 1938 u železničního viaduktu v Jezernici (okr. Hranice). Pohřben tamtéž. Oběti srážky osobní motorové dreziny a nákladního vlaku se stal desátník strážního oddílu pěšího pluku 36 Ondrej Kucharský. Došlo k ní 25. listopadu 1938 u obce Záhrob na Podkarpatské Rusi.

Por. Ján Franko zahynul 3. septembra 1938 neďaleko Brandýsa nad Labem. Zdroj: VHA Praha

Slob. asp. Jozef Jankových zahynul 9. júna 1938 na Vyškovsku. Zdroj: VHA Praha

29 VHA Praha, tamtéž; f. Kvalifikační listiny, Alfred Löffler, nar. 1906.

30 VHA Bratislava, SKL, Štefan Sochan, nar. 1913, O-18 (245)/1935 DOV (Tisovec) Brezno nad Hronom.

31 Dnes Brezno.

32 Dnes Bytča.

33 Dnes Budmerice.

34 VHA Bratislava, SKL, Alexander Augustovič, nar. 1911, 382 (542)/1933 DOV (Trnava).

35 Tamtéž, Julius Matej Rajniak, nar. 1915, O-251 (O-20, 937)/1937 DOV neuvedeno. Dnes Liptovský Mikuláš.

36 Tamtéž, Ján Beseda, nar. 1913, O-52 (O-41, 7)/1935 DOV Trenčín.

Rolník a mlynář z Humenného byl pohřben ve svém rodišti.

Čs. tankem byl u obce Zapsoň na Podkarpatské Rusi dne 9. listopadu 1938 přejet vojin 5. roty pěšího pluku 37 Ondrej Varhanovský. Pocházel z obce Horovce v okr. Trebišov a vzhledem k tomu, že nenavštěvoval žádné školy a byl zcela negramotný, pracoval jako pomocný dělník. Vojenskou základní službu vykonával v letech 1935 – 1937 u pěšího pluku 16.³⁷

Dalších šest vojáků zemřelo při dopravních nehodách motorových vozidel. První mobilizační den, 24. září 1938, to byl svobodník technické roty hraničářského praporu 10 Ján Košara, řezník a uzenář z Hlavní ulice v Trebišově. Vojenskou základní službu vykonával v letech 1932 – 1934 a 28. srpna 1938 byl povolán na mimořádné cvičení. Zemřel v Uničově (uváděno i v Olomouci). Pohřben v rodišti.³⁸ V říjnu 1938 došlo ke třem nehodám. Dne 12. října zemřel v Prešově teprve devatenáctiletý desátník aspirant Ján Rigo. Absolvent košické reálky (bydlel v Rumanově ulici č. 12 v Košicích) nastoupil dobrovolně základní vojenskou službu hned po maturitě v roce 1937 a sloužil u 2. eskadrony dragounského pluku 10.³⁹ Štefan Rovný, vojin 2. roty pluku útočné vozby 3⁴⁰ byl ze zdravotních důvodů několikrát superarbitrován. Nakonec jej však vojenští lékaři uznali schopným k pomocným službám a byl zařa-

zen u své roty jako příkazník. V civilu pracoval jako zámečnický a bydlel v Lučenci. Dne 21. října 1938 zemřel v Turčianském Sv. Martině na následky zranění, které utrpěl při automobilové nehodě předešlého dne.⁴¹ Augustin Guzma vykonával základní vojenskou službu od 1. října 1936 a to u 4. roty pěšího pluku 7 „Tatranského“. Od 10. září 1938 byl příkazníkem a spojkou u velitelství VII. (armádního) sboru a v této službě se mu také 27. října 1938 stala smrtelná dopravní nehoda. Zemřel v Levicích. Před válkou bydlel v obci Bojná (okr. Topoľčany).⁴² Osoba Gabriela Svitka zůstává do jisté míry zahalena tajemstvím. Kromě toho, že byl rodákem z Nové Bystrice v okr. Kysucké Nové Mesto a dne 3. listopadu 1938 zemřel v důsledku dopravní nehody jako voják v nemocnici v Turčianském Sv. Martině, se o něm nepodařilo dohledat žádné bližší informace. Štábní rotmistr Pavol Mateják oslavil krátce před Mnichovem čtyřicetku. Byl sice vyučeným krejčím, avšak od roku 1916 sloužil v armádě. Nejprve v uherské (honvédský pěší pluk 15), s nímž prošel ruskou, rumunskou, italskou a francouzskou frontou a od roku 1918 v československé. Roku 1919 bojoval proti maďarským bolševikům. Po válce již v armádě zůstal a naposledy byl zařazen (od prosince 1937) u hospodářské správy hraničářského praporu 8 jako proviantní rotmistr. Zemřel 6. listopadu 1938 v nemocnici v Trnavě na násled-

Tab. 6) Zemřelí v důsledku dopravních nehod

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a jednotka	Datum úmrtí
Alex Augustinovič	16. 7. 1911, Pudmerice	Voj. pěšího pluku 29, SOS	23. 10. 1938
Ján Beseda	15. 12. 1913, Banka	Voj. pěšího pluku 17	25. 11. 1938
Augustin Guzma	18. 4. 1914, Rybany	Voj. pěšího pluku 7	27. 10. 1938
Vojtech Keklák	13. 4. 1915, Forbasy	Voj. pěšího pluku 15	11. 11. 1938
Ján Košara	7. 3. 1912, Trebišov	Svob. hraničářského praporu 10	24. 9. 1938
Jozef Kovalčík	1. 5. 1910, Čierny Balog	Des. pěšího pluku 66	4. 10. 1938
Ondrej Kucharský	9. 8. 1903, Humenné	Des. pěšího pluku 36	25. 11. 1938
Pavol Mateják	7. 9. 1898, Myjava	Šrtm. hraničářského praporu 8	6. 11. 1938
Július Rajniak	22. 2. 1915, Hybe	Voj. pěšího pluku 17	23. 11. 1938
Ján Rigo	16. 5. 1919, Kapušany	Des. asp. dragounského pluku 10	12. 10. 1938
Štefan Rovný	15. 9. 1915, Zvolen	Voj. pluku útočné vozby 3	23. 10. 1938
Štefan Sochan	22. 8. 1913, Kokava nad Rimavicou	Čet. dsl. hraničářského praporu 9	4. 6. 1938
Dušan Stuchlý	25. 5. 1917, Turčianský Sv. Martin	Svob. leteckého pluku 5	11. 6. 1938
Gabriel Svitak	?, Nová Bystrica	Voj.	3. 11. 1938
Ondrej Varhanovský	9. 11. 1913, Horovce	Voj. pěšího pluku 37	9. 11. 1938

37 Tamtéž, Ondrej Varhanovský, nar. 1913, O-37 (795, 771)/1935 DOV Michalovce.

38 Tamtéž, Ján Košara, nar. 1912, O-35 (225)/1932 DOV Michalovce.

39 Tamtéž, Ján Rigo, nar. 1919, O-1 (20)/1937 DOV Košice.

40 Dobový název pro tankový pluk.

41 VHA Bratislava, SKL, Štefan Rovný, nar. 1915, O-13 (242)/1936 DOV Banská Bystrica.

42 Tamtéž, Augustin Guzma, nar. 1914, O-35 (172)/1936 DOV Trenčín.

43 VHA Praha, f. Popisné listy rotmistrů, Pavol Mateják, nar. 1898.

Tab. 7) Vojáci zemřelí v důsledku ostatních nehod, úrazů a utonutí

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a jednotka	Datum úmrtí
Pavol Diačik	1. 3. 1914, Vrbica	Svob. dělostřeleckého pluku 126	21. 12. 1938
Andrej Hudák	25. 10. 1914, Pečovská Nová Ves	Voj. pěšího pluku 14	18. 7. 1938
Andrej Hulkó	24. 5. 1914, Nasvad	Voj. ženijního pluku 5	7. 8. 1938
Matej Chovanko	10. 2. 1915, Vrbica	Voj. dělostřeleckého pluku 126	21. 12. 1938
Ondrej Kováč	1907, Hrochof	Voj. pěšího pluku 25	24. 9. 1938
Jozef Luder	8. 6. 1915, Čavoj	Voj. dragounského pluku 6	1. 7. 1938
Ján Macko	1906, Vidina	Voj. pěšího pluku 25	4. 11. 1938
Pavol Polka	3. 6. 1914, Velké Ludnice	Voj. dělostřeleckého pluku 9	27. 6. 1938
Jozef Singlár	26. 10. 1915, Hucín	Voj. pěšího pluku 2	16. 7. 1938

ky dopravní nehody, k níž došlo během jeho služby.⁴³

K další tragické události došlo 21. prosince 1938. Dva slovenští vojáci 5. baterie dělostřeleckého pluku 126, svobodník Pavol Diačik a voják Matej Chovanko se na ubikaci v Krasňanech (okr. Žilina) nešťastnou náhodou otrávil oxidem uhelnatým. Oba pocházeli ze stejné vesnice: z Vrbice v okrese Liptovský Sv. Mikuláš. Diačik byl v civilu strojní zámečnický a základní vojenskou službu vykonával od 1. října 1936.⁴⁴ Chovanko narukoval o rok později a v civilu pracoval jako sklenář.⁴⁵

Další dva vojáci přišli o život v dravém proudu řeky Hron. Tyto případy je však třeba odlišit od těch vojáků, kteří přišli o život během koupání na plovárnách. Ondrej Kováč, rodák z obce Hrochof, okr. Zvolen, voják v záloze pěšího pluku 25, spadl 24. září 1938 při příchodu do kasáren do rozbouraného Hronu a utopil se. Stejný osud měl i další voják téže jednotky Ján Macko z obce Vidina, okr. Lučenec. Zemřel 4. listopadu 1938.

V létě 1938 se při koupání v době vycházky utopilo nejméně 18 čs. vojáků. Minimálně pět z nich byli Slovinci. Byli to:

- voják remontní eskadrony dělostřeleckého pluku 9 „T. G. Masaryka“ Pavol Polka, v civilu rolník z Velkých Ludnic v okr. Párkan⁴⁶ (zemřel 27. června 1938 při koupání ve Slezském předměstí u Hradce Králové, pohřben v Pochově);

- voják 16. vozatajské eskadrony dragounského pluku 6 Jozef Luder, v civilu kočí z obce Čavoj, okr. Prievidza (zemřel 7. července 1938 při koupání v Brně-Pisárkách, pohřben na ústředním hřbitově v Brně);

- voják 3. roty pěšího pluku 2 „Jiřího z Poděbrad“ Jozef Singlár, rodák z Hucína,

okr. Revúca, domovsky příslušný do obce Číž, okr. Feledince,⁴⁷ v civilu pastýř (zemřel 16. července při koupání v Labi u obce České Kopisty);

- voják 9. roty pěšího pluku 14 Andrej Hudák, krejčí z Hučovské Nové Vsi, okr. Sabinov (zemřel 18. července na vojenském koupališti v Košicích, pohřben tamtéž) a

- voják 1. roty ženijního pluku 5 Andrej Hulkó, zemědělský dělník z obce Nasvad,⁴⁸ okr. Stará Ďala, který se utopil 7. srpna 1938 u objektu lehkého opevnění č. 8 v Olomouci (pohřben na vojenském hřbitově v Olomouci – Černovíru).

III. Zemřelí v důsledku nemoci

Mezi šesti případy vojáků, u nichž je v archívních materiálech uvedeno, že zemřeli na následky nemoci v přímé souvislosti s vojenskou službou, bychom našli jednoho Slováka. Byl jím devětatřicetiletý voják v záloze ženijního pluku 4, rodák z obce Ladce (okr. Ilava), otec čtyř dětí, Rudolf Zelík, který 12. října 1938 podlehl v Záložní vojenské nemocnici v Bratislavě zápalu plic.

Dalších nejméně deset slovenských vojáků přišlo o život v důsledku nemoci, u nichž nebyla vojenskými autoritami označena jejich vojenská služba jako příčina onemocnění, avšak je zřejmé, že pobyt v polních podmínkách nebyl přinejmenším jejich zdraví příliš ku prospěchu.

Voják 4. eskadrony dragounského pluku 10 Gábor Belán, rodák z okresu Kráľovský Chlmec, zemřel 23. září 1938 ve Sborové nemocnici 11 v Košicích na břišní tyfus. Pohřben byl tamtéž. Tyfu podlehl 8. listopadu 1938 v Levoči (kde byl i pohřben) také voják náhradní roty pěšího pluku 37 Antonín Filip, který se

44 VHA Bratislava, SKL, Pavol Diačik, nar. 1914.

45 Tamtéž, Matej Chovanko, nar. 1915, O-11 (132)/1937 DOV (Liptovský Svätý Mikuláš) Ružomberok.

46 Dnes Štúrovo.

47 Dnes Jesenské.

48 Dnes Nesvady. Město Stará Ďala se dnes jmenuje Hurbanovo.

narodil v okrese Spišská Nová Ves. V civilu hospodařil jako rolník.

Další tři oběti si vyžádala tuberkulóza (TBC). Vojín 2. roty hraničářského praporu 10 Štefan Hajník z Merníku v okrese Vranov nad Toplou zemřel ve svém rodišti dne 10. srpna 1938. V civilu hospodařil jako rolník. Vojín na trvalé dovolené 15. roty pěšího pluku 24 Juraj Kucek zemřel 1. června 1938 ve Sborové nemocnici 6 v Brně. Pohřben byl ve svém rodišti (Moravské Lieskové, okr. Nové Mesto nad Váhom). Nejvýše postaveným slovenským vojákem, který zemřel ve sledovaném období byl zatímní velitel dělostřeleckého pluku 8, podplukovník generálního štábu Ľudevít Šimko. TBC podlehl 29. listopadu 1938 v léčebně v Olomouci.

Rotný dělesloužící 7. baterie dělostřeleckého pluku 39 „Výzvědného“ Ján Cibula, původem z Vrbové (okr. Piešťany) zemřel 20. prosince 1938 ve Sborové nemocnici 9 v Trnavě na zápal mozkových blan. Tím onemocněl v důsledku těžkého zranění způsobě-

ného mu civilistou. Také vojin 3. roty hraničářského praporu 11 Ján Kollár, rolník z Teplé (okr. Banská Štiavnica), zemřel 24. listopadu 1938 ve Sborové nemocnici 6 v Brně na zápal mozkových blan, ke kterému se přidal i zápal plic. Pohřben byl v rodišti, kde žila i jeho vdova. Otrava krve ukončila život vojína 3. roty horského pěšího pluku 1 Ignáce Chabečka, rolníka z Rakové v okr. Čadca. Zemřel 26. října 1938 ve Sborové nemocnici 2 v Plzni a ve stejném místě byl pohřben. Hnisavý zánět středního ucha a sepse byly diagnózou, která byla do úmrtního listu zapsána vojínu 4. roty pěšího pluku 16 Vojtechu Frankó z Hanušoviec nad Toplou. Ten zemřel 21. července 1938 ve Sborové nemocnici 11 v Košicích, kde byl také pohřben. V civilu se živil jako truhlář. A jako poslední, vojin 4. roty hraničářského pluku 19 Pavol Kurčík, nádeník z obce Poltár v okrese Lučenec, podlehl ve Sborové nemocnici 4 v Josefově 24. května 1938 meningitidě. I on je pohřben v místě úmrtí.⁴⁹

Tab. 8) Vojáci zemřelí v důsledku nemocí

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a jednotka	Datum úmrtí
Gábor Belán	23. 2. 1911, Strážne	Voj. dragounského pluku 10	23. 9. 1938
Ján Cibula	21. 3. 1910, Vrbové	Rotný dsl. dělostřeleckého pluku 39	20. 12. 1938
Antonín Filip	18. 12. 1900, Matejovce	Voj. pěšího pluku 37	8. 11. 1938
Vojtech Frankó	28. 10. 1919, Hanušovce	Voj. pěšího pluku 16	21. 7. 1938
Štefan Hajník	18. 12. 1912, Merník	Voj. hraničářského praporu 10	10. 8. 1938
Ignác Chabeček	11. 4. 1915, Raková	Voj. horského pěšího pluku 1	26. 10. 1938
Ján Kollár	12. 5. 1914, Teplá ⁵⁰	Voj. hraničářského praporu 11	24. 11. 1938
Juraj Kucek	15. 3. 1915, Moravské Lieskové	Voj. pěšího pluku 24	1. 6. 1938
Pavol Kurčík	23. 1. 1914, Poltár	Voj. hraničářského pluku 19	24. 5. 1938
Ľudevít Šimko	29. 7. 1890, Senica nad Myjavou ⁵¹	Pplk. gšt., dělostřelecký pluk 8	29. 11. 1938
Rudolf Zelfk	1899, Ládce	Voj. ženijního pluku 4	12. 10. 1938

IV. Sebevraždy

V současné době je známo celkem 22 případů sebevražd vojáků, které měly nějakou spojitost s vývojem politické situace po 22. září 1938. Po národnostní stránce bylo 15 Čechů, tři sudetští Němci,⁵² jeden Rusín, dva Slováci a jeden slovenský Maďar.

Zajímavý, avšak ne zcela objasněný je případ Jozefa Dobaye, rodáka z obce Drnava (okr. Rožňava). Byl maďarské národnosti a v civilu pracoval jako obuvník. Vojenskou základní službu vykonal v letech 1933–1935 u spojovací baterie dělostřeleckého pluku 4. Znovu nastoupil v mobilizaci, a to k 5. baterii dělostřeleckého pluku 41. Dne 15. listopadu

49 U vojína pěšího pluku 32 „Gardského“ Michala Leška, narozeného 5. července 1899 v Maďarsku, v civilu dělníka, ženatého, který zemřel v důsledku neuvedené nemoci dne 20. října 1938 v Okresní nemocnici v Prešově nebylo možné na základě dochovaných archivních materiálů určit národnost nebo domovskou obec, i když je velmi pravděpodobné, že se jednalo o Slováka. Pohřben byl na vojenský hřbitov v Prešově.

50 Dnes součást obce Podhorie.

51 Dnes Senica.

52 Celkový počet sebevražd sudetoněmeckých vojáků čs. armády v posledních záříjových a prvních říjnových dnech roku 1938 byl ve skutečnosti mnohem vyšší. Většina těchto případů však je dosud v kategorii činů s neobjasněným motivem. Je zajímavé, že z celkového počtu 22 vojáků, kteří ukončili svůj život v souvislosti s čs. kapitulací a následným vývojem tak učinil pouze jeden (mjr. let. František Jirauch) jako reakci na obsazení českých zemí v březnu 1939.

1938 spáchal v obci Malá Vieska (okr. Prešov) sebevraždu v důsledku Vídeňské arbitráže.⁵³

O čtyři dny dříve, 11. listopadu 1938, se v obci Kalinovo (okr. Lučenec) z téhož důvodu zastřelil slovenský poddůstojník 3. baterie dělostřeleckého pluku 153 Pavol Gonda. Rodák z Lučence, domovským příslušným do obce Hriňová (okr. Zvolen) v civilu pracoval jako vulkanizér. Vojenskou základní službu vykonával od 1. října 1936 (původně sloužil u pozemního personálu leteckého pluku 3 „Generála letce M. R. Štefánika“).⁵⁴

Šestatřicetiletý Ondrej Meško byl rodákem z Hrušova (okr. Iršava) na Podkarpatské Rusi. Domovským však byl příslušným do obce Koromľa (okr. Sobrance) na Slovensku a hlásil se ke slovenské národnosti. V civilu se živil jako obuvník a byl ženatý. Vojenskou základní službu vykonával v letech 1922 – 1924. V mobilizaci nastoupil jako desátník k pěšímu pluku 36. Zastřelil se 3. listopadu 1938 ve Vajanech⁵⁵ v rozrušení nad zprávou, že Užhorod má být obsazen Maďary. Pohřben v Užhorodu.⁵⁶

Dalších devět slovenských vojáků spáchalo sebevraždu z kázeňských a mimoslužebních (osobních) důvodů. Tři případy zůstaly neobjasněny⁵⁷. Byli to:

- voják 6. strážní rotě pěšího pluku 27 Jozef Prda z Kolárovic, okr. Veľká Bytča (zemřel 7. června 1938 ve Vlachovicích, okr. Uherský Brod, pohřben tamtéž);

- voják 4. rotě telegrafního praporu 4 Ján Nagy z Košic, v civilu betonář (zemřel 18. června 1938 v Košicích, pohřben tamtéž);

- rotmistr pěchoty z povolání horského pěšího pluku 2 Ondrej Kucbel z Liptovské Teplé, okr. Ružomberok (zemřel 25. září 1938 v Ružomberoku);

- voják dragounského pluku 3 „Svatopluka knížete Velkomoravského“ Ján Villem⁵⁸ (zemřel 9. října 1938 v Mýtných Ludanech);

- svobodník cyklistického praporu 3 Karel

Grman z Kuzmic, okr. Topoľčany (zemřel 13. října 1938 v Levicích);

- voják 6. rotě pěšího pluku 25 Ondrej Váňa z Hájniků,⁵⁹ okr. Zvolen (zemřel 20. října 1938 v obci Korolát,⁶⁰ okr. Feledince);

- desátník 9. rotě pěšího pluku 25 František Hronko z Cinobane, okr. Lučenec (zemřel 22. října 1938 v Šiatoroši⁶¹);

- voják pěšího pluku 39 „Výzvědného“ Antonín Veselský z Račištorfu (zemřel 29. října 1938);

- svobodník pěšího pluku 17 Štefan Macko ze obce Sučany,⁶² okr. Prievidza (zemřel 30. prosince 1938);

- četař dělesloužící technické rotě pěšího pluku 26, velitel radiostanice, Vojtech Keller z Rybár,⁶³ okr. Zvolen (zemřel 4. ledna 1939);

- četař dělesloužící 45. letky leteckého pluku 3 „Generála letce M. R. Štefánika“ Vojtech Janošik z obce Kostolné Mitice, okr. Bánovce nad Bebravou (zemřel 9. února 1939 ve Spišské Nové Vsi);

- četař aspirant rotě doprovodných zbraní horského pěšího pluku 3 Ladislav Hilbert, v civilu učitel z Liptovského Svätého Jána⁶⁴ (zemřel 22. února 1939 v Podolínci).⁶⁵

Hroby československých vojakov v Sevljuši na Podkarpatskej Rusi (začiatok roka 1939). Zdroj: VHA Praha

53 VHA Bratislava, SKL, Josef Dobay, nar. 1913, O-28 (492, 321)/1933 DOV Tisovec (Brezno nad Hronom).

54 Tamtéž, Pavol Gonda, nar. 1914, O-15 (125, 384)/1936 DOV Banská Bystrica.

55 Dnes Vojany.

56 VHA Praha, Sbirka kmenových listů, Ondrej Meško, nar. 1902, náhradný kmeňový list O-2 (186, 466, 22)/1922.

57 I v této souvislosti je třeba upozornit na výraznou kumulaci sebevraždění především v říjnu 1938.

58 U Jána Villema nebylo zjištěno datum ani místo narození. Vzhledem k tvaru křestního jména lze předpokládat, že se jednalo o vojína slovenské národnosti.

59 Dnes část obce Sliač.

60 Dnes Konrádovce.

61 Dnes část obce Šiatorská Bukovinka.

62 Dnes Nitrianske Sučany.

63 Dnes část obce Sliač.

64 Dnes Liptovský Ján.

65 Za pomoc při upřesnění dnešních zeměpisných názvů děkuji panu PhDr. Tomáši Klubertovi, PhD.

Tab. 9) Případy sebevražd v důsledku politického vývoje po 22. září 1938

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a útvar	Datum úmrtí
Jozef Dobay	13. 3. 1913, Drnava	Voj. dělostřeleckého pluku 41	15. 11. 1938
Pavol Gonda	6. 9. 1914, Lučenec	Svob. dělostřeleckého pluku 153	11. 11. 1938
Ondrej Meško	6. 11. 1902, Hrušov	Des. pěšího pluku 36	3. 11. 1938

Tab. 10) Případy sebevražd z kázeňských, mimoslužebních a nezjištěných důvodů

Jméno a příjmení	Datum a místo narození	Hodnost a útvar	Datum úmrtí
Karol Grman	1915, Kuzmice	Svob. cyklistického praporu 3	13. 10. 1938
Ladislav Hilbert	22. 1. 1912, Liptovský Sv. Ján	Čet. asp. horského pěšího pluku 3	22. 2. 1939
František Hronko	1913, Cinobaňa	Des. pěšího pluku 25	22. 10. 1938
Vojtech Janošik	6. 10. 1913, Kostolné Mitice	Čet. dsl. leteckého pluku 3	9. 2. 1938
Vojtech Keller	10. 8. 1916, Rybáry	Čet. dsl. pěšího pluku 36	4. 1. 1939
Ondrej Kucbel	9. 5. 1907, Liptovská Teplá	Rtm. pěch. horského pěšího pluku 2	25. 9. 1938
Štefan Macko	1918	Svob. pěšího pluku 17	30. 12. 1938
Ján Nagy	16. 5. 1916, Košice	Voj. telegrafního praporu 4	18. 6. 1938
Jozef Prda	17. 4. 1915, Kolárovice	Voj. pěšího pluku 27	7. 6. 1938
Ondrej Váňa	1912, Hajníky	Voj. pěšího pluku 25	20. 10. 1938
Antonín Veselský	19. 9. 1898, Račištorf	Voj. pěšího pluku 39	29. 10. 1938
Ján Villem	?	Voj. dragounského pluku 3	9. 10. 1938

Summary

Jiří Plachý: Fallen and deceased soldiers of the Czechoslovak Army from Slovakia (May 1938 – March 1939)

This tribute is dedicated to Slovak participation on the total loss of the Czechoslovak Army from the time of the announcement of extraordinary measures for the defense of state in May 1938 until the occupation of the Czech countries and Ruthenia by Germany and Hungary in March 1939. Existing data about this loss was based on inaccurate statistics made during the first months of the year 1939 by the Department of National Defense in Prague. It only indicated 262 dead persons. On the basis of archive research carried out in the year 2008, a list of names was drafted, containing a total of 563 names.

According to research findings, 76 soldiers (13,5%) reported either Slovak nationality or Slovak origin as members of ethnic minorities living in Slovakia. As to the purpose of their death, 7 of them fell and died as a consequence of combat injuries, 43 died because of accidents, unlucky coincidences and injuries (4 of them lost their lives as a result of unlucky coincidence or as victims of criminal activity, 6 died because of uncareful manipulation with guns, 1 because of uncareful manipulation with explosives, 8 as a consequence of air accidents, 15 after traffic accidents and 9 after another kind of accidents, injuries and drownings), 11 died because of diseases (1 of them in direct connection with military service), 3 cases of suicide related to the development of the political situation after September 22, 1938 and 12 cases of suicide for disciplinary, service-unrelated and unknown reasons.

O jednom osude z vypálenej partizánskej obce Kalište

Druhá svetová vojna nezmenila len politické a hospodárske usporiadanie Európy, ale kruto zasiahla do všetkých oblastí ľudského života, sociálnu oblasť nevynímajúc. Príbeh „obyčajného človeka“, poznačený nacistickými represáliami, je dôkazom toho, že vojna nemení len politické režimy, ale predovšetkým život jednotlivcov.

Takýmto „obyčajným človekom“ je aj Alfonz Bučko, ktorý doslova na vlastnej koži prežil mnohé útrapy 2. svetovej vojny po tom, ako sa v jeho rodnej obci – Kališti usadili partizáni. Kalište sa stalo symbolom tých obcí či osád, najmä stredného Slovenska, ktoré postihla vlna represálií. Tie podnikali nacistické okupačné a bezpečnostné útvary po porážke Povstania, keď sa zameriavali na likvidáciu zvyškov povstaleckých či partizánskych jednotiek, resp. ich ďalších spolupracovníkov v zime 1944 – 1945. Mnohé slovenské obce boli vypálené, zničené a ich obyvatelia zavraždení či odvečení do zajatia.

Horská dedinka Kalište ľahla popolom 18. marca 1945 z dôvodu, že miestni obyvatelia pomáhali partizánom, zásobovali ich potravinami a liekmi, vykonávali spravodajskú službu a mnohých partizánov ubytovali vo vlastných príbytkoch. Jedným z obyvateľov tejto, dnes už neexistujúcej horskej osady, bol Alfonz Bučko.¹ Vychádzam tu predovšetkým z jeho osobného svedectva, ktoré som získala formou osobných rozhovorov.

Pochopiteľne, moja práca nie je čo do témy novou, je skôr len doplnkom k predchádzajúcim prácam mapujúcim Kalište a jeho osudy.²

1. Situácia v Kališti pred vypálením

Alfonz Bučko sa narodil v roku 1926 v Kališti, v okrese Banská Bystrica. Od detstva si musel privykať na ťažkú prácu, tvrdé prírodné i ekonomické podmienky, ktoré strpčo-

vali život takmer všetkým obyvateľom Kališta. Jeho otec sa živil príležitostnými prácami, pracoval napríklad v železiarňach Podbrezová, alebo si privyrábal ako murár pri výstavbe trate B. Bystrica – Diviaky. Matka, žena v domácnosti, sa starala o Alfonza i o sedem rokov mladšieho syna Ivana. A. Bučko najskôr navštevoval ľudovú školu v Kališti, neskôr meštianku v Banskej Bystrici. Keďže v škole dosahoval dobré výsledky, rozhodol sa pre ďalšie štúdium na Roľnícko-dobytkárскеj škole v Brezne nad Hronom (dnes Brezno). Takéto vzdelanie mu napokon umožnilo získať zamestnanie v Roľníckej komore v Kremnici vo funkcii pisára a pomocníka. Do zamestnania nastúpil 22. decembra 1942 a zo zamestnania odišiel až potom, čo sa situácia v Kališti začala radikalizovať – 22. decembra 1944. V tom období udržiaval písomný styk s matkou, takže vedel, že v ich rodnom dome sú ubytovaní partizáni, a tiež o pomoci, ktorú dedina i jeho rodičia partizánom poskytovali. Usiloval sa dostať čo najskôr domov, ale v tom čase si už na odchod do Kališta musel vybavovať priepustku, čoho súčasťou bolo vyšetrovanie gestapom. Domov sa napokon mohol vrátiť, pretože na gestape pôsobil aj jeho nemecký priateľ. Vypálenie Kališta prežil, ale príslušníci nemeckých okupačných síl ho odviekli do zajatia. Bučko sa neskôr ako zajatec dostal až do mestečka Spital, ležiacom na severozápadných svahoch rakúskych Álp. V zajateckom tábore zostal do 5. mája 1945. Vtedy došlo k oslobodeniu väzňov americkou armádou. Po návrate z odvečenia zistil, že prišiel o domov i rodičov, a tak sa ho aj s mladším bratom Ivanom ujala vzdialená rodina v Slovenskej Ľupči. Keď sa vystrábil z choroby, ktorú si priniesol z núteného „výletu“, ponúkli mu miesto krajského tajomníka v Roľníckej komore v Banskej Bystrici. Väčšiu perspektívu videl vo vojenskej službe a v roku 1949 vstúpil do československej armády.

Mgr. Dominika Martináková
(1984), absolventka Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, študijný odbor náuka o spoločnosti – dejepis. Pracuje vo Verejnej knižnici Michala Rešetku v Trenčíne

1 Alfonz Bučko spomína medzi odvečenými aj vydaná monografia: TÓTH, J.: *Partizánska republika*. Martin 1964, strana (s.) 54.

2 Informácie o partizánskych brigádach a oddieloch, ktoré pôsobili v Kališti, sa nachádzajú najmä v Archíve Múzea SNP v Banskej Bystrici vo fonde (f.) IV, niektoré dokumenty týkajúce sa vypálenia obce sa nachádzajú vo fondoch číslo (č.) XIII a XI, treba však povedať, že pramenná základňa je nedostatočná. Vzhľadom na to, že obec získala štatút Národnej kultúrnej pamiatky, vyšlo o nej niekoľko publikácií: DANGL, V.: *Kalište. Pamätník SNP*. Bratislava 1967; JANOTKOVÁ, Z.: *Padli, aby sme my žili*. Martin 1975; TÓTH, J.: *Partizánska republika*. K objasneniu problematiky prispel aj zborník HALAJ, D. (zost.): *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava 1990.

3 Stručný životopis z rozhovoru s Alfonzom Bučkom 14. novembra 2006.

Osada Kalište niekoľko mesiacov pred vypálením.
Zdroj: Archív Múzea SNP
Banská Bystrica

Prvou stanicou jeho pôsobenia sa stali Košice a v roku 1959 sa dostal do Trenčína, kde ako vojak dlhšiu dobu pôsobil v stavebno-ubytovacej službe. V roku 1984 odišiel na vojenský dôchodok. Dodnes je aktívnym členom Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov a s manželkou žije v Trenčíne.³

Kalište, centrum partizánskych oddielov Napred a Stalin

Horská osada Kalište leží hlboko v horách v nadmorskej výške 924 metrov, severozápadne od Slovenskej Ľupče. Osada je veľmi zle prístupná pre svoj prudko stúpajúci terén, najmä v zime pre snehovú vrstvu od novembra do apríla. Pred vypálením mala osada 209 obyvateľov.⁴ Začiatky dediny siahajú do roku 1525. Vznik osady v 16. storočí podmienilo založenie hút na spracovanie meďi na Starých Horách, v Balážoch a v roku 1526 založenie oddeľovacej huty v Moštenici.

Samotná osada bola administratívne pripojená k obci Baláže.⁵ Život v Kališti komplikovalo predovšetkým drsné počasie, veľká vzdialenosť od priemyselných centier a neúrodná pôda, takže väčšina obyvateľov žila skromne, často v núdzi a biede.

Po obsadení Banskej Bystrice nacistami v októbri 1944 prišli do osady partizáni, bývalí povstaleckí vojaci i civilní židovskí obyvatelia, ktorí sa tu ukrývali pred gestapom. Počet obyvateľov sa príchodom týchto utečencov niekoľkonásobne zvýšil. V historiografii sa dokonca Kalište aj susedná dedina Baláže spomínajú ako „*partizánska republika*“.⁶ Už v novembri sa sem premiestnil partizánsky oddiel Napred⁷ (Vpred), ktorého veliteľom bol pplk. M. P. Osipov (krycím menom Morskoy, príp. Morský) a v decembri 1944 aj partizánsky oddiel Stalin⁸ pod velením mjr. Martynova.⁹ Oddiel Vpred bol jediným oddielom, ktorý mal priame spojenie s Hlavným štáбом povstaleckého hnutia (HŠPH) a v spi-

4 Archív Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici (AMSNP), f. IX, škatuľa (šk.) 5, S 1/65. Technická správa o osade Kalište a výsledok doterajších rokovaní.

5 DANGL, V.: *Kalište. Pamätník SNP*, s. 8.

6 Bližšie k téme „partizánskych republík“ pozri: FREMAL, K.: Partizánska republika. In: *Bojovník antifašistov*, ročník (roč.) 50, 2005, č. 16, 17, 18.

7 Oddiel tvorila špeciálna 13 členná organizátorská skupina UŠPH, zložená prevažne z občanov ZSSR. Skupina bola vysadená v dňoch 27.-28. 8. 1944 v Sklabini pri Martine. V septembri 1944 pôsobila v slovenských Beskydách, v Kysuckých vrchoch a na Orave. Bola to skupina zvláštneho určenia, a preto sa okolo nej nevytvoril veľký partizánsky oddiel. Postupne k sebe priberala väčšinou iba partizánov sovietskeho pôvodu. Bližšie pozri: AMSNP, f. IV, S 117/81. Partizánske hnutie na Slovensku, s. 373-375.

8 Tamže, s. 397-401.

9 JANOTKOVÁ, Z.: *Padli, aby sme my žili*, s. 117.

soch sa uvádza, že počas svojej činnosti zajal a zničil viac ako 2 000 nemeckých a maďarských vojakov.¹⁰ Tento údaj o počte je však pravdepodobne značne nadsadený a nevhodný. Počas pôsobenia v Kališti oddiel sídlil v dome č. 35.¹¹ Fašisti dom nevyválili, ležal blízko k príjazdovej ceste. „*Morskoj, veliteľ oddielu, bol zvláštneho výzoru, mal silne zjazvenú tvár a pohľad na neho naháňal Kališťanom strach.*“¹² V Spomienkach A. Kleina, Žida slovenského pôvodu, ktorý sa spoznal s A. Bučkom po úteku na Kalište a vo svojej knihe ho aj spomína, sa hovorí aj o pplk. Morskom. Morskoj mal rád zlato a rovnako ako všetci Rusi aj náramkové hodinky. V tej dobe si vraj nechal v Kališti potiahnuť všetky zuby zlatom.¹³

Do partizánskych jednotiek sa už v čase povstania prihlásilo aj niekoľko mladých mužov z Kališťa, Milan Vyšný a Alexander Mistrík.¹⁴ Udalosti počas SNP spočiatku do života dediny výrazne nezasiahli. Kruté časy pre Kališťanom nastali až vtedy, keď sa do dediny nasťahovali partizáni. Počet obyvateľov sa zväčšil takmer desaťnásobne a celá osada ich musela stravovať. Obyvatelia obce nemali dostatok jedla pre seba, no napriek tomu sa delili s partizánmi, vojakmi i civilným obyvateľstvom. Treba povedať, že toho roku panovalo v týchto horách veľmi nepriaznivé počasie a takmer všade boli snehové záveje. V dedine bola iba jediná studňa, ktorá zásobovala partizánov i ostatné obyvateľstvo. Bučko si spomína na ženy, ktoré chodili pešo zo Slovenskej Ľupče či z Banskej Bystrice so štyridsať kilogramovými batohmi plnými jedla, oblečenia i liekov pre seba a pre partizánov. Na Ulmanke v Banskej Bystrici sa nachádzali sklady pre povstaleckú armádu a údajne sa z nich mali zásobovať aj partizánske oddiely. Nevýhodná poloha v dosahu nemeckých okupačných jednotiek

spôsobila, že všetka farcha zásobovania ležala na pleciach miestnych obyvateľov.¹⁵ Ženy vykonávali aj ošetrovateľskú službu v partizánskej nemocnici v hore Sucharina, medzi Kališťom a Balážmi. Takúto službu obetavo vykonávala aj Júlia Bučková, matka Alfonza Bučku.¹⁶ Ženy ohrozovali seba i svoje rodiny, pretože medzi partizánmi a maďarskými vojakmi, ktorých predtým partizáni zajali, sa objavil škvrnitý týfus.¹⁷ Nedostatok potravy, vši a jediná, aj to zamorená studňa spôsobili, že v Kališti sa šírili rôzne choroby od chrípky až po týfus. Týfus sa pôvodne vyskytol v lese na Balážoch, preto lekári Ladislav Hilár a Ján Hilár z oddielu mjr. Martynova odišli do partizánskej nemocnice pri Balážoch.¹⁸ Napriek snahám lekárov sa pravdepodobne nedostatkom hygienou preniesol do dediny a zomrelo viac ako 25 obyvateľov z Kališťa.¹⁹

Rodina Bučkovcov tesne pred vypálením obce

Prvá nemecká jazdecká vojenská hliadka prenikla do osady už koncom októbra 1944.²⁰

Od októbra pravidelne dochádzalo medzi partizánmi a príslušníkmi nemeckých okupačných síl k prestrelkám. Nemci vedeli o pohybe partizánov, pretože mali na neďalekom vrchu Drndáč pozorovateľňu.²¹ 11. decembra 1944 partizánska skupina mjr. Martynova zvedla ostrý boj s nemeckými jednotkami, pri ktorom prišlo o život aj niekoľko partizánov.²² V tomto období sa A. Bučko usiloval dostať naspäť domov z Kremnice, pretože už vedel, že situácia v Kališti je veľmi vážna. V tom čase už v jeho rodnom dome bývalo niekoľko partizánov. Domov z Kremnice sa vrátil až 22. decembra 1944. A svoje pocity opisuje takto: „*U nás v pivnici už bývalo niekoľko Maďarov, v dome profesorka židovskej národnosti a parti-*

10 AMSNP, f. IV, S 117/81. Partizánske hnutie na Slovensku, s. 375.

11 AM SNP, f. VIII, šk. 1, S 24 /86. Zoznam zastrelených a upálených obyvateľov Kališťa.

12 Zo spomienok A. Bučku – rozhovor z 27. apríla 2007.

13 SCHUSTER, R.: *Muž s dvoma srdcami*. Košice 2001, s. 62.

14 Zo spomienok A. Bučku – rozhovor zo 14. novembra 2006.

15 Tamže.

16 Tamže.

17 AMSNP, f. IX, A 103/74. Moštenica. V tomto hlásení sa uvádza, že partizáni v Kališti zajali asi štyridsať Maďarov, veľa z nich bolo nakazených týfom, preto niektorých už na mieste postrielali.

18 AMSNP, f. XII, S 627/58, Smrť fašizmu.

19 AMSNP, f. IX, B 1/64.

20 DANGL, V.: *Kalište*, s. 20.

21 Zo spomienok A. Bučku – 14. novembra 2006.

22 ORLOVSKÝ, D.: *Bojové cesty k slobode*. Martin 1962, s. 220.

zán Vasil' s dvoma partizánkami, Helenou a Mariusou.²³ Vasil' nenávidel Nemcov, pretože mu znásilnili matku i sestru. Stávalo sa, že sme ho občas museli poviazať, keď ohrozoval svoj život i život nás ostatných. Žili sme v neustálom strachu, plané popluchy vyčerpávali nielen telo, ale i ducha. Podmienky, v ktorých sme sa ocitli, nás netešili, no taká vznikla situácia. Predsa len nám boli sovietski partizáni, akosi jazykovo i ľudsky bližší, než Nemci. Veľmi sme sa však obávali toho, že Nemci náhodou nájdú v dome ukrytých partizánov. Poznali sme prípady, že partizáni pri náhlom prepade či razii v poslednej chvíli opúšťali domy, aby zachránili seba i domácich. Ľudia tušili, ale nevedeli, kedy dôjde k najhoršiemu. Dedina, hoci chudobná, ale v minulosti žijúca usporiadaným a pokojným životom, mala byť čoskoro vystavená nebývalému utrpeniu. A tento deň sa neúprosne blížil. Svedčila o tom, čoraz častejšia strel'ba.²⁴

2. „Apokalypsa“ Kališťa, začiatok strastiplnej cesty

Vypálenie osady 18. marca 1945

Na osudné ráno si A. Bučko spomína takto: „Bola nedeľa ráno, 18. marca 1945. Celá naša rodina mala nepokojný spánok. V dome už nebýva partizán Vasil' s dvoma partizánkami a mladým chlapcom, Čechom. Ani sme nevedeli, kedy odišli. Netušili sme, že partizáni sa z dediny i okolitého lesa stiahli a ktorým smerom odchádzali.²⁵ Ešte sa len začalo brieždiť a zrazu počujeme strel'bu. To Nemci obkľúčili dedinu. S otcom vyskakujeme z posteľe, rýchlo hádzeme na seba pripravené šatstvo. Otec schytí batoh a utekáme do lesa. V dome zostala len matka a mladší brat Ivan. Naš dom stál najbližšie k príjazdovej ceste do dediny, preto utekáme na opačný koniec, tam kde je hora Sucharina. Ako som neskôr zistil, niektorí chlapi z Kališťa už vtedy nespali doma. K okraju hory nás delí vzdialenosť 100–150 metrov. Rýchlo k nej bežíme, ale

musíme sa vrátiť. Neprejdeme, dedina je zo všetkých strán obkľúčená. Otec sa mi počas behu stratil, myslím som, že sa mu predsa len podarilo dostať do lesa. Nestalo sa tak. Ale to som sa dozvedel až po príchode z odvečenia. V šere vidím, že sa ku mne približuje vojak, hádže ručný granát a kričí – Hände hoch! – dvíham ruky a padám na zem. Prehľadáva ma a z náprsnej tašky mi vytiahne peňaženku, v ktorej som mal okrem peňazí aj všetky doklady. Cestou strkaný Nemcom vidím cez plot prevesenú mŕtvu. Spoznávam v nej kamaráta Jula.²⁶ Nemec ma vlečie do stredu dediny, kde sú zhromaždení ostatní. V dome poniže mesta pribúda mladých mužov, starcov, žien a detí, len tak ľahko oblečených, tak ako ich vyhnali z domov. Okolo nás stráže, nedovolí ani hovoriť, ani sadnúť. Takto so strachom čakáme, čo bude až do poludnia. Nemci medzitým vyrabovali domy, málo ich zaujímalo, že v obydliach ležia nemocní. Rozhodli sa dedinu zapáliť. Všade bolo vtedy množstvo snehu, takže si museli pomôcť fosforovou látkou. Chorí na týfus v domoch zhoreli zaživa.²⁷

Nemecká výprava, ktorá prepadla osadu, bola pravdepodobne súčasťou Pohotovostnej skupiny Einsatzkomando 14 (ďalej EK-14), ktorému po obsadení Slovenska jednotkami wehrmachtu pripadla úloha vykonávať perzekúcie, zabezpečiť poriadok, no predovšetkým likvidáciu účastníkov SNP a ich úspešné deportácie do koncentračných táborov.²⁸ Bilancia zločinov EK-14 na území Slovenska je otrasná, zavraždilo 2 876 osôb, ktoré boli po oslobodení nájdené v rámci exhumačných akcií v 66 masových hrobách.²⁹ Prvou obeťou nacistického vyčiňania v Kališti sa stala mladučka Antónia Komorová, ktorú zastrelili na kraji obce.³⁰ Júliu Bučkovú, matku Alfonza Bučku, postrelili pred vlastným domom. Až do návratu zo zajatia nevedel, že mu nacisti takto zabili matku. Utrpela ťažké zranenia v oblasti žalúdka, žila len zopár ďalších dní. Bez lekárskej pomoci, len provizórne ošetrovaná príbuznými, zraneniam napokon podľahla. Výpovede svedkov o tom, ako k smutnej udalosti došlo,

23 Vasil'a vo svojich spomienkach uvádza aj A. Klein. Bližšie pozri: SCHUSTER, R.: *Muž s dvoma srdcami*, s. 54–56.

24 Zo spomienok A. Bučku – 14. novembra 2006.

25 Partizáni opustili Kalište i okolité dediny v dňoch 15.–17. marca 1945 a vydali sa na ťažký prechod cez horské zasnežené masívy k oslobodeneckej armáde.

26 Július Kaliský, kamarát A. Bučku, bol zastrelený ako 23-ročný. AMSNP, f. VIII, šk.1, S 24 /86. Zoznam zastrelených a upálených obyvateľov Kališťa.

27 Zo spomienok A. Bučku – 14. novembra 2006.

28 HALAJ, D.: *Fašistické represálie na Slovensku 1944 – 1945*. Dostupné na <http://www.szbp.sk/represa.htm>.

29 STANISLAV, J.: *Represálie v zime 1944–1945*. In: *SNP v pamäti národa*. Bratislava 1994, s. 211.

30 HALAJ, D.: *Fašistické represálie na Slovensku 1944–1945*.

sa rozchádzajú. Jedni hovoria, že J. Bučková bránila svojho mladšieho syna pred nemeckým vojakom, iní tvrdia, že Ivan Bučko chcel utiecť a matka na neho volala – Ivan, nechod dolu! – a vojak, ktorý ju videl, strieľal zo samopalu.³¹ Otec A. Bučku bol zastrelený pri spomínanom pokuse o útek. Schoval sa pod strechu domu, kde boli už ukryté dve ďalšie osoby, takže ho zasiahla strela. Nevieme, či ešte žil, keď dedina začala horieť, pretože obyvatelia neskôr našli len spálené telo.³² Osoby, ktoré boli choré na týfus, upálili nacisti zaživa, dovedna zahynulo v plameňoch deväť osôb.³³ Okrem toho zastrelili aj 63-ročného Jána Kaliského.³⁴ Zastrelením piatich a upálením deviatich občanov sa neskončila krvavá bilancia nacistického zúčtovania. Svoje dielo nacisti dokončili v Moštenici zastrelením 19 mužov násilím odvečených z Kališťa. Skupinu tvorili predovšetkým maďarskí partizáni, chorí na týfus.³⁵

A. Bučko je jedným zo svedkov týchto otrasných udalostí, o nich i o začiatku svojej cesty vypovedá: „Po tom, ako vojaci dedinu zapálili, zobrali mužov, starcov i maďarských vojakov a hnali nás von z dediny, smerom na Moštenicu. Hneď za dedinou sme išli popri dymiacej, zhorenej škole a horárni. Nemci najskôr udreli do Moštenice. Všimol som si, že vojaci boli oblečení v ošumelých uniformách, bez plášťov a bez bielych maskovacích oblekov. Nemali ani prilby, len čiapky so šiltovkami, a hoci bolo veľa snehu, nemali čižmy, len baganče. Robilo to dojem, že zrejme mali správy o tom, že partizáni z našej dediny už odišli. Výzbroj mali napriek tomu dokonalú, mínometry i poľné telefóny. Podvyživení ľudia, prinútení ešte niesť vojenský materiál, cestu nevydržali, padali, a takýchto Nemci strieľali. Ich náklad preniesli na ďalších zajatcov. Ja som niesol dve ťažké kovové schránky, v ktorých boli guľometné pásy. Nevedeli sme, kam ideme, ani čo s nami bude. Po nejakom čase sme konečne prišli do Moštenice. Bolo nás dovedna asi 30 až 40 civilov a maďarských vojakov. Nemci nás začali rozdeľovať do skupín. V tej našej sme boli traja Kališťani. Adolf, muž stredného veku, Jozef Vyšný a ja. Do dru-

hej skupiny sa dostal asi 70-ročný Ľudovít Kaliský. Nemci potrebovali ďalej transportovať len fyzicky zdatných ľudí. Druhú skupinu v Moštenici postrieľali. Ľudo Kaliský sa akoby zázrakom zachránil. A porozprával mi, ako sa to stalo. Nemci všetkých postavili vedľa seba tvármi k výmoľom a po jednom ich strieľali do tyla. Ľuda zasiahli iba do čiapky a strhli ho so sebou tí, čo padali do jamy. Vojak, ktorý strieľal, si zrejme myslel, že ho trafil. Kopili sa na neho telá postrieľaných, ale keď strelba utíchla, odvážil sa vyhrabať a celý zakrvavený, brodiac sa snehom došiel naspäť do Kališťa. Dodnes na mieste popravy stojí malý pamätník.“³⁶

Zatiaľ čo mužov odviekli, takmer celá osada ľahla popolom. Zo 46 domov zostalo iba 8 nepoškodených, ostatné vypálili do základov aj s vnútorným zariadením.³⁷ Do zvyšných sa nasťahovali tí, čo zostali nažive. Nedostatok potravín, šatstva, liekov a neustále obavy z toho, že sa nemecké jednotky vrátia, zmenil život obyvateľov na utrpenie. Naďalej hrozila týfová epidémia.³⁸ Osada bola oslobodená 23. marca 1945 postupujúcou rumunsko-sovietskou armádou.³⁹

Život na cestách v zajateckom tábore

Druhú skupinu zajatcov, ktorú okupanti ušetrili, tvorili predovšetkým obyvatelia okolitých dedín a repatrianti. Povstaleckí vojaci, partizáni, starci a chorí na týfus prišli o život už v lese pri Moštenici. Ostatných, najmä z Kališťa a Balázov, dohnali do dedinky Medzibrod. Len málokto mali šťastie a prežili celú strastiplnú cestu do Rakúska a Nemecka. A. Bučko je jedným z nich: „V Medzibrode nás umiestnili do väčšej budovy, bola to asi škola. Prikázali nám

Jozef Vyšný s manželkou Gizelou a dcérou Gizkou.
Zdroj: Archív Múzea SNP Banská Bystrica

31 Zo spomienok A. Bučku – 14. novembra 2006.

32 Tamže.

33 AMSNP, f. VIII, šk. 1, S 24/86. Zoznam zastrelených a upálených obyvateľov Kališťa.

34 Tamže.

35 JANOTKOVÁ, Z.: *Padli, aby sme my žili*, s. 121.

36 Zo spomienok A. Bučku – 14. novembra 2006.

37 AMSNP, f. IX, šk. 5, S 1/64. Hlásenie NB v Slovenská Ľupča z 23. septembra 1946.

38 DANGL, V.: *Kalište*, s. 28.

39 JANOTKOVÁ, Z.: *Padli, aby sme my žili*, s. 122.

ihneď sa vysprchovať, aby sme medzi nich nezavliekli choroby. To bola tá známa nemecká presnosť a dôslednosť. Potom nás vodili po jednom k výsluchu. Len, čo som vošiel, dostal som ranu do hlavy. Zrejme, aby výsluch prebiehal rýchlo. Nemec na mňa vyblíkol obstojnou češtinou, netreba sa čudovať, asi to bol nejaký Sudeťák. Vypytoval sa na partizánov, ale ja som nič nepovedal. Napokon, nič užitočné som nevedel. Pamätám, že najviac zbitý z výsluchu prišiel Adolf. V Medzibrode sme strávili asi týždeň, občas nás vypočúvali, a potom transportovali v nákladných vozňoch, dobytčiakoch, do bývalých Štubnianskych Teplíc.⁴⁰ Nezabudnem na príšerné výkriky ľudí, hlavne židovských žien a detí, ktorých zrejme po mučení, nakladali do vozňov nášho vlaku. V Štubnianskych Tepliciach sme boli zatvorení v kostole. Vodili nás na práce, hlavne kopať hroby nemeckým vojakom, ktorí padli okolo železničnej trate Banská Bystrica – Diviaky. V Tepliciach som naposledy videl môjho ochrancu z Kališťa, Jozefa Vyšného.⁴¹

J. Vyšného nacisti v apríli 1945 v Štubnianskych Tepliciach brutálne zavraždili.⁴² Jozef bol otcom siedmich nezaopatrených detí a uvádza sa, že ho ako guľatinu rozpílili na stolárskej rámovej pile.⁴³

Do Prievidze transportovali železnicou spolu so zajatcami aj židovské rodiny s deťmi. Tieto rodiny mali byť ďalej transportované do koncentračných táborov. Za Prievidzou sa skončila „pohodlná cesta“, ďalej už zajatci pokračovali v pešej kolóne, prísne stráženéj Nemcami. „Naše cesty viedli mimo ľudských obydľí – v smere Trenčín, Myjava, Skalica, do Protektorátu a tam cez Hodonín do Veľkých Pavlovíc. Kolónu nečakane bombardovalo frontové letectvo. Zrejme nás pokladali za vojenský transport. Bolo veľa mŕtvych a ranených. Nemci nás znova zahnali do radov a stále odsúvali pred príchodom frontu. Podľa všetkého chceli pre Ríšu zachrániť čo najviac práceschopného potenciálu. K našej kolóne sa stále pripájali ďalší zajat-

ci z radov vojakov Protektorátu a Rumunska, ale aj civilné obyvateľstvo. Napríklad z obce Plavecký Svätý Mikuláš zobrali takmer celé mužské osadenstvo. Ďalšia naša cesta viedla cez juh Moravy do Rakúska. Niekde pri meste Linz sme prekročili Dunaj.“⁴⁴

Do zajateckej kolóny sa okrem Kališťanov dostali aj niekoľkí obyvatelia neďalekej obce Baláže, v ktorých pôsobili partizánske brigády Smrť fašizmu a Pomstiteľ. Baláže vydrancovali a zapálili počas vyčisťovania a zabezpečovania ústupových ciest príslušníci nemeckej frontovej soldatesky 20. marca 1945.⁴⁵ Medzi zajatými Balážanmi boli aj bratia Róbert a Alo (asi Alexander) Riesovci.⁴⁶ Róbert bol jedným z povstaleckých vojakov. V literatúre sa uvádza, že zahynul už počas vypálenia Balážov 20. marca 1945.⁴⁷ K jeho zastreleniu došlo však až neskôr pri pokuse o útek zo zajateckého tábora.⁴⁸ Rodina Riesovcov sa aktívne zapojila do SNP i do partizánskeho hnutia najmä od decembra 1944. Jozef Ries sa k partizánom prihlásil ako 17-ročný a zahynul na Sihle ešte v roku 1944.⁴⁹ K partizánskej brigáde Smrť fašizmu sa v decembri 1944 pridali aj jeho bratia Gustáv a Emil.⁵⁰

A. Bučko si na Riesovcov spomína takto: „Róbert a najmä Alo mi mnohokrát pomohli. Oni, frontoví vojaci, mali väčšie skúsenosti s Nemcami. Róbert sa s kamarátmi pokúsil o útek z našej pešej kolóny pri meste Holíč. Dlho sme si mysleli, že sa im to podarilo, pretože prešli cez východnú frontu a tajne sme im závideli. Až neskôr sme zistili, že Nemci Róberta v Protektoráte pravdepodobne zastrelili. S úprimnou vďačnosťou spomínam najmä na Ala Riesa, ktorý mi pomohol, keď mi bolo najhoršie. Alo bol zo všetkých bratov najstarší. Keďže sme nemali dostatok jedla a celú cestu sme pochodovali po vlastných, veľa z nás zahynulo od únavy a vyčerpania. A. Ries ma doslova vliekol pod pazuchy, pretože som dostal silný zápal pľúc. Ledva som stál na nohách, dodnes nechápem, prečo ma Nemci vtedy nezastrelili.“⁵¹

40 Dnešné Turčianske Teplice.

41 Zo spomienok A. Bučku. 14. novembra 2006.

42 AMSNP, f. VIII, šk.1, S 24 /86. Zoznam zastrelených a upálených obyvateľov Kališťa.

43 HALAJ, D.: *Fašistické represálie na Slovensku 1944 – 1945*.

44 Zo spomienok A. Bučku – 14. novembra 2006.

45 HALAJ, D.: *Fašistické represálie na Slovensku 1944–1945*.

46 Zo spomienok A. Bučku – 27. apríla 2007.

47 HALAJ, D.: *Fašistické represálie na Slovensku 1944–1945*.

48 Zo spomienok A. Bučku – 27. apríla 2007.

49 JANOTKOVÁ, Z.: *Padli, aby sme my žili*, s. 111.

50 AMSNP, f. IV, šk. 6, č. 106/62. Zoznam partizánov brigády mjr. Volkova Smrť fašizmu, strážny oddiel kap. Papolu.

51 Zo spomienok A. Bučku – 27. apríla 2007.

Podmienky pochodu boli veľmi kruté. Nedostatok jedla, zodraná obuv, biedne ošatenie a málo odpočinku zohrali svoju úlohu, väčšina zajatcov sa domov už nikdy nevrátila. Strava pozostávala z jediného chleba asi pre desiatich ľudí a polievky, ktorá sa nedala nazvať inak, než „pomyje“. Stávalo sa, že zajatci jednoducho nemali nádobky na jedlo, preto sa im čudná polievka vôbec neušla.⁵²

Oslobodenie a cesta domov

Poslednou zastávkou na strastiplnej ceste v zajateckom tábore bolo mestečko Spítal, ktoré leží na severozápadných svahoch Álp. Tu sa 5. mája 1945 skončila takmer neuveriteľná „anabáza“ A. Bučku. Nemeckí vojaci sa spolu so zajatcami usadili na majeri, ku ktorého sa dostala americká výzvedná hliadka. 5. mája 1945 jednotky americkej armády zajatcov oslobodili.⁵³ V meste Spítal zostali ešte dva týždne, naberali sily lepšou stravou od Američanov a takým potrebným odpočinkom. O jedle hovorí aj nasledujúca skúsenosť: „Po istom čase už nám americké konzervy nechutili. Mnohí bývalí zajatci zatúžili po domácej strave. V týchto oblastiach sa nachádzalo aj mnoho opustených statkov. Poviem vám, bol to strašný pohľad na ľudí, ktorí hlava-nehlava zabíjali dobytok a opíjali sa vínom v pivniciach. Stiahnuté žalúdky neboli schopné prijať takéto vybrané jedlá. Niektorí za hodovanie zaplatili životom. Pre chorobu som sa hodovania nemohol zúčastniť, čo ma vlastne zachránilo od najhoršieho.“⁵⁴

Vysileného a vychudnutého A. Bučku ošetrili v americkej ošetrovni, pretože v nej pracoval istý český lekár. Bývalých nacistických zajatcov Američania postupne transportovali späť na Slovensko. Autobusmi boli transportovaní najskôr do Plzne. Cez Plzeň viedla demarkačná čiara ako miesto stretnutia víťazných spojeneckých vojsk, na západ zóna americká, na východ zóna sovietska. K ceste domov sa viaže aj nasledujúca príhoda: „V Plzni ma Alo Ries posielal do kancelárie stanice. Keď som tam prišiel, uvidel som skupinu ozbrojených civilov a sediaceho, do pol pásu vy-

zlečeného nemeckého vojaka. Civilmi mi prikazujú, aby som ho bil. Nechápal som, prečo mám podľa mňa bez príčiny, biť človeka, ktorého som v živote nevidel. Moja nerozhodnosť a nečinnosť zrejme nezapadla do situácie a skončilo to tak, že ma vyhodili z kancelárie. Mój kamarát Alo po celý čas vedel, čo sa stalo s mojimi rodičmi a zrejme prezradil ozbrojencom, ako som osirel. Čo hľadal a ako sa dostal do kancelárie, neviem. Ja som sa o smrti rodičov dozvedel až po príchode na Kalište.“⁵⁵

Cesta z Plzne do Banskej Bystrice trvala sedem dní. Cestoval vlakom z Bratislavy do Zvolena a zo Zvolena do Banskej Bystrice. Chýbalo mu jedlo i priepustka, no napokon sa so šťastím vrátil domov. Z Banskej Bystrice sa pešo vybral až na Kalište. Už v Moštenici sa dozvedel nešťastné správy o zastrelení otca i matky. Z rodnej dediny zostalo len zhorenisko, ktoré pôvodní obyvatelia opustili. Radosť z návratu mu prekazili smutné udalosti, strata domova a správa o smrti rodičov. Dozvedel sa, že jeho mladšieho brata Ivana sa ujala vzdialená rodina Kaliských zo Slovenskej Ľupče, nuž Slovenská Ľupča sa stala jeho druhým domovom: „Nenika Kaliská sa stala našou druhou matkou, hoci mala osem detí, o nás sa starala ako o vlastných. Dodnes na ňu s láskou spomínam.“⁵⁶

Cesta, ktorou A. Bučko počas svojho zajatia prešiel, bola dlhá a neúprosná. Na svojom nútenom „výlete“ prešiel pešo v krutých podmienkach okolo 500 km. Jeho rodný dom č. 39 úplne nevyhorel, pretože stál blízko k príjazdovej ceste.⁵⁷ Život v Kališti už nebol možný. Osada, v ktorej ani pred vojnou „život nebolo med lízat“, krátko po vojne postupne zanikla. Niektorí obyvatelia sa z osady napriek nešťastným udalostiam nechceli vysťahovať (Komora Viliam, Kaliský Eduard, Mistriková Margita, Kaliský Gabriel a Jozefína). Rozhodnutím Okresného národného výboru z 16. apríla 1947 sa definitívne rozhodlo o presídlení osady na katastrálne územie mesta Banská Bystrica.⁵⁸ Ťažké životné podmienky, neúrodná pôda, vzdialenosť od priemyselných centier, kam väčšina mužov z Kališťa dochádzala pracovať, zlé cesty a nedostatok vody, dlho sa udržiavajúci sneh, ná-

52 Zo spomienok A. Bučku - 14. novembra 2006.

53 Tamže.

54 Tamže.

55 Tamže.

56 Tamže.

57 AMSNP, f. IX, šk. 5, č. 184/64. Zápisnica zo 16. apríla 1947.

58 Tamže.

Žiaci Ľudovej školy na Kališti s českým učiteľom O. Rybníčkom. Zdroj: Archív Múzea SNP Banská Bystrica

kladnosť výstavby atď. hovorili v neprospech vybudovania Kališťa na pôvodnom mieste.⁵⁹ Nové Kalište vybudovali napokon na sídlisku Fončorda v Banskej Bystrici. Avšak ani opustená osada neupadla do zabudnutia. V roku 1961 uznesením Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 24, zo dňa 27. februára 1961, Kalište vyhlásili za národnú kultúrnu pamiatku.⁶⁰

Obyvatelia horskej osady Kalište sa stali jednými z mnohých obetí fašistických represálií na strednom Slovensku. Kalište príslušníci EK-14 vypálili 18. marca 1945 a túto nešťastnú udalosť prežil vtedy len 19-ročný mladík Alfonz Bučko, ktorého spomienky sa stali základom pre napísanie tejto štúdie. A. Bučko, dnes bývajúci v Trenčíne, sa dostal do zajatia nemeckých okupačných jednotiek a fašisti mu zastrelili oboch rodičov. Na udalosti si pomerne podrobne spomína naj-

mä preto, že po vojne si robil podrobné záznamy a mapoval svoje putovanie v zajateckej kolóne.

Cieľom práce bolo priblížiť život človeka, ktorý prežil hrôzy a utrpenia vojny, no napriek tomu nezatrpkol, a poukázal na to, že naše dejiny nie sú len dejinami politickými, dejinami „tých, ktorí vládnu“, ale zasahujú a menia život všetkých vrstiev obyvateľstva. Spomienky, ktoré vyrozprával, neboli doposiaľ publikované v dostupnej literatúre, no napriek tomu sú cenným zdrojom informácií pre pochopenie problematiky „partizánskych republík“, ktoré sa v dokonalom svetle snažila vykresliť komunistická historio-

grafia. Spoluzití partizánov a miestnych obyvateľov sa nezaobišlo bez problémov, ale nezištná pomoc, ktorú poskytli miestni obyvatelia, si zaslúži obdiv a uznanie. Veď táto pomoc si nakoniec vyžiadala najkrutejšiu daň, ľudský život.

Už mnohokrát sa preháňali čísla o tom, koľko za vojny a za Slovenského národného povstania zahynulo Kališťanov aj tých, ktorí v Kališti hľadali útechu. Vytvárali sa legendy a zveličovania. Alfonz Bučko prežil mladosť v Kališti a obyvateľov, ktorí zomreli, osobne poznal. Tridsaťštyri Kališťanov, mŕtvych v dôsledku vypálenia osady alebo týfovej epidémie, predstavuje iba zlomok z tých, ktorí tu našli svoj posledný odpočinok. Zahynuli tu ľudia, ktorí sa prišli ukryť pred nacistickými prenasledovateľmi a týchto pre nás anonymných ľudí už dnes asi nikto nedokáže pomenovať a spočítať.⁶¹

Summary

Dominika Martináková: About one destiny from the burnt down Partisan village of Kalište

Kalište belongs to the villages that were burnt down and destroyed by the Nazi army during World War 2 because of the support provided by its inhabitants to the Partisans after the suppression of the Slovak Nation Uprising. Alfonz Bučko was born and lived in Kalište and became one of many victims of the Nazi regime. The study systematically deals with his life after the occupation of Kalište in December 1945 and with his long journey as a captive of the Nazi army.

59 DANGL, V.: *Kalište*, s. 29.

60 Tamže.

61 Bližšie k zoznamom obetí pozri najnovšiu publikáciu: ČEMANOVÁ, M. – JANOTKOVÁ, Z. – MIČEV, S.: *Sprievodca expozíciou. Národná kultúrna pamiatka Kalište*. Banská Bystrica 2007, s. 60–91.

List predsedu vlády Slovenskej republiky Vojtecha Tuku nitrianskemu sídelnému biskupovi Karolovi Kmeťkovi z 1. marca 1943

Obdobie prvej Slovenskej republiky, ohraňované rokmi 1939 – 1945, poskytuje pomerne široké možnosti na historické bádanie. K stále málo prebádaným miestam patrí otázka vzťahu politického režimu tohto štátneho útvaru ku katolíckej cirkvi. Zvykne sa zjednodušene preberať tvrdenie, že vzťahy boli bezkonfliktné a harmonické. Predložený dokument je dôležitým historickým prameňom, ktorý prispieva k poznaniu tohto vzťahu z aspektu nazerania na postavenie židovského obyvateľstva na Slovensku. Židia boli zo strany režimu vystavení stupňujúcim perzekučným opatreniam, ktoré vyvrcholili ich deportáciou z územia Slovenska 25. marca 1942. Predstavitelia katolíckej cirkvi sa tak dostali do určitej dilemy – buď budú aktívne alebo pasívne schvaľovať perzekučné opatrenia vlády, ktorá sa otvorene hlásila ku kresťanským princípom, alebo zaujmú kritické stanovisko. Táto dilema ich svojím spôsobom prekvapila a odzrkadlila sa vo vážnejších postojoch. Hľadala sa cesta, ako napomenúť vládu, a pritom jej neuškodiť, resp. nevyvolať konflikt medzi vládou a episkopátom. K tomu pristupovali aj tradičné odmietavé stereotypy cirkvi vo vzťahu k Židom. To všetko sa napokon odrazilo aj v stanoviskách, ktoré episkopát prijímal. Niektoré z nich obsahujú výroky, v ktorých kritizujú pôsobenie Židov na Slovensku a vo svete z hospodárskych a politických dôvodov. Na druhej strane však obsahujú kritické pasáže, ktoré odmietajú rasový princíp, hovoria o rešpektovaní prirodzeného práva, rodiny a súkromného vlastníctva. Ako silný argument, prečo sa ozývať, bola skutočnosť, že biskupi sa zastávajú najmä svojich veriacich – pokrstených Židov.

Memoranda a spoločné listy biskupov boli podané takmer výlučne v mene nitrianskeho biskupa K. Kmeťka. Biskup Kmeťko od roku 1939 predsedal biskupským konferenciám. Jeho autoritu zvyrazňovala aj skutočnosť, že bol biskupom najstaršej slovenskej diecézy. Žiaľ, pri archívnom výskume sa dosiaľ nepodarilo nájsť memorandum biskupa K. Kmeťka z 13. augusta 1942, na ktoré v predkladanom dokumente reagoval predseda vlády a minister zahraničných vecí V. Tuka. Obsah tohto Kmeťkovho listu možno iba čiastočne rekonštruovať z listu V. Tuku. Je zaujímavé, že V. Tuka reagoval na Kmeťkov list až s pol-

ročným odstupom. V čase, keď Kmeťko poslal v mene biskupov svoj list Tukovi, obdobie deportácii Židov zo Slovenska stále trvalo. Keď Tuka písal svoju odpoveď, deportácie už nepokračovali, no v tom čase sa po prejave hlavného veliteľa Hlinkovej gardy a ministra vnútra Alexandra Macha 7. februára 1943 v Ružomberku stala aktuálna otázka ich obnovenia. Z tohto hľadiska nie je vylúčené, že Tukovu odpoveď K. Kmeťkovi bezprostredne podnietilo aj ďalšie memorandum, ktoré biskup Kmeťko podal 16. februára 1943 v mene všetkých katolíckych biskupov. K. Kmeťko v ňom reagoval na Machov prejav zo 7. februára 1943, ktorý sľuboval obnovenie deportácii v marci – apríli 1943, a súčasne spochybnil platnosť krstu u pokrstených Židov. Veľká časť memoranda je venovaná argumentácii, že pokrstení Židia sú plnohodnotnými a rovnocennými členmi cirkvi.

Tukova písomná odpoveď biskupovi Kmeťkovi je vyjadrením jeho vyhraneného, jednoznačne odmietavého protizidovského postoja. Tuka sa v nej hlási k rasovej teórii a argumentuje v jej prospech. V židovskom obyvateľstve ako celku vidí iba škodlivý a nepriateľský element, ktorý je potrebné vyšľachovať z územia Slovenska. Svoje tvrdenia sa usiluje podložiť historickými faktami, ba dokonca hľadá paralelu medzi súčasným Slovenskom a Španielskom 15. storočia.

Polemizuje s postojmi slovenského katolíckeho episkopátu a kléru, pričom zdôrazňuje, že sa neprávom zastávajú židovského obyvateľstva – i nepokrstených Židov. Dokonca ich obviňuje, že v pomoci Židom sú aktívnejší ako v pomoci slovenskému obyvateľstvu, ktoré v minulosti trpelo vysťahovalectvom. Pri výčitkách slovenskému kléru uvádza aj konkrétne príklady, keď slovenskí kňazi pomohli Židom. V pomoci Židom videl Tuka len hmotný záujem, prípadne otázku nepochopenia negatívnej úlohy Židov v spoločnosti. Po prijatí Tukovej odpovede 4. marca 1943 nechal K. Kmeťko opísať jeho list a poslal ho na ve-

Prof. PhDr.

Róbert Letz, PhD.

(1967), absolvent
Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského
v Bratislave, študijný
odbor história – filozofia.
Pracuje na Univerzite
Komenského v Bratislave

Vojtech Tuka. Zdroj: Archív autora

Karol Kmeřko.
Zdroj: Archív autora

domie ďalším katolíckym biskupom. O obsahu Tukovho listu bol informovaný aj vatikánsky chargé d'affaire Guiseeppe Burzio.

Práve krátko po Tukovej odpovedi na Kmeřkov list došlo k zásadnejšiemu obratu v postojoch slovenských katolíckych biskupov k otázke prenasledovaných Židov. Za tento obrat možno považovať biskupský obežník z 8. marca 1943. Obežník už nevyzdvihuje princíp kolektívnej viny Židov, ale prirodzenoprávnu zásadu, ktorá žiada skúmať domnelý zločin alebo prečin v každom jednotlivom prípade. Poukazuje

na novozákonné podobenstvo o milosrdnom Samaritánovi, pričom zdôrazňuje, že postoj kresťana k ľuďom nesmie byť ovplyvnený ich rečovou, štátnou, národnou alebo rasovou príslušnosťou. Obežník sa čítal počas nedelňajších bohoslužieb dňa 21. marca 1943. K. Kmeřko v mene všetkých biskupov zaslal 15. apríla 1943 memorandum prezidentovi Slovenskej republiky Jozefovi Tisovi o hrozbe obnovenia deportácií Židov zo Slovenska. Tu sa biskupi po prvý raz vyjadrujú o osude deportovaných. Prítom zdôrazňujú, že ide o ich vyvážanie do „*najväčších ľudských útrap*“ a „*do úplnej záhuby*“.

Predložený dokument je originál. Uložený je v Diecéznom archíve v Nitre pod signatúrou CE, číslo (č.) 403/1943, škatuľa (šk.) 73. Je písaný písacím strojom. Uverejňujeme ho v pôvodnom znení bez štylistických a gramatických úprav.

Predsedníctvo vlády

čís. 350 res. 1943

Bratislava dňa 1. marca 1943

Vaša Excelencia, najdôstojnejší pán biskup!

Na Váš list zo dňa 13. augusta 1942 č. 628/XX /1942 vo veci vysťahovania pokrstených Židov, mám česť zaujať toto stanovisko:

Ku konštatovaniu listu Vašej Excelencie, že zo Slovenska sa v rámci núteného vysťahovania Židov¹ odstraňujú aj Židia, ktorí krstom udeleným po náležitej príprave katolíckou cirkvou stali sa jej plnoprávnymi členmi, musím predovšetkým zdôrazniť, že nútené vysťahovanie Židov nedeje sa z toho dôvodu, že sú príslušníkmi určitého vierovyznania, ale preto, že patria k tomu plemenu (rase), ktoré kdekoľvek sa objavilo medzi inými národmi, od nepamäti sveta bolo rozkladným živlom, a to vo veľkej väčšine prípadov aj vtedy, keď menšia alebo väčšia časť jeho príslušníkov v tej-ktorej krajine prestúpila na kresťanské vierovyznanie, najmä keď sa tak stalo za okolností, z ktorých možno usudzovať, že k prestúpeniu nedošlo z vnútorného presvedčenia, ale z pohnutí iných – konjunkturálnych alebo z donútenia fyzického, či psychického... Chceme sa odvolať len na prípad z dejín španielskeho katolicizmu XV. storočia zachytený na strane 725 a nasl. Cirkevných dejín a katolíckeho dejepisu Dr. Samsoura,² ktorý doslova píše: „Pri nútení, ktorého sa používalo, docielilo sa ovšem len zriedka úprimného a úplného obrátenia. Týmto spôsobom bol v Španielsku veľký počet Židov len zdánlivo na kresťanstvo obrátených, tzv. maranos.³ Títo zakuklení Židia boli však omnoho nebezpečnejší, než zjavní, lebo kým títo len peniaze a obchod na seba strhovali, oni otravovali celý španielsky ľud a kresťanstvo, lebo – hoc sa tajne pridrižovali starých židovských obyčajov – podarilo sa im dosiahnuť i duchovných dôstojností, áno aj biskupstvá a nie menej aj svetských úradov, a zneužívali potom svojho vlivu k rozšíreniu židovstva a na škodu národných a kresťanských záujmov. Veci dospeli nakoniec tak ďaleko, že išlo o bytie a nebytie kresťanského Španielska.“

Pomery, z ktorých vyplynul vyššie opísaný stav v Španielsku, sú obdobné pomerom našim. Na Slovensku síce sa Židia nedonucujú priamo k prijatiu kresťanstva, ale pre posúdenie opravdivosti obrátenia Židov na kresťanstvo je nerozhodné, či prestúpenie deje sa z priameho donútenia alebo v dôsledku toho, že v prípade pokrstenia by sa dávalo Židom do výhľadu, žeby sa nemuseli vysťahovať z kraji-

1 Deportácie Židov zo Slovenska sa v prvej fáze začali 25. marca 1942 a pokračovali do 20. októbra 1942.

2 Josef Samsour (7. august 1870 Vatin na Morave – 4. marec 1930 Brno), bol český cirkevný historik a homiletik. Kňazskú vysviacku prijal v Brne v roku 1892. Od roku 1902 pôsobil ako profesor cirkevných dejín na bohosloveckom učilisti v Brne. Publikoval v českých katolíckych periodikách, najmä v *Časopise katolíckého duchovenstva*, *Kazatel*, *Hlídku*, *Vlast* a v denníku *Hlas*. V Tuka sa vo svojom liste odvoláva na dielo SAMSOUR, J.: Praha 1913, 1 247 strán (s.). Dostupné na internete: http://www.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=3713&cel_publication=1.

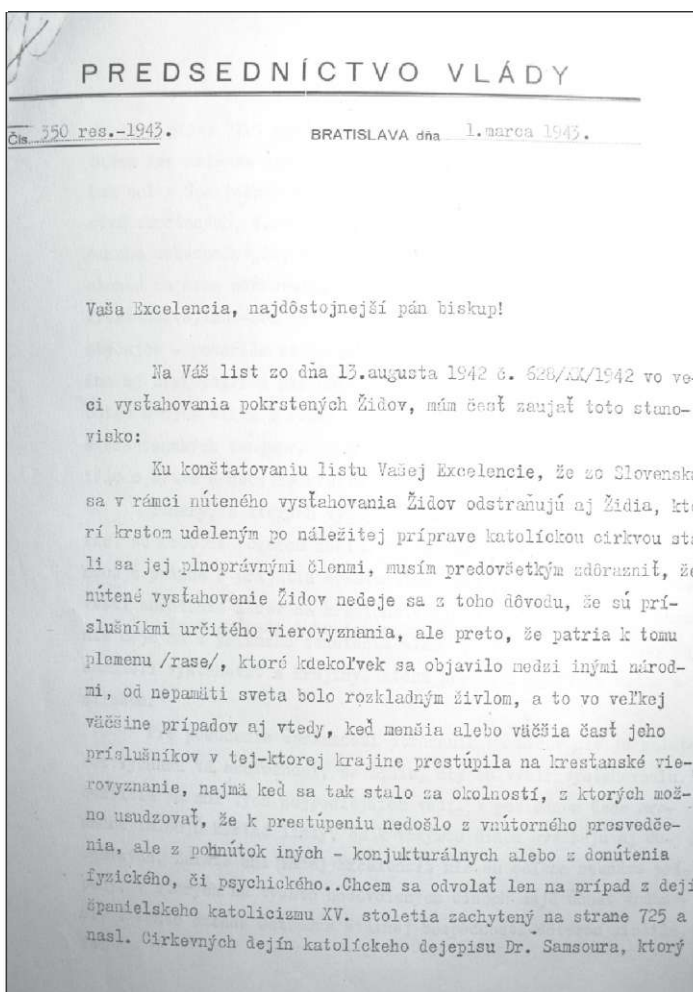
3 Marranos – (špan. prasatá). Týmto pejoratívnym termínom sa označovali Židia, ktorí z donútenia prestúpili na kresťanskú vieru. Hromadné konverzie Židov v Španielsku sa začali od roku 1391 a pokračovali v 15. storočí v súvislosti s vyhnaním Židov zo Španielska a Portugalska. „Marranos“ prijali kresťanskú vieru väčšinou iba formálne, navonok. V skutočnosti ostali verní svojej pôvodnej viere. Preto sa stali terčom násillia.

ny, ktorá pre nich oplývala medom a mliekom.

Pre posúdenie úprimnosti obracania sa Židov nie je zaiste bez významu tá skutočnosť, že Židia, aby sa vyhli vystahovaniu, neštítia sa ani tých najpodlejších vecí. V poslednom čase hromadne falšujú krstné listy, ba k takýmto činom zvädzajú aj duchovných. Zaiste ani Vašej Excelencii nie sú celkom neznáme prípady, v ktorých na týchto nedovolených činoch majú účasť duchovní. V tomto ohľade Ústredňa štátnej bezpečnosti⁴ doteraz zistila, že:

1. Rim.[sko] kat.[olic-ky] farár Vincent Šimkovič⁵ v Lutiši,⁶ dovolil zapísať do cirkevných matrik falošné údaje a na základe týchto vystavoval matričné výťahy takých Židov, ktorí vôbec neboli pokrstení. Takýmto spôsobom obdržal krstný list Eugen Klein dňa 18. augusta 1942, Margita Fialová dňa 8. júla 1942, Pavol Schwarz 28. júna 1942, Klára Róthová 5. júla 1942, Jozef Einhorn 17. marca 1942, Jakub Einhorn 17. marca 1942. Zápis do matriky sa dial tým spôsobom, že mená pokrstených árijcov boli v matrike vytreté chemikáliou a na mieste nich zapísané mená Židov, ktorí nikdy neboli pokrstení.

2. Alojz Šimičák,⁷ r.[ímsko] k.[atolícky] farár v Ružomberku vystavil tiež matričné výťahy pre Židov, ktorí neboli pokrstení, a to: Lily Weiszovej s dátumom 30. mája 1933, čo

Zdroj: Diecézny archív v Nitre

Šimičák previedol tým spôsobom, že Židovku do matriky síce nezapísal, ale vlepil do tejto úzky pás papiera a na tento pás nalepený do matriky zaznačil pokrstenie vyššie menovanej Židovky.

3. Ďalej je vyšetrovanie zavedené proti r. k. farárovi Rudolfovi Števuovi⁸ z obce Turzovka - Klín, kde však ešte nie je zistený počet Židov, ktorým boli vydané matričné výťahy bez toho, žeby boli bývali pokrstení.

4 Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) bola policajný úrad činný v prvej Slovenskej republike (SR), ktorý sa zameriaval na protištatnú trestnú činnosť a obranné spravodajstvo. Vznikla k 1. januára 1940 na základe vládneho nariadenia č. 51/1936 Zb. z. a n. Na základe vyhlášky ministra vnútra č. 152/1942 Sl. z. sa zmenila na samostatnú inštitúciu. Bližšie pozri: MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký*. Bratislava 2007, s. 24-25.

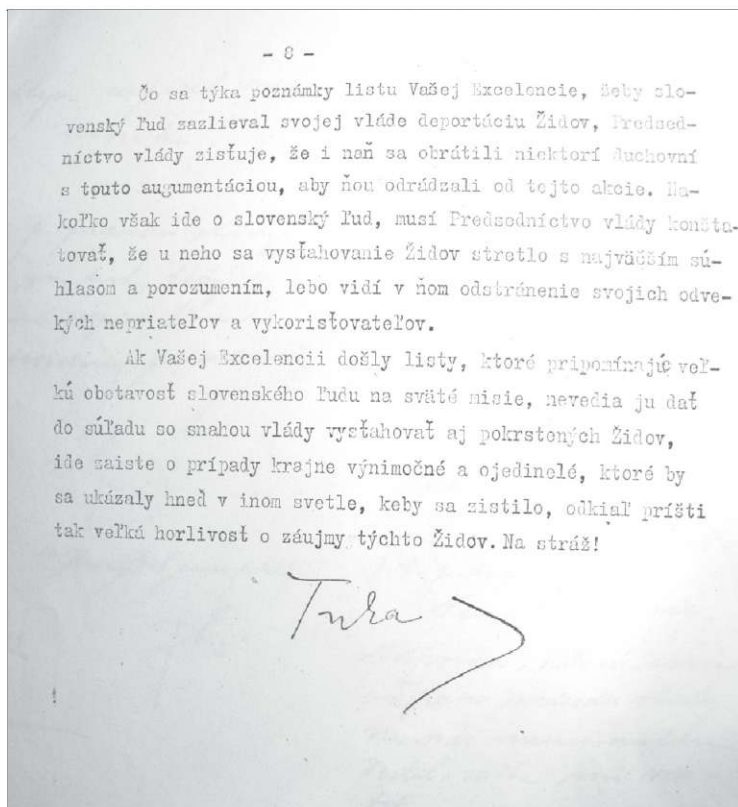
5 Správne má byť Vincent Šinkovits (nar. 20. január 1899 Nitra, vysvätený 1921, pôsobil ako kaplán v Novákoch (1921), v Dolnom Hričove a Krásne nad Kysucou (1923), správca farnosti v Domaniži a Veľkých Chlievanoch (1924), v Nemšovej a Hornom Srní (1925-1926), Kolároviaciach (1926-1928), farár v Hornej Maríkovej (1928-1932), v Divine (1932-1937), pomocný duchovný v Močenku (1937), správca farnosti v Tižinej (1938-1941) a v Lutiši (1941-1945). *Schematismus cleri diocesis Nitriensis*. Nitra: Š. Huszár, 1942, s. 158.

6 Lutiše, rázovitá kysucká obec v okrese Žilina.

7 Alojz Šimičák (nar. 3. február 1902 Zuberec, okr. Tvrdošín), vysvätený 29. 6. 1927, pôsobil ako kaplán v Spišskej Belej, farár, kaplán a administrátor vo farnostiach Námestovo a Malatína (1929), katechéta v Ružomberku (1930), správca farnosti a farár v Ludrovej pri Ružomberku (1930-1950), Dolnom Kubíne (1952-1958), Oravskom Veselom (1958-1962). *Schematismus almae diocesis Scepusiensis*. Ružomberok 1944, s. 260.

8 Rudolf Števuľa (nar. 3. júla 1909 Topoľčianky), vysvätený 12. 6. 1932, pôsobil ako kaplán v Starej Bystrici (1932-1933), v Turzovke (1933-1934) a ako správca farnosti v Klokočove (1934-1954), správca farnosti Čadci (1953).

Zdroj: Diecézny archív
v Nitre

pripustení ku krstu len po náležitej príprave.

Okrem toho krstom sa určitá osoba stáva iba rovnoprávnym členom tej-ktorej cirkvi, nevčleňuje sa však do iných spoločenských útvarov, najmä národného kolektíva. A pre posúdenie veci z hľadiska štátu musí byť rozhodnuté toto hľadisko i keď mu je nie vývoj cirkevných pomerov v štáte vznikajúcich týmito skutočnosťami ľahostajný. Z hľadiska národného kolektíva, zostáva Žid i po krste rasovým Židom, a to azda so všetkými, rozhodne však s väčšinou jeho osobitných vlast-

Nad to je tu skutočnosť, že duchovní iných vierovyznaní nezachovali takú opatrnosť pri skúmaní otázky, či ten-ktorý Žid prestupuje do ich cirkvi skutočne z presvedčenia, aká sa podľa predpisov má zachovávať v katolíckej cirkvi. Mám hlásenie od pána ministra vnútra,⁹ že kalvínsky farár v Nitre Šedivý pokrstil v krátkom čase 717 Židov.¹⁰ Aj podľa učenia katolíckej cirkvi tito všetci sú kresťania. Potom však neviem, na akom základe by som mohol a mal robiť rozdiel medzi Židmi takto pokrstenými a tými, ktorí boli od katolíckych duchovných

ností odlišného plemena, pôsobiacich v štátnom kolektíve rozkladne. Preto sa musí štátne kolektívum a jeho vedenie takýmto prvkom brániť, zo svojho organizmu ich vylučovať, tak ako sa im bránila, posudzujúc vec zo svojho hľadiska, cirkev v celých svojich dejinách. Do svojho lona snažila sa nepripustiť tých, ktorí by mohli pôsobiť rozkladne. Preto ustanovizeň katechumenátu¹¹ je známa v dejinách kresťanstva hneď od začiatku. Preto cirkev vystríhala a vystríha svojich členov od obcovania s osobami neveriacimi. Štát sa bráni tým, že Židov od-

9 Ministrom vnútra bol Alexander Mach.

10 Kalvínsky farár v Nitre Ladislav Šedivý uskutočnil hromadné krsty Židov v lete 1942. Za túto činnosť bol potrestaný zaradením do zaisťovacieho tábora v Ilave. Prednosta ÚŠB Jozef Beňuška navrhol, aby boli Židia, pokrstení farárom L. Šedivým, deportovaní zo Slovenska: „V prílohe zasielam zoznam Židov, pokrstených kalvínskym farárom Ladislavom Šedivým v Nitre, ktorých navrhujem na odtransportovanie zo Slovenska z tých dôvodov, že menovaní vstúpili do kalvínskej cirkvi bez toho, že by si vopred zadovážili výmer okresného úradu o tom, že zo židovskej cirkvi vystupujú. Tým sa dopustili závažných chýb, v dôsledku čoho ich vstúpenie do kalvínskej cirkvi stalo sa nezákonné.“ Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Ministerstvo vnútra - prez., šk. 262. Dokument č. 30939/3-1942. Prípís J. Beňušku 14. odd. ministerstva vnútra. Je zaujímavé, že v prílohe tohto dokumentu sa nachádza menný zoznam 547 Židov, pokrstených farárom L. Šedivým (väčšinou z Bratislavy, Nitry, Hlohovca a Piešťan). Na druhej strane v komentovanom dokumente sa vyskytuje počet 717 pokrstených Židov. Rozdiel mohol vzniknúť aj tým, že číslo 717 sa mylne prenieslo spojením dvoch rozdielnych údajov zo správy ÚŠB o počte pokrstených Židov v rímskokatolíckej farnosti Nitra - dolné mesto a o hromadných krstoch kalvínskeho farára Šedivého: „Okres Nitra: Od 1. 1. 1942 do 17. 8. 1942 pokrstených bolo: r. k. farský úrad Nitra - Horné mesto - 27 Židov, r. k. farský úrad Dolné mesto - 717 Židov. Kalvínsky farár Šedivý krstil hromadne bez všetkej prípravy, čisto zárobkovo. Bol dodaný do Ilavy.“ SNA, f. Národný súd, mikrofilm II A 893. Dokument č. 24800/3-1942. Správa ÚŠB Prezídium ministerstva vnútra. Bratislava 29. október 1942.

11 V prvotnej kresťanskej cirkvi sa ako katechumeni (učni, žiaci) označovali tí, ktorí chceli prijať krst. Spočiatku bola príprava na krst kratšia. Pozostávala z krátkeho poučenia o hlavných pravdách viery a keď katechumeni vyhlásili, že veria v Ježiša Krista a vzbudili si úľtosť nad svojimi hriechmi, boli pokrstení, a tým prijatí do cirkvi. Neskôr sa ukázala potreba dôkladnejšej prípravy, aby sa zabránilo vstupu do cirkvi ľuďom s nečestnými pohnútkami. Tak sa v 2. storočí zaviedla ustanovizeň katechumenátu. Kto sa chcel stať kresťanom, musel absolvovať prípravný kurz, ktorý bol jeho súčasťou. Trvanie katechumenátu bolo závislé od vedomostí a správania danej osoby. Počas katechumenátu sa skúmali pohnútky a život záujemcu o prijatie krstu.

straňuje, lebo vzhľadom na uvedené okolnosti sú jeho predstavitelia presvedčení, že asimilácia k národnému pofažne štátnemu kolektívu je u nich vylúčená a nemožná.

Keďže krst nezmazuje charakterové vlastnosti Žida, ako príslušníka štátneho kolektívu nebezpečného plemena, tak ako ich nezmazuje ani u iných z iného hľadiska nebezpečných plemien (Cigáňov a pod.); nemôže jeho prijatie byť rozhodné pre výnimky pri odstraňovaní príslušníkov tohto plemena z organizmu štátneho spoločenstva.

Ako pri odstraňovaní Čechov – štátnych zamestnancov zo Slovenska, nebolo kritériom, či ten alebo onen Čech je príslušníkom katolíckeho alebo iného vierovyznania, lebo rozhodujúcou bola jedine tá úvaha, že príslušníci českého národa nemôžu byť konsolidačným elementom v budovateľskom snažení slovenského štátu, nemôže sa pri vysťahovaní Židov brať zreteľ na to, či je ten-ktorý príslušník židovského plemena pokrstený. Naopak zasa, kto nie je príslušníkom tohto asociálneho plemena, i keď je židovského vierovyznania, nebude vysťahovaný. Na dôkaz tohto princípu, vládou dôsledne uplatňovaného, mohol by som uviesť prípad istého tlačiaru, árijského pôvodu, ktorý svojho času s celou obradnosťou prestúpil k židovskému vierovyznaniu, čím sa stal členom príslušnej židovskej náboženskej obce a ktorý sa i so Židovkou zosobášil. Tento, keďže nie je príslušníkom židovskej rasy, nebude vysťahovaný.

Ako nemôže nikto zazlievať vláde, že odsudzuje do väzenia previnilcov proti štátnemu poriadku bez zreteľa na ich náboženskú príslušnosť, tak nemôže za závadné označiť ani to, že sa nerobia z dôvodu príslušnosti k určitému vierovyznaniu diskriminácie pri inom spôsobe odstraňovania asociálnych živlov z organizmu štátu.

Som presvedčený, že nikto by nemôhol zazlievať ani slovenskej ani inej vláde, keby sa rozhodli odstrániť z územi svojich štátov príslušníkov iných asociálnych plemien (napr. Cigáňov) a sústrediť ich na území pre nich určenom, a to bez zreteľa, k akému vierovyznaniu patria, najmä nie vtedy, keby im samým alebo príslušnej cirkvi bola daná možnosť postarať sa o ich náboženské potreby.

Ani pokrstení Židia tým, že budú vysťahovaní do krajov, odkiaľ väčšina ich predkov pochádza – teda do vlastí svojich otcov, neprestanú byť príslušníkmi katolíckej cirkvi. A keďže budú v týchto krajoch usadení osobitne, oddelene od nepokrstených Židov – s vlastnou samo-

správou – nie je a nebude prekážok, aby sa teritoriálne príslušný episkopát staral o ich pastoraáciu. O tom by sa dal Vašej Excelencii, prípadne hocktorému p. biskupovi alebo jeho splnomocnencovi možnosť osobne sa presvedčiť. Vystáňovaním pokrstených Židov čo do práv a povinností vyplývajúcich z členstva v cirkvi nenastane nijaká zmena, veď účasť na týchto právach a plnenie týchto povinností nie je viazané na bydlisko, lebo ani sama katolícka cirkev nie je viazaná na určité teritórium, ani na určitú národnosť, ako je to u t.zv. národných cirkví (pravoslávnych a pod.). Ktorý Žid sa dal teda pokrstiť z presvedčenia, môže zostať kresťanom aj po vysťahovaní.

K vysťahovaniu (vyhnaniu) Židov z určitých miest, krajov a krajín dochádzalo v histórii veľmi často. Z histórie, majúcej vzťah k Slovensku, uvádzam prípad z roku 1492. Z toho roku pochádza výsadná listina Ferdinanda I., ktorou sa nariaďuje vykázanie Židov z mesta Trnavy.¹²

Z mnohých prípadov histórie je zrejmé, že cirkevné kruhy a katolícky klérus vôbec sa k otázke vylúčenia Židov zo spoločnosti nestavali negatívne. Je preto pre Predsedníctvo vlády nepochopiteľné, že cirkevné kruhy, najmä slovenský katolícky klérus, majú teraz toľko námietok pri očisťovaní Slovenska od elementu, ktorý zapríčinil väčšinu bied slovenského národa v minulosti, ktorý vykorisťoval do najkrajnejšej hranice už či pri poskytovaní úveru, či pri výkone advokácie alebo obchodu, či na veľkostatkoch, z ktorých mnohé boli cirkevnými beneficiami, ktorý ho ohlupoval pálenkou skoro celé storočie, ktorý pri výkone lekárskej praxe začal najzločinnejším spôsobom privodzovať depopuláciu Slovenska, ktorý nemal k slovenskému ľudu najmenšieho vzťahu ľudskosti, ale len vzťah pohrdania, ktorý bol, po dlhé desaťročia najúčinnejším odnárodňovacím činiteľom a ktorý teda tým všetkým znižoval aj mravnú a cirkevnonáboženskú úroveň slovenského národa.

Pre Predsedníctvo vlády je to tým nepochopiteľnejšie, že vtedy, keď bol Slovák donucovaný biedou, zavinenou židovsko-kapitalistickým režimom, k vysťahovaniu, cirkevné kruhy len zriedka kedy pozdvihli proti tomu svoj varovný hlas, hoc Slovák – katolík musel sa sťahovať do krajov, v ktorých o jeho náboženskoduchovné potreby nebolo postarané. A bolo tomu vo väčšine prípadov, lebo Slovák musel sa sťahovať do krajín, ktoré nemali slovenských kňazov. Katolícky klérus – česť výnimkám – sotva kedy prejavil takú horlivosť ohľadom obdob-

12 Listina kráľa Ferdinanda I. pochádza v skutočnosti z 19. februára 1539.

ných záujmov svojich veriacich – Slovákov, ako teraz prejavuje vo veciach Židov, a to vo väčšine prípadov i nepokrstených. Len čo sa začalo uvažovať o vysťahovaní Židov – vec bola ešte dôverná – ihneď sa začali práve katolícki duchovní obracať na vládnych činiteľov, aby pre toho alebo iného Žida – zdôrazňujem nepokrsteného – bola urobená výnimka.

Čo sa týka poznámky listu Vašej Excelencie, žeby slovenský ľud zazlieval svojej vláde deportáciu Židov, Predsedníctvo vlády zisťuje, že i naň sa obrátili niektorí duchovní s touto augumentáciou, aby ňou odrádzali od tejto akcie. Nakoľko však ide o slovenský

ľud, musí Predsedníctvo vlády konštatovať, že u neho sa vysťahovanie Židov stretlo s najväčším súhlasom a porozumením, lebo vidí sa v ňom odstránenie svojich odvekých nepriateľov a vykorisťovateľov.

Ak Vašej Excelencii došli listy, ktoré pripomínajú veľkú obetavosť slovenského ľudu na svätej misie, nevedia ju dať do súladu so snahou vlády vysťahovať aj pokrstených Židov, ide zaiste o prípady krajne výnimočné a ojedinelé, ktoré by sa ukázali hneď v inom svetle, keby sa zistilo, odkiaľ prísť tak veľká horlivosť o záujmy týchto Židov. Na stráž!

Tuka¹³

Summary

Róbert Letz: Letter of the Prime Minister of the Slovak Republic Vojtech Tuka to the Residentiary Bishop in Nitra Karol Kmeťko from March 1, 1943

Letter of the prime minister of the Slovak Republic Vojtech Tuka to the residentiary bishop in Nitra Karol Kmeťko from March 1, 1943 is a very important historical source. It uncovers tension that existed in the matter of approach towards prosecuted Jewish inhabitants between the prime minister of the first Slovak Republic (1939-1945), protagonist of a radical pro-Nazi line Vojtech Tuka on one side and Catholic episcopacy on the other side. Tuka's letter is an expression of his strong anti-Jewish attitude. Tuka declares his support for the Race Theory. He disputes the stance of the Slovak episcopacy and clergy, emphasizing that they wrongly plead for the Jewish people, including unbaptized Jews. After receiving Tuka's response from March 4, 1943, the bishop K. Kmeťko copied it and sent it further to other Catholic bishops. The Vatican chargé d'affaires Giuseppe Burzio was also informed about the contents of the letter. Shortly after Tuka's letter, an essential change in the attitude of the Slovak Catholic bishops towards the prosecuted Jews took place with the publishing of episcopal circular letter from March 8, 1943.

13 Vlastnoručný podpis.

Referát účastníkov protikomunistického odboja

Činnosť referátu patrí k dôležitým agendám Ústavu pamäti národa. V roku 2009 vykonával dva nové pilotné projekty. Na základe zákona NR SR prevzal od Ministerstva obrany Slovenskej republiky (MO SR) agendu týkajúcu sa veteránov protikomunistického odboja a od februára 2009 zastrelil projekt *Nenápadní hrdinovia*, určený žiakom stredných a základných škôl. V tomto príspevku sa zmienim o základnej činnosti referátu, ktorý personálne zastrešujú dvaja pracovníci.

1. Účastníci protikomunistického odboja

Podľa § 11 zákona č. 219/2006 Z. z. o protikomunistickom odboji a podľa § 8 zákona č. 553/2002 Z. z. o pamäti národa ÚPN rozhoduje o priznaní postavenia účastníka protikomunistického odboja. Tento štatút je oprávnený získať občan, ktorý sa v období rokov 1944–1989 postavil na odpor proti komunistickému režimu. ÚPN o priznaní štatútu rozhoduje na základe písomnej žiadosti, súčasťou ktorej je dotazník. Údaje z dotazníka sa overujú vyhľadávaním dokumentov uložených v archívoch na Slovensku i v zahraničí. Pri skúmaní oprávnenosti žiadosti sa zisťujú aj možné prekážky, ktoré sú uvedené v zákone.

Aj keď sa predpokladalo, že počet žiadostí bude mať oproti roku 2008 klesajúcu tendenciu, nestalo sa tak. Počet prijatých žiadostí v roku 2009 bol 71.

Najväčším problémom v r. 2009 bolo veľké množstvo nevybavených žiadostí zaevidovaných v rokoch 2006–2008, ako aj ich nekompletná elektronická evidencia. Prioritne sme vybavovali žiadosti priamych účastníkov protikomunistického odboja.

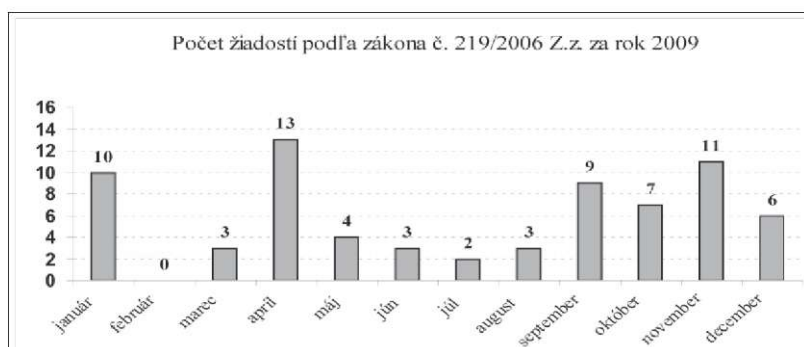
Problémom naďalej ostáva nekompletnosť dokladov. Ak ich žiadateľ nepriložil k svojej žiadosti, je potrebné ich dožiadať ale-

bo vyžiadať v zodpovedajúcom archíve. V roku 2009 ÚPN kontaktovalo až 52 žiadateľov o preukaz účastníka protikomunistického odboja s nekompletnými žiadosťami. U 35 žiadateľov chýbala fotografia, u 26 kópia rehabilitačného rozhodnutia, v 19 prípadoch nebol vyplnený dotazník, u 5 nebola doložená kópia času stráveného v PTP a v 1 prípade chýbalo miesto narodenia žiadateľa. U viacerých boli dôvody dožiadania kumulované. Niektorí spätne nereagovali (v piatich prípadoch nemáme spätnú väzbu ešte s pred rokom 2009). Takisto v spolupráci s Archívom bezpečnostných zložiek v Prahe lustrujeme prípady občanov Slovenskej republiky, u ktorých je možný predpoklad spolupráce so zločkami ŠtB, a teda prekážka udelenia štatútu účastníka protikomunistického odboja.

ÚPN priznal k 31. decembru 2009 postavenie účastníka protikomunistického odboja celkovo 299 osobám. V roku 2009 priznal a udelil tento štatút 100 žiadateľom. Najčastejšou kategóriou boli osoby zaradené v minulosti do PTP, a to v 49 prípadoch, v 11 prípadoch išlo o kumuláciu ich postavenia aj ako politických väzňov. Druhou najčastejšou kategóriou účastníkov boli práve politickí väzni, pričom z titulu ich väzenia sme prideliť tento štatút v 36 prípadoch a v 1 prípade došlo ku kumulácii zdôvodnenia aj s činnosťou v TNP. Samostatne za obdobie strávené v TNP bolo udelené postavenie účastníka v 1 prípade a v 2 prípadoch bol štatút priznaný podľa § 7 zákona č. 219/2006 Z. z. za iné zjavné formy odboja. Osobám, ktorým sa vyhovel, vydal ÚPN rozhodnutie a preukaz účastníka protikomunistického odboja.

Žiadatelia, ktorí majú záujem o vydanie preukazu účastníka protikomunistického odboja, môžu svoju žiadosť zaslať na adresu ÚPN spolu s vyplneným dotazníkom (viď.: [http://www.upn.gov.sk/o-ustave-pamati-na-](http://www.upn.gov.sk/o-ustave-pamati-na)

Mgr. František Neupauer, PhD.
(1979), absolvent Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, študijný odbor história – filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

roda/dokumenty/), dvoma fotografiami a rehabilitačným rozhodnutím (resp. potvrdením o zaradení do PTP/VTNP).

Podmienky na udelenie preukazu účastníka protikomunistického odboja stanovuje zákon č. 219/2006 Z. z. o protikomunistickom odboji. V rámci úsporných opatrení na žiadosti neodpovedáme hneď po prijatí poštovej zásielky, ale až po definitívnom prešetrení a vybavení žiadosti. ÚPN udeľuje štatút účastníka protikomunistického odboja, ako aj štatút účastníka protikomunistického odboja in memoriam.

2. Veteráni protikomunistického odboja

Do 1. apríla 2009 patrili veteráni protikomunistického odboja do kategórie vojnových veteránov, a teda priamo pod agendu MO SR. Ministerstvo udelilo štatút vojnového veterána približne 70 osobám, ktorým po 1. apríli 2009 automaticky prislúchal štatút veterána protikomunistického odboja. Bohužiaľ, na základe nového zákona sa bývalí politickí väzni, podľa môjho názoru, stali veteránmi II. kategórie.

Žiadatelia o udelenie štatútu in memoriam nemajú nijaké nároky na starostlivosť, na rozdiel od žiadateľov o štatút vojnového veterána in memoriam a pod.

V roku 2009 ÚPN začal priznávať oprávneným žiadateľom postavenie veterána protikomunistického odboja podľa zákona č. 58/2009 Z. z. K 31. decembru 2009 udelil ÚPN tento štatút a vydal preukaz veterána protikomunistického odboja celkove 213 osobám.

ÚPN na základe rozhodnutia NR SR a po iniciovaní a nadviazaní spolupráce so samosprávnymi orgánmi – vyššími územnými celkami (VÚC) v Slovenskej republike pristúpil k slávnostnému verejnému odovzdávaniu preukazov a dekrétov o priznaní postavenia veterána protikomunistického odboja.

V spolupráci s kancelármi predsedov viacerých samosprávnych krajov sa nám podarilo osloviť väčšinu osôb, ktorým sme udelili preukaz veterána protikomunistického odboja a následne dekrét veterána protikomunistického odboja.

Slávnostným odovzdaním sme vyjadrili úctu a vďačnosť voči obetiam komunistickej

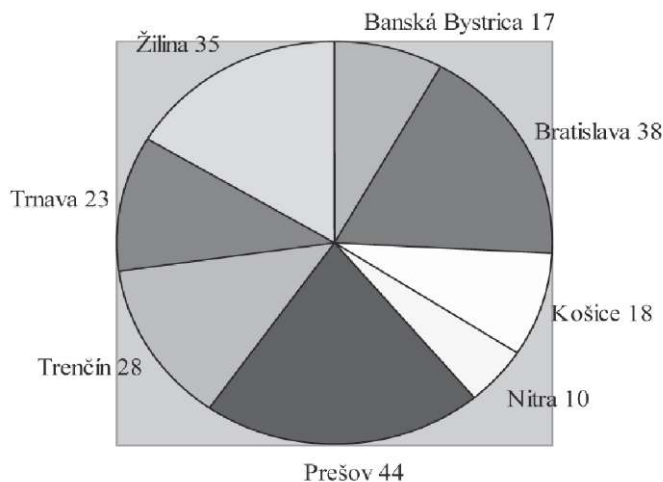
Osoby, ktorým bol v roku 2009 udelený štatút veterána protikomunistického odboja – rozdelenie do krajov podľa miesta narodenia

Banská Bystrica	Bratislava	Košice	Nitra	Prešov	Trenčín	Trnava	Žilina	zahraničie
21	25	20	16	45	25	24	29	8

Osoby, ktorým bol v roku 2009 udelený štatút veterána protikomunistického odboja – rozdelenie do krajov podľa súčasného bydliska

Banská Bystrica	Bratislava	Košice	Nitra	Prešov	Trenčín	Trnava	Žilina	zahraničie
17	38	18	10	44	28	23	35	0

Osoby, ktorým bol v roku 2009 udelený štatút veterána protikomunistického odboja – rozdelenie do krajov podľa súčasného bydliska – spoločne 213

totality. ÚPN v tomto smere zastrelil úlohu štátnych inštitúcií. Viacerí ocenení s dojatím prijali túto satisfakciu aj skutočnosť, že až po 20 rokoch si na nich konečne niekto spomenul.

Prvé dekréty a preukazy veteránom protikomunistického odboja odovzdával predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský. V druhej polovici roka 2009 sa tak stalo 21. septembra v Žiline, 25. septembra v Košiciach, 28. septembra v Bratislave, 13. októbra v Nitre (v. z. podpredsedom Správnej rady ÚPN Jánom Ondriašom), 27. októbra v Trnave a 15. decembra v Prešove. Technicky, organizačne na tom participovali okrem pracovníkov referátu aj pracovníci sekcie sprístupňovania, sekretariátu predsedu a kancelárie predsedov samosprávnych krajov.

Zo zostávajúcich dvoch samosprávnych krajov bolo z našej strany v roku 2009 pripravených 28 pozvaní do Trenčína a 17 pozvaní do Banskej Bystrice, no k odovzdávaniu dôjde v roku 2010.

Viacerí predstavitelia samosprávy si uvedomujú dôležitosť ocenenia prenasledovaných z obdobia komunistickej totality. Požiadali nás, aby sme v nasledujúcich rokoch oceňovali nie len žijúcich veteránov protikomunistického odboja, ale aj tých (z približne 72 000 priamych obetí komunistického režimu), ktorí sa nedožili Novembra '89 – obdobia pádu komunistického režimu.

Na základe tejto požiadavky prosíme o spoluprácu širokú verejnosť a inštitúcie, aby nás informovali a dávali podnety na ocenenie osobností z regiónov. A to priamo na adresu ÚPN – Referát účastníka protikomunistického odboja, ako aj prostredníctvom e-mailu: neupauer@upn.gov.sk.

ÚSTAV
PAMÄTI
NÁRODA

ŽILINSKÝ
samosprávny kraj

Totalitný komunistický režim napáchal veľa zločinov a nenapraviteľných chýb.

Vážený pán Peter Haščik, –

patrite k tým, ktorí vzdorovali násilíu a odmietali spolupracovať na presadzovaní nebezpečnej utópie. Vyznamenali ste sa v zápase o slobodu, demokraciu a právo v našej krajine. Za tieto šlachetné postoje Vám vyjadrujeme hlbokú úctu a úprimné uznanie.

Pri príležitosti 20. výročia Novembra '89 Vás v mene Ústavu pamäti národa a v spolupráci so Žilinským samosprávnym krajom pozývame na slávnostné odovzdávanie

DEKRÉTOV A PREUKAZOV

VETERÁNOV PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA,

ktoré sa uskutoční v pondelok **21. septembra o 13.00 hod.** v priestoroch Úradu Žilinského samosprávneho kraja (Komenského 48, Žilina
dopravné spojenie: trolejbus č. 4 – zastávka Komenského).
Pre účastníkov slávnostného aktu je pripravený kultúrny program a vecné dary.

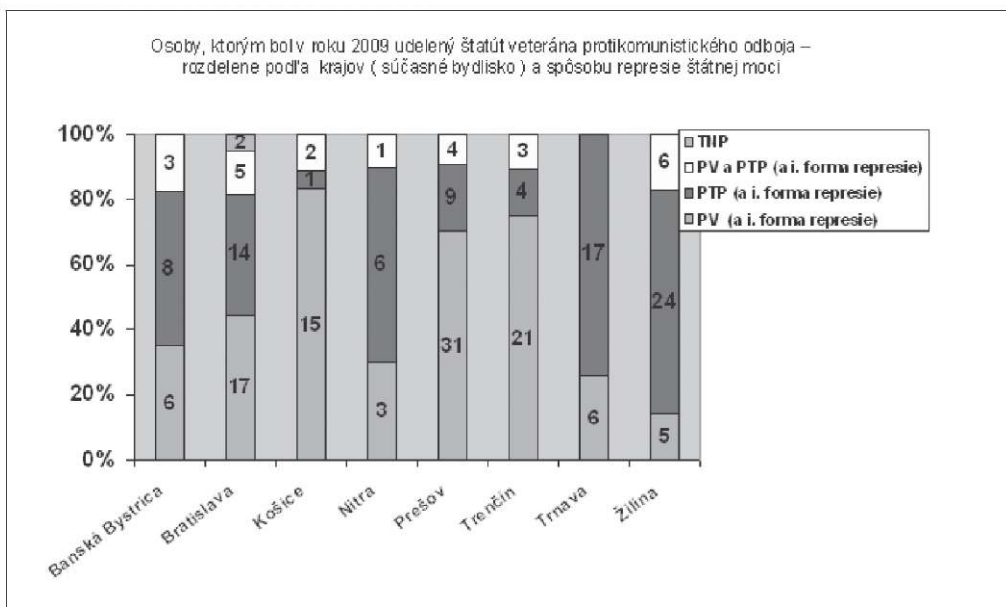
Ivan A. Petranský
predseda Správnej rady
Ústavu pamäti národa

Juraj Blanár
predseda Žilinského samosprávneho kraja

Zároveň Vás prosíme o potvrdenie Vašej účasti (ktorá je možná i so sprievodom) do 17. septembra 2009 na tel. č. 02 / 593 00 311, e-mail: neupauer@upn.gov.sk alebo na adresu: Ústav pamäti národa, Nám. slobody 6, 817 83 Bratislava 15.

Ukážka pozvánky veteránom protikomunistického odboja

Poznámky k údajom:

PV – politický väzeň, **PTP** – pomocné technické prápory, **TNP** – tábory nútených prác, „a iná forma represie“ sa uvádza, nakoľko v mnohých prípadoch osoby zažili viaceré spôsoby represie štátnej moci, napr. PTP a následné zaradenie do TNP a podobne.

Odovzdávanie dekrétov
veteránom protikomunistického odboja v Žiline

3. Súťažný projekt NENÁPADNÍ HRDINOVIA

Zákon o Ústave pamäti národa v § 8 č. 553/2002 Z.z. stanovuje úlohy ÚPN:

f) *systematicky zhromažďovať doklady a dokumenty vzťahujúce sa na dobu neslobody*

j) *propagovať myšlienky slobody a obrany demokracie.*

Aj na základe týchto záležitostí som v novembri – decembri 2008 ako pracovník sekcie evidencií inicioval a pripravil projekt s pracovným názvom *Čo viedlo našich blízkych k hrdinským činom v zápase s komunizmom.*

V rámci projektu mali študenti základných a stredných škôl dokumentovať život generácie svojich starých rodičov, ktorých sa bytostne dotýkali udalosti nástupu komunistickej totality v rokoch 1945–1967. Mali nájsť a zaznamenať životné osudy tých, ktorí boli v zápase s totalitou prenasledovaní, väznení alebo prišli o život, a to nasledovne:

1. Charakteristika obdobia (politická a spoločenská situácia, vplyv médií, okolia, emócií).

2. Charakteristika osobnosti alebo organizovanej skupiny:

a) V čom sa daná osobnosť angažovala. Aký bol jej život, zázemie.

b) Prečo, za čo bojovala? Akým spôsobom? (okruh priateľov a odporcov).

3. Dôsledky činnosti skúmanej osobnosti alebo skupiny :

a) väznenie, smrť (udalosti okolo uväznenia),

b) vplyv na postoje okolia.

4. „Odkaz živým“ (Čo mi dalo spracovanie danej témy. S čím som mal pri spracovaní problém a pod.).

5. Medializovanie skúmanej osobnosti v regionálnych médiách (podľa možnosti).

Tento projekt vznikol s cieľom pripomenúť si 20. výročie Nežnej revolúcie a následne kontinuálne upriamovať pozornosť študentov na konkrétnu tému. Na základe vybraných kritérií sme chceli vyjadriť osobný záujem i vďačnosť voči tým, ktorí by bez Novembra '89 boli zaznávaní ako nepriatelia štátu.

Projekt sme otvorili v predvečer výročia Sviečkovej manifestácie dňa 24. marca 2009 v mestskej knižnici mesta Trenčín za účasti študentov: Za ÚPN František Neupauer, za spoluorganizátora projektu *Konfederáciu politických väzňov* (KPVS) bol prítomný Rudolf Dobiáš. Tento projekt sme odštartovali v meste Trenčín, pretože práve na bývalých študentoch trenčianskeho gymnázia Albertovi Púčikovi a spol. boli vykonané hrdelné tresty.

Pri zrode projektu stála Natália Ferencíková (grafika), Ľuboš Zeman (technické zabezpečenie stránky www.november89.eu) a pracovníci sekcie evidencií ÚPN.

V mesiacoch máj, jún sme zabezpečili prednášky pre školy. Hovorili sme o dôležitosti novembrových udalostí roku 1989, ako aj o utrpení a obetiach komunistických repre-

Plagát k projektu
Nenápadní hrdinovia

sálii. Vďaka tejto iniciatíve, ktorú zabezpečoval František Neupauer (približne 50 prednášok) v spolupráci s pracovníkmi sekcie vedeckého výskumu Michalom Babálom, Lenkou Kádarovou, Branislavom Kinčokom a i. (asi 30 prednášok), Mariánom Gulom zo sekcie evidencií (5 prednášok) a dvoch prednášok Ondreja Krajňáka zo sekcie oral history, sa sa nám podarilo prezentovať danú problematiku na viacerých školách na Slovensku. Záujem zo strany škôl presahoval možnosti ÚPN organizačne aj finančne zabezpečiť prednášky podľa požiadaviek škôl. Organizovali sa v spolupráci so Stálou konferenciou občianskeho inštitútu (SKOI). (Okrem tejto činnosti Referát účastníkov protikomunistického odboja participoval na zvukovej a prekladovej tvorbe, konferenciách, odborných prednáškach pre združenia zastrešujúce politických väzňov a publikačnou činnosťou.)

Program pre školy vyzeral nasledovne:

1. prednáška o projekte NENÁPADNÍ HRDINOVIA
2. beseda s odborníkmi z ÚPN na konkrétnu tému
3. premietnutie filmu z produkcie ÚPN

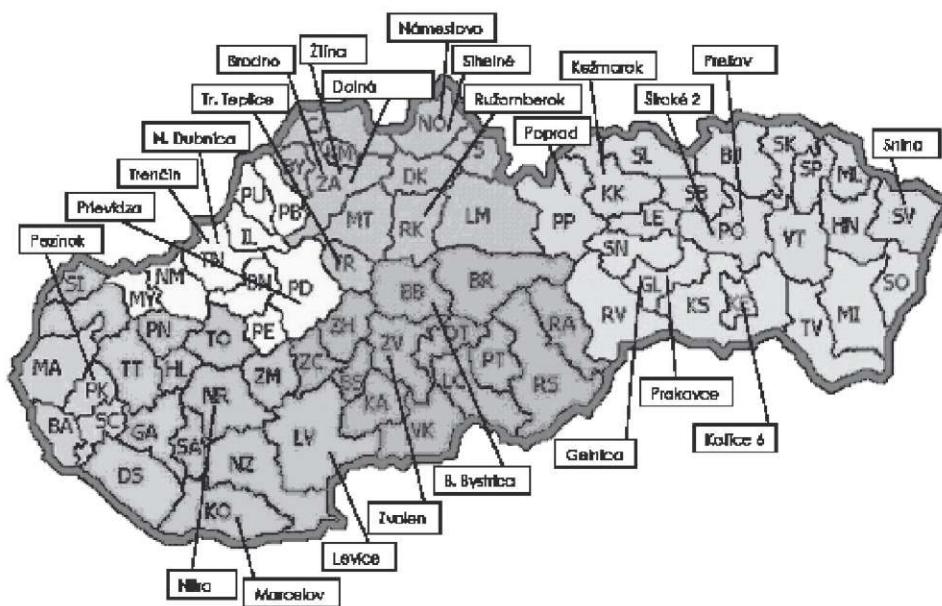
Nie len žiaci a študenti, ale aj učitelia mali množstvo otázok, a zároveň nás informovali o svojich skúsenostiach s útlakom počas totality. „Môj dedo bol kulak. Mal neďaleko Levíc malý domček, no skôr ako ho komunisti ztvorili, od fotili ho pri najkrajšom dome v dedine a následne o ňom písali, že je majiteľom tohto domu, nepriateľom triedy pracujúcich“, uviedla učiteľka z Levíc. „O mojej spo-

lužiačke (študentke učiteľstva) niekto prezradil, že chodí do kostola. Zo školy ju síce nevyhodili, ale každú skúšku robila na 4–5 krát. Bol to obrovský nápor na jej psychiku. Asi len vďaka tomu, že bola veriaca, sa úplne psychicky nezrútila“, vravela mi po prednáške učiteľka zo Sihelného. Jeden z učiteľov mi prezradil: „Ja som im (komunistom) veril. O tých hrôzach, ktoré napáchali, som sa dozvedel až po Novembri '89. Viem, bol som naivný. Teraz som úplne apolitický.“

Reakcie zo strany žiakov a študentov boli veľmi pozitívne. Pýtali sa nás: Prečo sa hovoria, že za komunizmu bolo dobre? Snažili sme sa vysvetliť i medzinárodné súvislosti (ako ďaleko sa dostalo zaostalé Rakúsko pred ČSR vďaka tomu, že tam nenastúpila komunistická

Slávnostná konferencia
7. decembra 2009,
Zrkadlová sieň Primaciálneho paláca, Bratislava

Mapa miest a obcí,
v ktorých sa v mesiacoch
máj, jún 2009 uskutočnili
prednášky v rámci projektu
Nenápadní hrdinovia
v zápase s komunizmom

Dňa 7. mája 2009 MPC (Metodicko-pedagogické centrum) v Prešove – účastníci stretnutia – žiaci z 15 škôl východoslovenského kraja.

vláda a pod.). Prečo ste s týmto projektom prišli až teraz? Prečo sa neučíme o obetiach komunistickej vlády? Kto bol potrestaný za to, že páchal trestné činy proti ľudskosti? Prečo nemáme „Osvienčim komunizmu“ na Slovensku?

Mnohí žiaci sa nielen pýtali, ale sa aj zapojili do tohto celoslovenského projektu. Do súťaže sa prihlásilo *štyridsaťtri* žiakov, ktorí vypracovali celkovo osemnásť prác. Väčšinu tvorili stredoškolské práce, no cenné a veľmi prínosné boli aj práce žiakov základných škôl. Postupne ich budeme zverejňovať v časopise ÚPN – Pamäť národa. Ak nám to možnosti dovoľia, tak aj na stránke www.november89.eu. Pri hodnotení prác participovali aj vyučujúci na univerzitách, pričom niektoré z prác presiahli ich očakávania, uznali by ich ako veľmi dobré ročníkové práce.

Čo sa nám podarilo týmto projektom dosiahnuť je nielen „nájdienie NENÁPADNÉHO HRDINU“, ale i malé hrdinstvá študentov, ktorí svoju prácu brali veľmi vážne a o svojom projekte informovali spolužiakov, príbuzných i širokú verejnosť. Jeden zo študentov sa vyjadril takto: „*Mojí rodičia vraveli, že za komunizmu bolo dobre, no vďaka tomuto projektu im hovorím, čo všetko sa dialo v čase komunistickej totality... a oni menia názor.*“ Študenti z Gymnázia sv. Moniky v Prešove prišli s dvoma kamerami na slávnostné odovzdávanie dekrétov veteránom protikomunistického odboja a aj z vlastnej iniciatívy nakrútili svedectvá prvých veteránov protikomunistického odboja z Prešovského kraja (napr. pána Manika odsúdeného na 25 rokov odňatia slobody), ktorých ocenenie a životný príbeh verejnoprávne médiá odignorovali.

Informácie o tomto projekte odzneli v štyroch televíziách, v desiatich rozhlasových re-

láciách a v desiatkach článkov. Na internetovej sociálnej sieti Facebooku si skupina Nenápadní hrdinovia k 16. februáru 2010 získala celkovo 384 fanúšikov. Hodnota celého projektu presiahla 100 000 Eur (priamy vklad organizátorov nepresiahol 1 000 Eur).

Dôležitá je aj morálna hodnota a satisfakcia voči obetiam komunistickej totality, ktoré boli do roku 1989 nepriateľmi tejto krajiny a ani teraz sa im neprikladá vážnosť a úcta. Anton Srholec, predseda KPVS a politický väzeň o projekte napísal:

„Projekt Nenápadní hrdinovia je žiaduci, vítaný a správny. Mladí ľudia, ktorým má záležať na ich budúcnosti musia vedieť pravdu aj o ich minulosti. Komunistické prenasledovanie vlastných občanov za vieru a za demokraciu je často uzamknuté v pamäti už len málo ľudí. Títo neradi rozprávajú. Ak študent objaví vo svojom okolí človeka zraneného, ktorý je ochotný prerozprávať svoj príbeh, rozprávajúci oslobodí sám seba a súčasne obohatí pamäť svojich blízkych a svoj bolesti plný príbeh vloží do spoločnej pokladnice ako prevenciu stále hroziaceho nového násillia.

Projekt už podľa svojich výsledkov bol veľmi úspešný a je správne, aby pokračoval, lebo je ešte dosť ľudí, ktorých oslobodzuje záujem o ich utrpenie.“

4. Vízie a výzvy

Agenda účastníka protikomunistického odboja sa bezprostredne dotýka starostlivosti o konkrétne obete komunistického režimu. Verím, že v priebehu dvoch rokov sa nám podarí pozitívne reagovať na nevybavené žia-

dosti z rokov 2006–2008, aj čo sa týka žiadateľov „in memoriam“. Následne by sme sa chceli posunúť k aktívnemu vyhľadávaniu obetí komunizmu. To je jedna z priorit, s ktorou chceme začať už v tomto roku.

Považujeme za potrebné otvárať verejnú diskusiu o možnosti rozšíriť zákon vzťahujúci sa na účastníkov protikomunistického odboja podľa § 6 zákona č. 219/2006 Z. z aj o tie osoby, ktoré boli psychicky a fyzicky týrané počas vyšetovania, či predvolaní príslušníkmi ŠtB (napr. pani z Košíc - v tom čase matku niekoľkomesačného dieťaťa - príslušníci ŠtB viacnásobne neľudsky vy počúvali. To malé dieťa nechali pod oknami niekoľko hodín v kočiuku plakať a ju plačom dieťaťa vydierali, žiadali spoluprácu).

V rámci spravodlivého usporiadania pomerov v spoločnosti považujeme takisto za potrebné otvoriť tému znižovania dôchodkov bývalým príslušníkom ŠtB, kontrarozvedky a i., tak ako sa to deje v Poľsku. Ďalej zaplataenia odškodného tým, ktorých vylúčili zo škôl, ako sa to deje v Českej republike. Iste bez povšimnutia by nemali ostať ani tí, ktorí sa nemohli adekvátne (alebo aj vôbec) zamestnať.

Veríme, že aj v roku 2010 sa nám podarí v spolupráci s oddelením sprístupňovania pripraviť a zrealizovať slávnostné odovzdávanie dekrétov a preukazov veteránom protikomunistického odboja. Okrem tejto konkrétnej starostlivosti je rovnako dôležitá morálna starostli-

vosť o obeť komunistického režimu, a to i cez iniciovanie pokračovania projektu NENÁPADNÍ HRDINOVIA (v tomto roku chceme upriamiť pozornosť zvlášť na tých, ktorých pred 60 rokmi internovali v centralizačných kláštorech). Projekt odštartujeme v marci 2010.

Samotný projekt *Nenápadní hrdinovia*, o ktorý majú záujem aj v Českej republike, by si vyžiadala samostatný tím pracovníkov. (V Poľsku sa podobným záležitostiam venuje okolo 100 pracovníkov partnerskej inštitúcie, v slovenských podmienkach podobnému rozsahu aktivít o. i. bráni personálna a finančná poddimenzovanosť ÚPN.)

Pre didakticko-pedagogické účely bude rovnako potrebné napomôcť vzniku múzea komunizmu.

*Levice 25. mája 2009.
Žiaci ZŠ Andreja Kmeťa
v Leviciach sledujú film
Jáchymovské peklo (réžia:
Kristína Vlachová)*

*Internetová stránka k projektu
Nenápadní hrdinovia
Zdroj: www.november89.eu*

Projekcia November '89.

Prešov 26. november 2009

Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.
(1975), absolvent Filozofickej fakulty
Prešovskej univerzity v Prešove,
Študijný
odbor filozofia – dejepis. Pracuje na
Prešovskej univerzite v Prešove

Dvadsaťročné jubileum udalostí z novembra 1989 spustilo celkom prirodzene lavínu rôznych odborných či spoločenských podujatí, ktorých náplňou sa stalo spomínať, pripomínať, bilancovať či hodnotiť azda najzásadnejšiu udalosť našich najnovších dejín. Jedno z takýchto podujatí sa uskutočnilo 26. novembra 2009 na pôde Prešovskej univerzity v Prešove (PU). Okrem viacerých súčastí univerzity participoval na ňom výraznou mierou aj Ústav pamäti národa (ÚPN).

Už samotný dvadsaťročný časový odstup naznačuje, že pre mladú generáciu sú novembrové udalosti pomerne vzdialené a abstraktné. Z tohto poznania vznikla v Inštitúte histórie Filozofickej fakulty PU a na Gréckokatolíckej teologickej fakulte PU myšlienka zorganizovať podujatie, ktoré by bolo primárne určené študentom univerzity a ktorého hlavným zámerom by bolo priblížiť v atraktívnej forme udalosti z Novembra 1989, ale tiež im predchádzajúce obdobie neslobody. Do zámeru organizátorov zapadol multimediálny projekt ÚPN o obetiach totalitných režimov „Po stopách slobody“, orientovaný práve na vysokoškolskú mládež. Logickým vyústením sledu udalostí tak bolo, že partnermi podujatia sa stali aj Ústav pamäti národa a Centrum celoživotného a kompetenčného vzdelávania PU, ktorého súčasťou je univerzitné audiovizuálne štúdio.

Podujatie s názvom Projekcia November '89 bolo pripravené ako akcia otvorená všetkým študentom univerzity i záujemcom z radov verejnosti. Jeho význam zdôraznila skutočnosť, že ho podporili a záštitu nad ním

prevzali prof. RNDr. R. Matlovič, PhD., rektor Prešovskej univerzity v Prešove a Mons. ThDr. J. Babjak SJ, PhD., prešovský arcibiskup a metropolita.

Celodenné podujatie bolo rozdelené do dvoch blokov. Dopoldňajší blok tvorili otvorené projekcie dokumentov z ponuky ÚPN za účasti O. Krajňáka, P. Jaška a E. Stana. Súčasťou dopoldňajšieho programu bola tiež prezentácia memoárov Jozefa Bobalíka – *Sedem rokov na Severe*.

Jozef Bobalik. Foto: Eduard Stano

Hlavným bodom programu bola popoludňajšia projekcia nového dokumentu November +20 a následná diskusia k nemu aj k samotným novembrovým udalostiam. Pozvanie do diskusie prijal cirkevný historik J. Coranič, osobnosť protikomunistického hnutia J. Čarnogurský, aktér „prešovského“ novembra P. Himič, historici P. Jašek a P. Švorc a dokumentarista O. Krajňák. Diskusiu moderoval hlavný organizátor M. Pekár.

Vďaka všetkým zainteresovaným a pozvaným hosťom sa v Prešove uskutočnilo vydaté podujatie. Záujem študentov i verejnosti dokonca prevýšil kapacitné možnosti, ktoré boli k dispozícii. Ukázalo sa, že akcie tohto typu sú atraktívne, podnetné a zmysluplné.

Vďaka pracovníkom audiovizuálneho štúdia vznikol z Projekcie November '89 videozáznam, ktorý bude po spracovaní spolu s fotografiami zverejnený na internetovej stránke Prešovskej univerzity v Prešove.

Diskusia k Novembru 89.
Foto: Eduard Stano

Odkrývanie osudov „nenápadných hrdinov“

V Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca v Bratislave sa v pondelok 7. decembra 2009 konala konferencia, ktorou vyvrcholil projekt Nenápadní hrdinovia v zápase s komunizmom, organizovaný Ústavom pamäti národa a Konfederáciou politických väzňov Slovenska. Študenti základných a stredných škôl, zapojení do projektu, mali za úlohu nájsť vo svojom okolí „nenápadného hrdinu“, t. j. človeka, ktorý bol za komunizmu z politických dôvodov prenasledovaný, vyhľadať o ňom bližšie informácie z archívov alebo iných zdrojov, prípadne sa s ním aj osobne stretnúť a napísať o jeho živote prácu.

Prvou časťou projektu boli prednášky historikov Ústavu pamäti národa (ÚPN) a členov Konfederácie politických väzňov Slovenska (KPVS), ktorí počas minulého školského roka na základných a stredných školách prednášali na vybrané témy o období komunizmu, premietali filmy z produkcie ÚPN (napr. Prežili sme gulag, Jáchymovské peklo) a diskutovali so študentmi. Autor projektu František Neupauer citil u mladých ľudí pomerne veľký záujem. Prednáškové miestnosti boli často plné, vraví, že študenti to nebrali iba ako odychovú voľnú hodinu, naopak, svojimi reakciami ho príjemne prekvapili. „Keď sme hovorili o konkrétnych prípadoch, keď som im ukázal databázu ľudí, ktorí boli za komunizmu z politických dôvodov súdení v ich meste alebo okolí, tak ich to veľmi zaujalo (...) Reakcie boli veľmi pozitívne, napr. v Prešove sa nás študenti pýtali, prečo s tým prichádzame až teraz alebo ako skončili ľudia, ktorí boli za tieto nespravodlivosti zodpovední (...) Podobne sa do diskusií zapájali aj učitelia, keď hovorili o svojich skúsenostiach z tej doby.“

V novembri sa projekt vyhodnotil a začiatkom decembra bolo nakoniec na konferencii ocenených deväť prác, ktoré tu študenti aj odprezentovali. Rozdelení boli do troch pásiem, zlatého, strieborného a bronzového. Veronika Sabolová z Prešova spracovala príbeh evanjelického kňaza Jána Jágerského, ktorý bol pre svoju činnosť odsúdený na prácu v pomocných technických práporoch (PTP), Lenka Mondočková z Prievidze hovorila o osude Jána Kamila Beňadika (katolíckeho učiteľa, ktorý bol za údajnú protištátnu činnosť väznený v Nitre, na Pankráci a v tábore Vojna v Příbrami, takisto dostal zákaz 10 rokov na činnosť učiteľa), tím študentov z Gymnázia sv. Moniky v Prešove (Lucia Kacarová, Ján

Kušnirik a Patrik Goboňa) odkryl životný príbeh Jána Košča a „Modrej légie“. Zuzana Pračková a Silvia Michalovičová z gymnázia v Prievidzi hovorili o osudoch Marty Lihotskej, Ivan Benčko a Michal Strelecký z Kežmarku priblížili život Petra Kohlšovského, ktorý bol po 2. sv. vojne odvečený do gulagu. Tím študentiek z Prievidze (Jana Pastieriková a Simona Hlinková) prezentovali prácu o osude rodiny Reichovcov, väznenej v Jáchymove, študenti zo Žiliny (Magdaléna Hrušková, Jarmila Oslejová, Miroslav Balala a Erik Fišera) spracovali príbeh Vavrína Baránka, prenasledovaného vojaka, hasiča a veľkostatkára. Dominika Semaňáková a Zuzana Maľáková z gymnázia v Kežmarku odkryli životný príbeh kňaza Bernarda Pánčiho, podobne aj tím z Cirkevnej spojenej školy v Snine (Marcel Miško, Kamila Gavurová, Gabriela Harmaňošová, Marianna Štířová a Alžbeta Hišemová) priblížili život v ich oblasti známeho prenasledovaného kňaza Jozefa Giča.

Mgr. Lukáš Obšitník
(1983), absolvent
Filozofickej fakulty
Katolíckej univerzity
v Ružomberku, študijný
odbor dejepis – náuka
o spoločnosti. Pracuje
v Ústave pamäti národa

Príhovor predsedu
Správnej rady ÚPN Ivana
Petranského.
Foto: Branislav Kinčok

Zľava: europoslanci
Miroslav Mikolášik
a Peter Šťastný, primátor
mesta Bratislava Andrej
Ďurkovič a Anton Srholec.
Foto: Branislav Kinčok

hovorov s prenasledovanými, či ich rodinnými príslušníkmi. Kompletný zoznam ocenených súťažiacich s témami ich prác je uverejnený na webstránke www.november89.eu.

Medzi hlavné myšlienky projektu patrilo sprostredkovanie priameho kontaktu študentov s generáciou prenasledovaných, spracovanie a ocenenie ich životných príbehov, ako aj vyjadrenie vďačnosti voči nim. Podobne to na svojom blogu vyjadril aj jeden zo zúčastnených študentov Ján Kušnírik z Prešova: „*Cítil som potrebu povedať o tom, čo sa dialo a na čo konkrétne sme narazili my počas ciest nášho bádania, aby si spoločnosť a najmä naši rovesníci uvedomili, čo si iba pred zopár desiatkami rokmi museli vytrpieť naše staré matere, otcovia, rodičia, príbuzní, známi. Ako som spomínal aj počas prezentácie našej práce, práve títo ľudia boli tými hrdinami, ktorí sa snažili zabezpečiť nám lepšiu budúcnosť.*“

Na konferencii konanej pod záštitou primátora mesta Bratislava Andreja Ďurkovského sa zišli desiatky študentov z celého Slovenska, niekoľko osobností z radov slovenského protikomunistického dissentu (členov KPVS), slovenskí europoslanci (Miroslav Mikolášik, Boris Zala a Peter Šťastný) a ďalší hostia. Moderátor podujatia Ladislav Snopko poznamenal, že tento projekt vďaka prepojeniu mladej generácie s osudmi prenasledovaných považuje za najvýznamnejšiu akciu, aká bola pri príležitosti 20. výročia pádu komunizmu zorganizovaná.

Študenti boli ocenení viacerými publikáciami, dvd-filmami a zájazdmi do Štrasburgu alebo Bruselu. Projekt má ambíciu pokračovať v ďalších rokoch, prípadne aj spolupracovať s podobnými aktivitami v Českej republike a v Poľsku.

Písané pre Pamäť národa a www.postoy.sk

Foto: Branislav Kinčok

Osudy ľudí – nenápadných hrdinov, ktorí sa za svoje názory alebo činnosť dostali do nemilosti komunistického režimu - sa podarilo takto poodkryť a zachytiť. Tímy študentov navyše pripravili aj cenné audio alebo videozáznamy roz-

Pracovník ÚPN v Trenčianskych Tepliciach.

Zástupcovia z Global Outreach, USA, v ÚPN.

Stretnutie so zástupcami študentského parlamentu v Prešove. Foto: ÚPN

Martin BENČEK

Martin BENČEK sa narodil 11. augusta 1923 v Liptovskej Kokave v mnohopočetnej rodine. Otec Juraj (nar. 1875) pracoval ako maloroľník, ešte v období Rakúsko-uhorskej monarchie odišiel za prácou do USA a po návrate v roku 1922 sa živil ako lesný robotník a pastier. V roku 1933 zomrel na zápal pľúc. Matka Mária, rod. Sliuková (nar. 1883) pracovala v domácnosti.

Základné vzdelanie získal na evanjelickej škole v rodnej obci. Z finančných dôvodov v ďalšom štúdiu nepokračoval, zostal doma pri matke a v roku 1938, keď bratia narukovali k armáde, začal ako 15-ročný pracovať na stavbe ciest v obci Hybe. Nasledujúci rok sa zamestnal ako lesný robotník na správe štátnych lesov Čierny Váh a od roku 1941 v Podbanskom. Od roku 1942 pracoval vo firme Uličný – Palkovič na stavbe letiska a vojenských kasární Mokrad', neskôr pri regulácii horského potoka Račková v obci Pribylina. Popri zamestnaní absolvoval v rokoch 1941–1943 večerný kurz meštianskej školy v Liptovskom Hrádku.

Začiatkom októbra 1943 narukoval k 3. rote Spojovacieho práporu 11 v Turčianskom Sv. Martine, kde absolvoval školu rádiotelegrafistov. V polovici mája 1944 bol odveľený ako radista do Prešova a v júli 1944 do Giraltoviec, odkiaľ, podľa vlastných slov, 20. augusta 1944 zbehol k partizánskej skupine „Vladimír“.¹ V polovici septembra sa pridal k II. čs. partizánskej brigáde „Za slobodu Slovanov“, kde pôsobil najprv ako prieskumník, neskôr ako rádiotelegrafista na partizánskej rádiostanici so sovietskou telegrafistkou. Začiatkom februára 1945 vstúpil do I. čs. armádneho zboru, s ktorým sa ako pátrač vojenského obranného spravodajstva (OBZ) zúčastnil vojenských operácií od Liptovského Mikuláša až po Prahu. Za účasť pri oslobodzovaní Československa mu boli prepožičané viaceré vyznamenania.²

Po kapitulácii Nemecka bol v máji 1945 zaradený na oblasťnú správu OBZ Praha – veliteľstvo 1. oblasti. Podieľal sa na likvidácii fa-

šistických organizácií a ich spojencov a vyvážaní Nemcov zo Sudet do Nemecka. Neskôr pôsobil ako veliteľ väznice OBZ 1 v Prahe. Demobilizoval 10. apríla 1946 v hodnosti rotný a vrátil sa k matke do Liptovskej Kokavy.

Počas vojenskej služby si koncom novembra 1945 podal žiadosť o prijatie k národnej bezpečnosti, ktorú adresoval III. odboru Povereníctva pre veci vnútorné. Po previerkach uchádzača a rodinných príslušníkov, ktoré vykonala stanica Národnej bezpečnosti (NB) v obci Hybe, bol 6. mája 1946 prijatý do služieb Zboru národnej bezpečnosti (ZNB). Absolvoval školu ZNB I. stupňa v Rimavskej Sobote a 1. decembra 1946 bol zaradený k strážnemu oddielu okresného veliteľstva NB V. do Bratislavy, kde dohliadal na súdených prominentov 1. Slovenskej republiky (Jozef Tiso, Martin Sokol, Ferdinand Čatloš). V tomto období tiež vstúpil do Komunistickej strany Slovenska (KSS) (13. júna 1947).³

V polovici augusta 1947 bol na vlastnú žiadosť preradený k štátnobezpečnostnej zložke ZNB. Absolvoval spravodajský kurz VII. odboru Povereníctva vnútra a koncom augusta bol odoslaný na realizáciu protištátneho sprisahania v prípade Rudolfa Komanderu, v rámci ktorého bola v polovici septembra 1947 odhalená protištátna skupina Anton Meltzer a spol.⁴

Koncom novembra 1947 bol preradený na odbočku ŠtB v Prešove. Ako príslušník ŠtB sa aktívne zúčastnil komunistického prevratu vo februári 1948; s pridelenými partizánmi zatýkal vedúcich funkcionárov Demokratickej strany (DS), vykonával prehliadky a likvidáciu okresných sekretariátov DS.⁵ Počas akcie utrpel úraz hlavy. Následne bol povýšený do hodnosti štátny strážmajster (1. apríla 1948).

Od polovice marca 1948 sa zúčastňoval akcií proti príslušníkom Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA). Ako veliteľ spravodajského úseku zhromažďoval a spracovával poznatky o pohybe a činnosti bánd UPA pre akcie, ktoré za jeho účasti vykonávali útvary ZNB „BUK“ a „JEŘÁB“. Osobne likvidoval dvoch členov

Mgr. Jerguš Sivoš
(1979), absolvent
Pedagogickej fakulty
Univerzity Komenského
v Bratislave, študijný
odbor dejepis –
občianska náuka a etika.
Pracuje v Ústave pamäti
národa

Martin Benček.
Zdroj: A ÚPN Bratislava

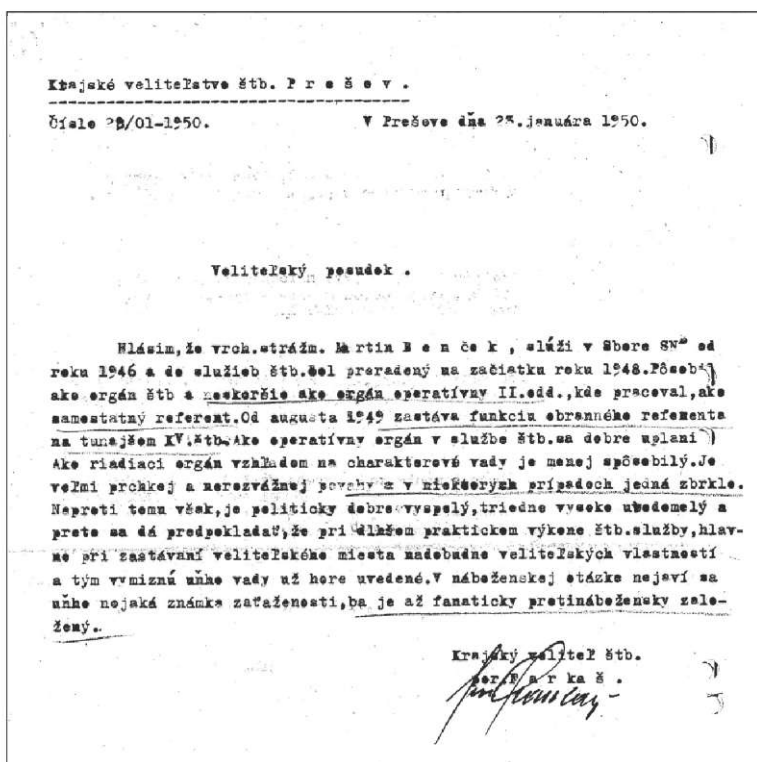
1 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Vlastnoručný životopis zo 6. mája 1952.

2 Ich výpočet nie je v jednotlivých archívnych materiáloch jednotný. Uvádzajú sa nasledovné: Partizánska medaila II. partizánskej brigády (1946), partizánska medaila (1947), Čs. vojnový kríž 1939, medaila Za chrabrosť a v roku 1948 aj sovietske vyznamenanie Za víťazstvo nad Nemeckom.

3 Podľa slov Benčeka, ale aj potvrdenia krajského vedenia KSS, vstúpil do strany ako partizán 1. novembra 1944. Pozri: AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Kádrový posudok z 23. januára 1950.

4 Pozri: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násillia*. Bratislava 2000, s. 72.

5 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Zápisnica napísaná dňa 18. novembra 1950 na ÚO-KSS – Š Prešov, pri preverovaní súdruha Martina Benčeka.

Posudok krajského
veliteľa ŠtB por. Farkaša
z januára 1950. Zdroj:
A ÚPN Bratislava

UPA – skupiny „Chriň“ a „Derfiňák“. Za tieto akcie mu bolo rozhodnutím poverenictva vnútra zo 17. júla 1948 udelené pochvalné uznanie a finančná odmena vo výške 12 000,- korún.

Po reorganizácii Štátnej bezpečnosti (ŠtB) a vytvorení krajských veliteľstiev ŠtB pracoval od 1. januára 1949 ako referent II. oddelenia (politické spravodajstvo). Pri príležitosti I. výročia „Víťazného februára“ predložil krajský veliteľ ŠtB v Prešove prostredníctvom svojho zástupcu Lukáča Janička⁶ 12. februára 1949 návrh na jeho vyznamenanie, ktorý zdôvodnil nasledovne: „*Menovaný sa mimoriadne zaslúžil o výstavbu ľudovodemokratickej ČSR tým, že podával nadpriemerné výkony a zapojil sa iniciatívne do akcií proti tlupám UPA*“.⁷ Od 6. februára bol zaradený v pracov-

nom kurze okresného veliteľstva NB Doksy a po návrate sa 27. februára 1949 oženil.

Začiatkom mája 1949 bol zaradený do funkcie obranného referenta krajského veliteľstva ŠtB v Prešove. Bol členom operatívnej skupiny, ktorá pripravila akciu proti 12-člennej skupine UPA. Aktívne pôsobil v politických a spoločenských organizáciách – ako člen krajského vedenia KSS pri krajskom veliteľstve ŠtB a predseda závodnej organizácie ROH⁸ (člen od 1. januára 1948).

Krajský veliteľ ŠtB v Prešove npor. Michal Jankovič⁹ hodnotil mladého príslušníka ako disciplinovaného, v službe i mimo službu spohľadlivého, komunistickému zriadeniu oddaného a odporučil „*vzhľadom na uvedené okolnosti a vzhľadom na jeho intelektuálnu spôsobilosť*“ povolať ho do odbornej školy pre stredné veliteľské kádre.¹⁰ V súvislosti s jeho povolaním do operatívnej školy Ministerstva národnej bezpečnosti (MNB) vypracoval nový veliteľ ŠtB v Prešove por. Jozef Farkaš¹¹ vlastný veliteľský posudok, ktorý lepšie charakterizoval 26-ročného príslušníka: „*Ako operatívny orgán sa v št. službe dobre uplatní. Ako riadiaci orgán vzhľadom na charakterové vady je menej spôsobilý. Je veľmi prchkej a nerozvážnej povahy a v niektorých prípadoch jedná zbrkle. Napriek tomu však, je politicky dobre vyspelý, triedne vysoko uvedomelý a preto sa dá predpokladať, že pri dlhšom praktickom výkone št. služby, hlavne pri zastávaní veliteľského miesta nadobudne veliteľských vlastností a tým vymiznú uňho vady už hore uvedené. V náboženskej otázke nejaví sa uňho nijaká známka zaťaženosti, ba je až fanaticky protinábožensky založený.*“¹²

Od 10. januára do 10. marca 1950 navštevoval krajskú politickú školu KSS v Ličartovciach a od 14. apríla do 30. septembra 1950 bol frekventantom operatívnej školy MNB pre nižšie a stredné veliteľské kádre

6 Lukáč Janiček (1907) pracoval v policajných zboroch od apríla 1931. Ako zástupca krajského veliteľa ŠtB v Prešove pôsobil od 1. 1. 1949 do 31. 10. 1949. V auguste 1950 bol zo ZNB prepustený.

7 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Návrh na vyznamenanie z 12. 2. 1949.

8 Revolučné odborové hnutie.

9 Michal Jankovič (1913) pôsobil v policajných zboroch od roku 1936. Ako krajský veliteľ ŠtB v Prešove pôsobil od 1. 1. 1949 do 1. 11. 1949, keď bol prevelený na 10. oddelenie koordinačného odboru (BK/10) poverenictva vnútra. Vo februári 1950 bol preradený do funkcie referenta civilnej obrany na krajské veliteľstvo NB v Žiline a 31. 8. 1950 bol prepustený.

10 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Veliteľský posudok zo septembra 1949.

11 Jozef Farkaš viedol krajské veliteľstvo ŠtB v Prešove od novembra 1949 do júna 1950, keď bol ako príslušník pôsobiaci v policajných zboroch 1. Československej republiky a 1. Slovenskej republiky prepustený zo služieb ZNB.

12 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Veliteľský posudok z 23. januára 1949.

v Prahe, Doupově a Libějoviciach. Funkcionári miestnej organizácie Komunistickej strany Československa (KSČ) v Doupově ho v polovici štúdia hodnotili ako kamarátskeho, obetavého, nenáročného, v kolektíve obľúbeného príslušníka s vojenským vystupovaním a svedomitým prístupom k povinnostiam. Vyzdvihovali jeho kladný pomer k strane, triednu uvedomelosť, sympatie k ZSSR, aj „vysporiadanie sa“ s náboženskou otázkou¹³ a uviedli, že „*je u neho predpoklad, že vyrostie v dobrého funkcionára*“. V závere hodnotenia upozornili na jeho obmedzené rečnicke schopnosti, malú slovnú zásobu a odporučili mu „*více číst a studovat vhodnou politickou literaturu*“.¹⁴

Po návrate z operatívnej školy bol v polovici októbra 1950 ustanovený veliteľom 2. oddelenia krajského veliteľstva ŠtB v Prešove. Nasledujúci mesiac bol preverovacou komisiou útvarovej organizácie KSS preverený ako „*riadny člen KSS*“. Členovia komisie v zápisnici uviedli, že „*je na svojom pridelenom pracovisku na vzostupe a viacej od tohto sa ani nemôže vyžadovať*“. Zároveň ho odporučili zvoliť do výboru útvarovej organizácie KSS, kde „*by mohol zastávať najvyššiu funkciu*“. Sám Benček si v priebehu stranického preverovania stanovil tri záväzky – do konca roka 1950 zaškoliť v agentúrno-operatívnej práci dvoch mladších neskúsených príslušníkov, predniesť príslušníkom 2. oddelenia prednášku na tému „*Formy a metódy boja reakcie*“ a do februára 1951 preštudovať Hrušovského *Dialektiku spoločenského vývinu* a Engelsov *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*.¹⁵

Začiatkom januára 1951 bol povýšený do hodnosti poručíka a 31. januára mu krajský veliteľ ŠtB v Prešove npor. Michal Sadloň¹⁶ udelil pochvalné uznanie „*za vzorné školenie trestného zákona, ako aj za dôsledné a svedomité preskúšanie znalosti trestných zákonov u tunajších príslušníkov, ako predsedovi skúšobnej komisie*“.¹⁷

V jarných mesiacoch roku 1951 bol Benček po prvýkrát preverovaný pražskou centrálnou na základe falošného obvinenia. Agent II. sektoru Veliteľstva ŠtB v Prahe, pravoslávny farár v obci Čirč v sabinovskom okre-

208

Velitelství státní bezpečnosti.

A-606/0143-taj.52. V Praze dne 9. února 1952.

Tajné!

R O Z K A Z

velitele státní bezpečnosti č. 42.

Soudruh
stržm. Josef Be hu ň
šstržm. Ján V o l š k o
por. Martin B e n ě k
ml. stržm. Mikuláš L a z o r ě á k
P r e š o v .

Udělují Vám

P O C H V A L N Ě U Z N Á N Í

za dobré agenturní rozpracování dvou teroristických skupin a prokázanou iniciativu, houževnatost a obětavost, následkem čehož mohly být úspěšně likvidovány.

Velitel státní bezpečnosti :
mjr. A. P r o c h a l v. r.

Obdržel :
Všechny sektory VStb
všechna KVStb
k vyhlášení,
odbor pro věci kádrové a školské
k záznamu.
Ze správnost vyhotovení :
Zbrojová

14. 1952
11-4591/2

se, Igumen Mefodij Michal Kančuha (nar. 1921), v závere šifrovanej správy týkajúcej sa pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi uviedol, že Benček podporuje svojich príbuzných, žijúcich v obci, v činnosti proti KSČ, jednotnému roľníckemu družstvu (JRD) a prestupu gréckokatolíkov na pravoslávie. Zároveň uviedol, že mu ako pravoslávne farárovi robí problémy, pravdepodobne z dôvodu odmietnutia spolupráce. Prešetrením prípadu sa nepotvrdili príbuzenské vzťahy, ani uvedená činnosť Benčeka.¹⁸

Pochvalné uznanie
z januára 1953. Zdroj:
A ÚPN Bratislava

13 V júli 1950 vystúpil z evanjelickej cirkvi. V roku 1954 nechal z cirkvi vystúpiť aj manželku a štvorročného syna.

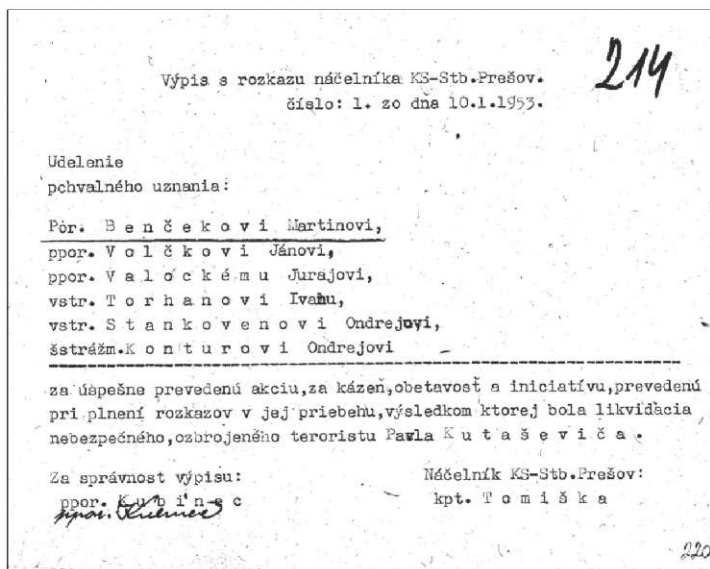
14 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Kádrový posudok z 28. júna 1950.

15 Tamže. Zápisnica napísaná dňa 18. novembra 1950 na ÚO-KSS – Š Prešov, pri preverovaní súdruha Martina Benčeka.

16 Michal Sadloň (1922) bol krajským veliteľom v Prešove od 4. 8. 1950 do 30. 6. 1952, keď mu bola odňatá hodnosť a jeho služobný pomer ukončený.

17 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Pochvalné uznanie krajského veliteľa ŠtB z 31. 1. 1951.

18 Tamže. Por. Benček, vel. 2. odd. KVStB Prešov – poznatky.

Pochvalné uznanie
z februára 1952. Zdroj:
A ÚPN Bratislava

Vedenie ministerstva národnej bezpečnosti v Prahe však už v tomto období uvažovalo o jeho zaradení na vyššie veliteľské miesto. Vzhľadom na pracovné výsledky, politickú vyspelosť, triednu uvedomelosť a veliteľské schopnosti sa v polovici augusta 1951 pripravoval návrh na jeho zaradenie do funkcie veliteľa ŠtB v Košiciach.¹⁹

Začiatkom februára 1952 dostal od veliteľa Štátnej bezpečnosti Antonína Prchala²⁰ pochvalné uznanie za „dobré rozpracovanie dvoch teroristických skupín“, v polovici augusta pochvalné uznanie od náčelníka krajskej správy ŠtB v Prešove za rýchlu prípravu k súdному procesu v prípade „BARDEJOV“ a koncom roka 1952 rozhodnutím náčelníka Hlavnej správy ŠtB v Prahe pochvalné uznanie a peňažnú odmenu 2 000,- korún za „dobré agentúrne rozpracovanie, ktoré viedlo k odhaleniu teroristickej skupiny a za statočnosť pri jej zneškodnení“.²¹

Po reorganizácii ŠtB a vytvorení krajských správ ŠtB pôsobil od 1. júla 1952 vo funkcii náčelníka II. odboru (vnútorné spravodajstvo). Náčelník krajskej správy ŠtB v Prešove František Tomiška²² ho, po necelom mesiaci vo funkcii, hodnotil kladne: „riadiť prácu a usmerňovať orgánov dovedie, čo je vidieť

už aj z toho, že ním vedený odbor má pomerne najviac výsledkov v odhaľovaní nepriateľov nášho štátneho zriadenia a z toho, že na tomto odbore je zaznamenaný pomerne najlepší rast orgánov.“²³ Tomiška, ktorý pred príchodom do Prešova zastával funkciu veliteľa kádrového odboru na krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, ďalej uviedol, že je zodpovedný, pracovitý a svedomitý náčelník, v niektorých prípadoch však povolnejší voči podriadeným (najmä v otázke disciplíny, vojenského vystupovania a politického vzdelávania), uprednostňuje služobné záležitosti pred politickými, potrpí si na pochvalu a v otázke premiestňovania podriadených „sa javí až prehnánym patriotom“. V posudku tiež uviedol názor kolujúci medzi príslušníkmi útvaru o tom, že je kariérista a prospechár. V závere kádrového vyhodnotenia napísal, že sa „poručík Benček javí ako schopný náčelník odboru, s perspektívou ďalšieho rastu, pretože je dosť všímavý a vnímavý. Po zbavení sa ešte tých niekoľko nedostatkov bude s ním možné počítať i na vyššiu funkciu“.²⁴

Začiatkom augusta 1952 Benčeka opäť preverovalo zvláštne oddelenie kádrového odboru MNB v Prahe. Tentoraz bol formou anonymného listu obvinený zo šírenia protičeských, šovinistických rečí medzi príslušníkmi II. a VI. odboru krajskej správy. Anonym sa vracal do obdobia, keď pri odhaľovaní a realizácii protištátnej skupiny na Slovensku vypomáhali na jednotlivých krajských veliteľstvách ŠtB príslušníci Veliteľstva ŠtB z Prahy. Už počas akcie dochádzalo k rozporom, ktoré vyplývali zo snahy o prestíž. Po realizácii skupiny boli viacerí príslušníci z Prahy povýšení. Benček, hoci sám povýšenie očakával, povýšený nebol, a preto sa domnieval, že je v Prahe považovaný za nespoľahlivého a bude odvolaný. Pracovník zvláštneho oddelenia prípad taktne urovnal: „S. por. Benček je teoreticky sčítaný, k sebe a iným prísny, možno sa oprávnene domnievať, že výroky v anonymnom liste nepoužil, prípadne keď sa cítil byť poškodeným for-

19 Krajský veliteľ ŠtB v Košiciach Jozef Balog (1902) bol navrhovaný do funkcie krajského veliteľa NB v Košiciach. Balog, ktorý bol bratom Vojtecha Borovského – krajského veliteľa NB v Bratislave, pôsobil nakoniec vo funkcii veliteľa ŠtB až do marca 1953.

20 Antonín Prchal (1923 – 1996) bol veliteľom ŠtB od decembra 1951 do 12. februára 1952, keď sa stal námestníkom ministra národnej bezpečnosti.

21 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Rozkaz námestníka ministra pre veci kádrové a školské č. 799/1952.

22 František Tomiška bol náčelníkom ŠtB v Prešove od 1. 8. 1952 do 31. 1. 1954.

23 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Služobný posudok z 25. 8. 1952.

24 Tamže.

25 Tamže. Zpráva o vyšetrení z 2. 8. 1952.

muloval svoju nespokojenosť pred kolektívom iste tak, aby nemusel byť za to disciplinárne stíhaný.“²⁵

Koncom roka 1952 bol navrhnutý do funkcie zástupcu náčelníka krajskej správa ŠtB v Košiciach a vo februári 1953 do funkcie náčelníka krajskej správa ŠtB v Nitre.

Začiatkom januára 1953 dostal pochvalné uznanie od náčelníka krajskej správa ŠtB „za úspešne prevedenú akciu (...), výsledkom ktorej bola likvidácia nebezpečného, ozbrojeného teroristu Pavla Kutaševiča“ a v máji 1953 za účasť na realizovanej akcii.

Začiatkom mája 1953 bol povýšený do hodnosti kapitána a 7. mája 1953 menovaný zástupcom náčelníka krajskej správa ŠtB v Košiciach. Po schválení v kolégiu MNB bol 8. júla 1953 dočasne ustanovený náčelníkom ŠtB v Košiciach.

Po reorganizácii útvarov ŠtB bol k 1. januáru 1954 ustanovený do funkcie náčelníka krajskej správa ministerstva vnútra v Košiciach a povýšený do hodnosti majora.²⁶ Rozsiahly bezpečnostný teritoriálny útvar viedol značne autoritatívne. Podriadení príslušníci sa sťažovali na jeho hrubé správanie a fakt, že nie sú riadne povyšovaní. Podľa slov staršieho referenta kádrového odboru staršinu Potočného medzi príslušníkmi kolovali reči: „len id' za krajským náčelníkom s nejakou požiadavkou /súkromnou/, (...) dostaneš poriadne vynadané“. Náčelník okresného oddelenia Ministerstva vnútra v Spišskej Novej Vsi ppor. Holub dokonca uviedol, že „nedostal tak vynadané po celú dobu od kedy slúži v bezpečnosti“.²⁷ Náčelník kádrového odboru Ladislav Majerský, ktorý o správaní krajského náčelníka informoval osobne správu kádrov Ministerstva vnútra (MV) v Prahe, doplnil do sťažnosti problémy, ktoré má pri výkone kádrovej práce.²⁸ Potvrďovali fakt, že Benček vždy uprednostňoval praktickú operatívnu činnosť pred ostatnými záležitosťami.

V rokoch 1954 - 1955 zlikvidovala krajská správa MV v Košiciach 10 „protištatných skupín“, vrátane prípadu „PIUS“ (Pius Krivý

do správy - 16. júla 1954
v Košiciach?

26.2.54

118

Shodou s ústavou
odpovedí o dot. hodnosti
a podrobných miestach
v Košiciach
šiel komise venovať

248

Služební hodnocení

za dobu od 1. ledna 1954 do 31. října 1955

na major B. e. n. ě. k. Antonín (hodnost, příjmení, jméno)

Zařazení náčelník KS MV Košice (funkce, název současti, odbor, oddělení)

Data narození 11.8.1923 Příslušnost ke KSC, od kdy 13.6.1947 národnost slovenská

Od kdy ve službách min. vnitra 6.5.1946 Od kdy ve funkci 1.4.1954

Všeobecné vzdělání 8 tř. obecné školy a zkouška ze 4 tř. maš. školy r. 1946 - 5ti měs. škola I. st.

Odborné školení v min. vnitra kdy

Vyznamenání "Za zásluhy o obranu vlasti" Tresty ---

Stručný závěr z posledního služebního hodnocení v r. 19...

I. TEXT ZHODNOCENÍ

Mjr. B e n ě k má přes práci KS MV Košice dobrý přehled, k zajišťování úkolů přistupuje zodpovědně. Při plnění úkolů nehledí na délku pracovní doby ani osobní pohodlí. Svoje odborné i politické zkušenosti uplatňuje v denní práci. Sám agenturně pracuje.

Práce krajské správy MV se pod jeho vedením zlepšuje. Přesto však v práci operativních odborů a OO MV jsou nedostatky, které pramení z malé náročnosti a nedostatečné kontroly. Náčelníci odborů a OO MV nejsou důsledně vedeni ke konkrétní pomoci jednotlivým pracovníkům a tak zacetávají výchovná práce.

Malou náročnost a kontrolu uplatňoval vůči kádrovému odboru KS MV v jehož práci se projevovaly vážné nedostatky v práci s lidmi i v organizování kádrové práce.

Uvedené nedostatky ve značné míře pramení z toho, že mjr. B e n ě k příliš všechny úkoly přebírá na sebe a méně vyžaduje jejich řádné zajišťování od podřízených náčelníků.

Pod jeho vedením se podařilo se značné části očištit KS MV od příslušníků kádrových závažných. Mjr. B e n ě k je k nedostatkům podřízených pracovníků nekompromisní. Toto se projevuje v upevňování kázně i pracovní morálky.

Je třeba, aby mjr. B e n ě k věnoval větší pozornost osobním těžkostem podřízených pracovníků a při používání trestů zkoumal hlouběji provinnosti, aby tresty plnily svůj výchovný účel.

Ve své práci se opírá o CUV-KSC a o KV-KSS. Svoje všeobecné vzdělání rozšiřuje soukromým studiem 11 letky. Rodinný život má uspořádaný a v tomto směru nemá žádných těžkostí.

Mjr. B e n ě k Martin v zařazení ve funkci náčelníka KS MV Košice vyhovuje. Pro rozšíření a prohloubení theoretických vědomostí se doporučuje jeho vyslání do operativní školy ve SSSR.

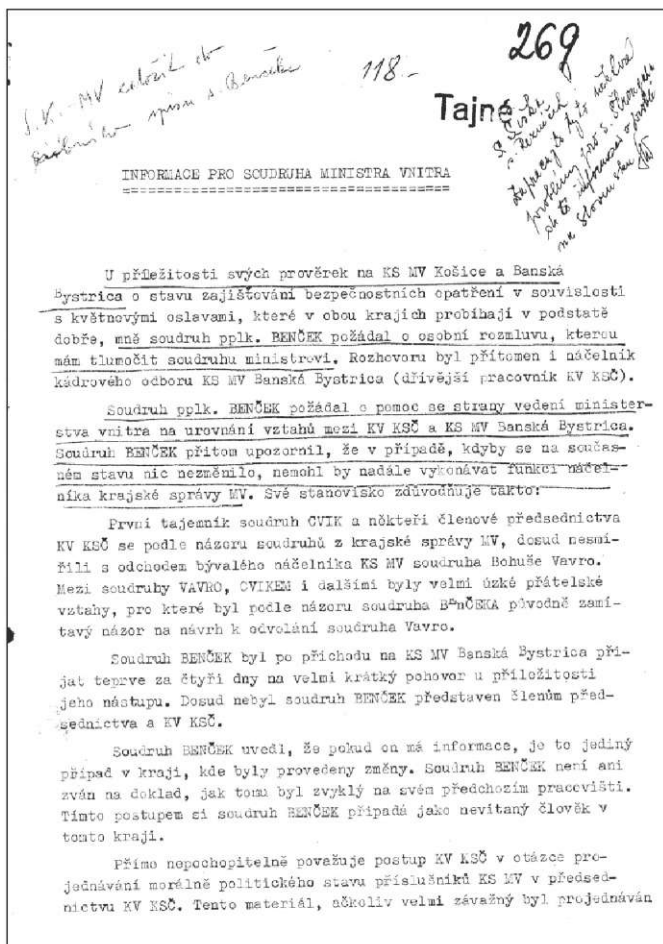
a spol.), „SPIŠ“ (František Javorský a spol.), „KOZMOPOLITA“ (Štefan Oláh a spol.) a „SLOVENSKÁ POVSTALECKÁ LÉGIA“ (Chromčo a spol.). Aj napriek tomu vyslovilo kolégium ministra vnútra v marci 1955 s činnosťou operatívnych odborov krajskej správa v Košiciach nespokojnosť. Je potrebné uviesť, že časť zodpovednosti za stav útvaru prevzali náčelníci pražských kontrarozviednych správ a sám Benček v Prahe prezentoval nespokoj-

Komunisti v Banskej Bystrici ho neprijali. Zdroj: A ÚPN Bratislava

26 Krajské správy ministerstva vnútra boli vytvorené zlúčením krajských správ ŠtB a VB a krajských oddelení nápravných zariadení. K 1. 1. 1954 bolo na krajskej správe MV v Košiciach systematizovaných 1 678 miest.

27 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Úradný záznam z 11. 9. 1954.

28 O informáciách, ktoré sa dozvedel od svojho podriadeného, informoval Majerský 10. 9. 1954 priamo náčelníka krajskej správa, nasledujúci deň vypracoval úradný záznam. Objavili sa v ňom mená troch nespokojných náčelníkov okresných oddelení: náčelník ŠtB vo Vysokých Tatrách Ľudovít Kalický bol odvolaný z funkcie a 30. 4. 1955 prepustený zo ZNB, náčelník ŠtB v Spišskej Novej Vsi ppor. Holub bol odvolaný z funkcie v apríli 1955 (ďalšie informácie o jeho pôsobení v ZNB nie sú známe) a náčelník ŠtB v Levoči Jozef Paučula bol odvolaný z funkcie a začiatkom roku 1955 preradený do funkcie referenta IV. odboru krajskej správa MV.

Služobné hodnotenie
z októbra 1955. Zdroj:
A ÚPN Bratislava

nosť s výsledkami práce. Kolégium MV preto uložilo náčelnikom kontrarozviednych správ, aby do košického kraja vyslali pracovné skupiny, ktoré „pomohou riešiť najzávažnejšie prípady“.²⁹

Prvý jarný mesiac roku 1956 bol pre Benčeka náročný. V polovici marca dostal písomné pokarhanie od ministra vnútra Rudolfa Baráka³⁰ za porušenie tajného rozkazu MV číslo (č.) 59/1955, ktorým bol stanovený po-

stup pri vyšetrowaní a súdení zatknutých tajných spolupracovníkov MV³¹ a začiatkom apríla bol v liste adresovanom ministrovi národnej bezpečnosti (?) obvinený, že si nechal v sabínovskej fare tajne pokrstiť dieťa a v čase povstania sa ukrýval doma.³²

Začiatkom mája 1956 bol vybraný na odborné štúdium v ZSSR. Absolvoval šesťtyždňový jazykový kurz a od 1. septembra do 30. júla 1957 bol frekventantom ročnej operatívnej školy KGB v Moskve. Počas štúdia v Sovietskom zväze bol k 1. januáru 1957 povýšený do hodnosti podplukovníka.

V Prahe bolo jeho autoritatívne vedenie krajskej správy a chyby, ktoré z toho vyplývali, známe. Náčelník II. odboru správy kádrov MV Jaroslav Hora v návrhu na povýšenie z decembra 1956 uviedol, že Benček „*strhával väčšinu úkolů na sebe, málo pomoci věnoval praktické pomoci, kontrole plnění úkolů a nevedl v tomto směru také náčelníky operativních odborů a OO MV. Výchovná práce značně zaostávala a neodpovídala kádrovému složení úkolů. Ke zjištěným nedostatkům byl sice nekompromisní a ve snaze urychleně je řešit, dělal někdy rychlé závěry a neuvážené opatření. V důsledku toho bylo na KS MV Košice uvolněno velké množství pracovníků, v některých případech i takových, kteří při správném vedení mohli i nadále úspěšně. Málo pozornosti věnoval osobním těžkostem podřízených pracovníků a při používání trestů nezkoumal hlouběji příčiny nedostatků a proto tyto nesplnily ve všech případech výchovný účel. V jednání s podřízenými je stálý, odměřený, někdy až příliš tvrdý a pro tyto vlastnosti je u pracovníků KS MV neoblíben*“.³³

Vzhľadom na diktátorský spôsob vedenia a atmosféru „strachu a nedôvery“, ktorá na

29 Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), f. A2/1, inventárna jednotka (inv. j.) 189. Zápis z 9. schůze kolegia MV dne 24. března 1955.

30 Rudolf Barák bol ministrom vnútra ČSR/ČSSR od 14. 9. 1953 do 23. 6. 1962. Viac pozri: TOMEK, P.: *Život a doba Rudolfa Baráka*. Praha 2009.

31 Postupom stanoveným v rozkaze sa malo zabrániť vyzradeniu metód práce agentúrno-operatívneho aparátu MV. Po dohode s generálnym prokurátorom (GP) a predsedom najvyššieho súdu stanovil minister vnútra: 1. zatknutie spolupracovníka ŠtB schvaľuje na ministerstve vnútra minister vnútra alebo príslušný námestník, na krajskej správe krajský náčelník; 2. trestnú činnosť spolupracovníka vyšetruje správa vyšetrowania MV, dozor nad vyšetrowaním vykonáva generálny prokurátor a žalobu prejednáva trestný senát vojenského alebo civilného kolégia Najvyššieho súdu; 3. v prípade záujmu o zastavenie trestného stíhania, prepustenie, odklad alebo prerušenie trestu spolupracovníka zasielajú príslušníci ŠtB návrh nadriadenej správe, ktorá ho prerokuje s oddelením pre zvláštne záležitosti GP; 4. predseda Najvyššieho súdu ustanovil stály senát v trestnom a vojenskom kolégium, ktoré výhradne prejednáva prípady spolupracovníkov MV; 5. v prípadoch, keď nie je možné vyšetrowať a súdiť spolupracovníka MV samostatne, rozhodne o ďalšom postupe náčelník správy vyšetrowania MV po dohode s generálnym prokurátorom. Pozri: Tajný rozkaz ministra vnútra (TRMV) č. 59/1955 z 5. 4. 1955 „Postup při vyšetřování a souzení zatčených spolupracovníků ministerstva vnútra“.

32 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. List podpísaný Poruban z 8. 4. 1956.

33 Tamže. Návrh na povýšenie do hodnosti podplukovníka z 28. 12. 1956.

282

Z I Z N A M

Dne 2. září 1966 jsem jednal na ÚV KSS v Bratislavě se s. pplk. BENČEKEM ve věci jeho umístění. Jednáni byli přítomni ss. KOCOUB Josef pracovník 8. oddělení ÚV KSČ, ŘÁDA JIŘÍ vedoucí branného a bezpečnostního oddělení ÚV KSS a plk. MLÁVÝ Ferdinand náčelník KS SNS v Bratislavě.

Soudruhovi BENČEKovi jsem vysvětlil že s ohledem na to, že odmítl svoje umístění na centrále MV, dále na zvláštní útvar při GNR s pozámkou, že nebude dělat administrativní práci, přičináš v úvahu funkce náčelníka OPK v Petržalce, případně náčelníka oddělení Štb v Košárně nebo v Nových Zámčích. Upozornuji, že umístění n. BENČEKA do funkce náčelníka OPK v Bratislavě s. DVORSKÝM a ten a vedoucí tajemník ÚV KSS v Bratislavě s. DVORSKÝM s ten a tímto vyslovil souhlas. Rovněž s. ŘÁDA s tímto umístěním s. BENČEKA souhlasil.

Soudruh BENČEK nabízené umístění do funkce náčelníka Štb v Košárně případně v Nových Zámčích odmítl a pokud jde o funkci náčelníka OPK v Petržalce vyžádal si, aby mohl říci svoje stanovisko přibližně 1 den, neboť se chtěl ještě poradit se svojí manželkou. Dne 3. 9. 1966 mě pak telefonicky sdělil, že na tuto funkci nemůže nastoupit s ohledem na nedobrou zdravotní stav a rodinné důvody. Tyslovil souhlas s žádostí aby byl přezeslán do funkce náčelníka ochrany v Bratislavě, případně do funkce náčelníka odboru VB v Košicích.

O těchto funkcích již hovořil s. BENČEK v průběhu našeho jednání s ním dne 2. 9. 1966, kdy jsme mu sdělili, že umístění do Košic nelze provést s ohledem na některé jeho nedostatky v práci v době kdy tam působil a pokud jde o funkci náčelníka ochrany v Bratislavě nepřichází to rovněž v úvahu, neboť tato funkce je obsazena soudruhem MACURÁČEKEM a není důvod k jeho odvolání.

Při pohovoru se s. BENČEKEM doporučoval s. plk. MLÁVÝ s. BENČEKovi, aby nabízenou funkci náčelníka OPK nepřijal a jestliže se za určitý čas nezkytne možnost umístit jej na jinou funkci

Záznam z rokovania o ďalšom pracovnom zaradení zo septembra 1966. Zdroj: A ÚPN Bratislava

KANCELÁRIA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY

313

Dňa: Bratislava, 28. marca 1968.

Ministerstvo vnútra
s. plk. Ján Langoš, náčelník

Ministerstvo vnútra
Praha

Vážený súdruh náčelníka,
zúste je Vám známo, ako to mnou opadlo po skončení VŠP ÚV KSČ v r. 1966, keď som sa blížil rozpisovať. Keď tuže treba som ochotný Vás poprosiť vysvetlenie. Celý postup, a keď bol veľmi málo vedomý zamestnaný na moju pozíciu a zotrúšnosť a úroveň národnej jednoty. Od bývalého ministra vnútra som si ako člen strany a bývalý náčelník, nespokojil ani tým, čo odpovedal na niekoľko mojich prosieb, aby zložili moju prácu v ŽB a aby mi chlapčej povedal do číh dôvod mája odvolania z funkcie, napríklad nesúdržnosť hrube na úradí a keď som sa obrátil proti úradíke bol som zabránený: "nechte toho", nemôžem a nikdy na to nezabudnem. Je bolo odmena, že som čestne a obetavo stúžil, to vďaka svojím chybám a nedostatkom.

Keďže sa súdruh i náčelník ani pamätajú, keď ste si pri vašej zotrúšnosti radšej čas a ste súčasne so mnou súdržný pohovoril. Bolo to asi 19.3.1968. V tejto súvislosti ste mi povedali "Benček, tak ďalej najne, aký som si dovolil s takými ľuďmi ako si ty hazardovať. Budeš primerane zaradzen", veľmi som veril v tieto vaše slova. Stal sa opakovať vašou vinou. Vinou niekoho iného, že hazard usutočený bol, ktorý rozhodom súdržného a ministerstva vnútra, mal som nastúpiť na náčelníka pasovej kontroly na rakúšske hranice. To bolo zdôvodnené, že nie je pre mňa zaradzené a čalej, mojou osobnou stranou, teda a SNS.

Keďže sa za štyri roky pracovnej, ktoré prežil som v praxi, došlo sa zbaviť postu kráľov a mať istotu. Keďže istota, keďže som pracujem sa pravidelne, možno, to bude so zmenou 45 rokov, mám 3 nezacpatých celí. Upravil som stavbu v škole. Bujoval som so družou v ruke za toto zriadenie. Chcel by najvyšší funkcionár, že sa zbaviť postu kráľov a mať istotu.

Viete asi s tým, že v rámci rodinné a pracovnej slovenských národných orgánov, má byť zriadený na Slovensku rezort vnútra. V tejto súvislosti mám len jednu predstavu, aby vznikol na to, že som v týchto záležitostiach, alebo na mňa zabudnúť, ako v r. 1966 pri utváraní jednotného ŠB, kde už pre mňa nie je potrebné, pretože som bol v škole.

Prepáčte mi za úprimne slova, chcem veriť v spravodlivosť.

So súdržným pozdravením
Ján Langoš
pplk. Ján Langoš, Slovenská národná rada
Bratislava, Bratislavská zbornice 26. 6. 1961.

List 1. námestníkovi MV ČSSR z marca 1968. Zdroj: A ÚPN Bratislava

krajskej správe vládla, sa objavili návrhy, aby sa po absolvovaní školy v ZSSR do Košíc nevrátil.

V roku 1958 sa na jeho autoritatívne správanie sťažoval aj vedúci funkcionár krajskej správy susedného kraja a náčelník III. správy MV v Prahe. Príslušníci krajskej správy totiž z rozkazu náčelníka krajskej správy ŠtB pôsobili pri akciách bez oznámenia aj na územiach iných krajov. Pri snahe o vyriešenie konfliktov zahriakol náčelníka III. odboru III. správy MV slovami: „Nám netreba robiť richtárov.“ Príslušníci ŠtB v kraji aj v centrále ho pre jeho správanie ironicky označovali ako „košický kráľ“.

Podľa ďalších hodnotení začal kritizované nedostatky v správaní postupne odstraňovať. Prvý námestník MV Josef Kudrna³⁴ v služobnom hodnotení z júla 1961 uviedol, že „s. Benček do značnej miery odstránil zásadné nedostatky z minulosti, kdy na sebe strhával množstevní úkolů“. Kladne hodnotil zlepšenie vo výchovnej a kádrovej činnosti, v riadení a kontrole práce a spoluprácu s náčelníkom VB. Ocenil jeho činnosť počas územnej reorganizácie v apríli 1960 a spoluprácu

s Krajským výborom (KV) KSS pri riešení problémov v kraji. Vyzdvihol jeho skúsenosti, organizačné schopnosti, obetavosť a náročnosť pri plnení úloh a politickú angažovanosť ako člena predsedníctva KV KSS.³⁵

Začiatkom roku 1963 pripravovalo ministerstvo vnútra v rámci skvalitnenia riadiacej, organizačnej, kontrolnej, výchovnej a kádrovej práce zmeny vo vedúcich funkciách viacerých útvarov, ktoré mali byť obsadené príslušníkmi s politickými a odbornými skúsenosťami, ako aj predpokladmi ďalšieho odborného rastu.³⁶ V rámci týchto racionalizačných kádrových opatrení bol 28. februára 1963 odvolaný z funkcie náčelníka krajskej správy MV v Košiciach a 1. marca 1963 menovaný náčelníkom krajskej správy MV v Banskej Bystrici.

Na prelome rokov 1962 – 1963, teda v čase, keď sa už hovorilo o odchode Benčeka z Košíc, boli ministerstvu vnútra adresované viaceré anonymné listy. Obviňovali Benčeka z fyzickej likvidácie osôb, násillia na vyšetrovaných osobách, slabej kádovo-výchovnej práce a zodpovednosti, zo zlých vzťahov medzi zložkami ŠtB a VB. Anonymné oznáme-

34 Josef Kudrna (1920-1989) bol I. námestníkom ministra vnútra ČSSR od 16. 4. 1956 do 26. 4. 1965.

35 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Služobné hodnotenie z 26. 6. 1961.

36 AÚPN, f. Ján Langoš, škatuľa (šk.) 4. Kádrové zmeny ministerstva vnútra.

Návrh na zaradenie do funkcie zástupcu náčelníka Správy pasov a víz MV SSR. Zdroj: A ÚPN Bratislava

22.2.1970

MINISTERSTVO VNÚTRA 330
SLOVENSKEJ SOCIALISTICKEJ REPUBLIKY

číslo: PV-3456/1970 Y Bratislava dňa 28.10.1970.

Ministerstvo vnútra SSR
námestník pre bezpečnosť
súdr.plk.Štefan K o r d í k
/cez Personálny odbor MV SSR/
B r a t i s l a v a

Pplk.BENČEK Martin - návrh na ustanovenie do funkcie.
Prílohy: 1/3

Navrhujem ustanoviť do funkcie zástupcu náčelníka Správy pasov a víz MV SSR dňom 1.11.1970 a funkčným platom 3 600.-Kčs, doterajšieho náčelníka Samostatného cudzineckého oddelenia SPV MV SSR pplk.Martina BENČEKA, narodený 11.8.1923.

Návrh na schválenie menovaného do tejto funkcie som predložil Predsedníctvu HV KSS pri MV SSR, ktoré ho na zasadnutí dňa 25.10.1970 schválilo. Schválený materiál príkladám.

Náčelník Správy pasov a víz MV SSR:
pplk. Tomáš H a r a g
pplk. Blahový

Záznam o Benčekovi.
Zdroj: A ÚPN Bratislava

Ústredná škola MV F.L.Štefánikoveho Praha . 335

Úradný záznam .

Na základe požiadavky kádrovej správy MV úvodom k osobe s.BENČEKA,náčelníka KS v Košiciach následovne poznatky:

Fotik je za pamätias ako súd.pracovník inspekcie súd.KS v období rokov 1955 - 56 mal som možnosť vidieť u s.BENČEKA menšie nežeravé zjavy a poľnania,ktoré svojim obsahom a rozsahom boli špecifivé nielen jeho vlastnej osobe,ale i samotnej práci orgánov pracujúcich na úseku operatívnom.Pracovník morálku smešil sa držať f.rasou netaktickou priam diktátorsky.Veš orgánom uplatňoval požiadky ako napr.: dáť sa zatvoriť...beriaš sademno robotnícke penzije...nič narobíte, prečo som vás povýšil...vážite vás hodnosť i funkčná...čo ste za mizernice...okamžite vás dáť prepustiť a zveriť do bane...šit.Ku kolektívu nesal takmer žiadnu úspeš.Prácu orgánov VB zaznával,v týchto poväčšine videl starých policajtov.Svojou osobnosťou ako náč.KS v značajnej miere vplyvčoval i stranícku prácu,našiel stranícku prácu I.ÚO-KSS. Jeho záznam mnohé stranícke umesnenia,či už výberu alebo ÚO boli bezdôvodne umenené.

Takýto svojim jednaním,vytvoril si u orgánov ozvučšie nedôvery a strachu,tekže tieto sa mu snažili všemožne vyhýbať a s prípadnými referátmi,keď im to vyšlo,obchádzať.Sám predseda Krajského súdu v Košiciach s.Benčura,t.č.námestok pov.pravodádia sa predomou istého času vyjadril,že veru mal možnosť poznať kto je a čo je to BENČEK.

V období po XX sjezde na členskej schôdzke I.ÚO jednotliví sa, verejne a neobručajne kriticky poukázali na nedostatky s.BENČEKA,našiel na jeho nesúdržajský pomer ku kolektívu,avšak s.BENČEK na tieto sdrúčské kritiku vôbec nereagoval,be priam ako som sa mal možnosť na vlastné oči presvedčiť,akíli sa byť veľmi umesný.Má sa to,že táto kritika vnesená proti BENČEKOVY, bude podotýčená v zápisnici písanej na nasledujúcej členskej schôdzke.

Así v polovici roku 1956,keď sa s. BENČEK nachádzal v Moskve, KV-KSS v Košiciach žiadal od výborov ÚO stranícke-politický posudok na s.BENČEKA.Ako sa pamätám tieto posudky boli takmer zhodné.Zároven však boli požiadavky,aby sa s.BENČEK z Moskvy do Košíc nevrátil.

L. L. L. 1970

nia preverovala správa kádrov MV v Prahe. Pracovníci správy vyšetrovaním nepotvrdili informácie o uvedených prípadoch fyzickej lik-

vidácie osôb. Poznatky o kádruvo-výchovnej práci a vzťahoch bezpečnostných zložiek považovali za vyriešené premiestnením Benčeka do iného kraja. Napriek tomu, že nebola preverená informácia o fyzickom násilí na väzňoch, zástupca náčelníka správy kádrov MV František Voldřich³⁷ rozhodol sťažnosť založiť ako neopodstatnenú bez ďalších opatrení.³⁸

Príchodom na nové pôsobisko začalo pre Benčeka náročné obdobie. V Banskej Bystrici nenašiel podporu krajského výboru KSS a po nespokojnosti s výsledkami jeho práce bol v septembri 1965 povolaný na ročný politický kurz pri Vysokej škole politickej pri Ústrednom výbore (ÚV) KSČ do Prahy.

Začiatkom roku 1966, v priebehu priprav reorganizácie krajských bezpečnostných útvarov, mu bolo ponúknuté miesto na centrále kontrarozvedky v Prahe. Vzhľadom na situáciu v rodine však takúto možnosť odmietal prijať v priebehu najbližších dvoch rokov. V marci 1966 sa osobne stretol s predsedom Slovenskej národnej rady (SNR) Michalom Chudíkom,³⁹ ktorý následne listom intervenoval v jeho prospech u ministra vnútra. Josefa Kudrna,⁴⁰ ktorý sa s Benčekom stretol 20. mája 1966, rešpektoval jeho dôvody a pod podmienkou, že o dva roky nastúpi v Prahe, mu ponúkol miesto vedúceho oddelenia zvláštnych úloh pri SNR. Benček však ponuku odmietol s tým, že nebude robiť administratívnu prácu.

Koncom júla 1966 bol odvolaný z funkcie náčelníka krajskej správy MV v Banskej Bystrici a zaradený do činných záloh MV. Keďže odmietol zaradenie na centrále aj pri SNR, boli mu ponúknuté tri možnosti: miesto náčelníka oddelenia ŠtB v Nových Zámkoch, prípadne v Komárne, a funkcia náčelníka oddelenia pasovej kontroly v Petržalke.⁴¹ Začiatkom septembra 1966 sa v budove ÚV KSS konalo rokovanie vo veci jeho pracovného zaradenia za účasti zástupcu náčelníka správy kádrov MV Františka Voldřicha, pracovníka 8. oddelenia ÚV KSČ Josefa Kocoura, vedúceho braného a bezpečnostného oddelenia ÚV KSS Jiřího Řády a náčelníka krajskej správy ZNB v Bratislave Ferdinanda Mílkveho.⁴² Benček od-

37 František Voldřich (1914) bol zástupcom náčelníka správy kádrov MV (od 1. 7. 1966 kádrovej a organizačnej správy) od 1. 1. 1963 do 30. 9. 1968.

38 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Záznam z 28. 8. 1963.

39 Michal Chudík (1914) bol predsedom SNR od septembra 1963 do 14. 3. 1968. Viac pozri: PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 : 1989*. Prešov 2003, strana (s.) 155-159.

40 Josef Kudrna bol ministrom vnútra ČSSR od 26. 4. 1965 do 15. 3. 1968.

41 AÚPN, f. personálna dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Záznam z 5. 9. 1966.

42 Ferdinand Mílkvy (1920) bol náčelníkom krajskej správy MV/ZNB od 1. 12. 1961 do 30. 11. 1968.

mietol prijať funkciu okresného náčelníka ŠtB a vo veci funkcie na OPK požiadal o čas na rozmyslenie. Zároveň prejavil záujem o funkciu náčelníka ochranky v Bratislave, prípadne o funkcie náčelníka odboru VB v Košiciach. Dostal však zamietavé stanovisko s tým, že umiestnenie do Košíc „nelze provést s ohledem na některé jeho nedostatky v práci v době, kdy tam působil a pokud jde o funkci náčelníka ochranky v Bratislavě nepřichází to rovněž v úvahu, neboť tato funkce je obsazena soudruhem MACURÁKEM“⁴³ a není důvod k jeho odvolání.⁴⁴ Nasledujúci deň telefonicky odmietol aj funkciu náčelníka OPK v Petržalke a 4. septembra 1966 napísal list ministrovi vnútra Josefovi Kudrnovi so žiadosťou o vyriešenie jeho zaradenia. Minister však už stratil trezvlivosť a rozhodol o jeho zaradení do funkcie náčelníka OPK na rakúskych hraniciach. Pripravený kádrový rozkaz napokon minister stiahol na základe intervencie Alexandra Dubčeka. Po rozhovore s Dubčekom nastúpil v druhej polovici septembra 1966 na miesto vedúceho oddelenia zvláštnych úloh pri SNR.

Koncom decembra 1968 podal predseda SNR Michal Chudík návrh na jeho povýšenie do funkcie plukovníka. V rámci zisťovania názorov na realizáciu povýšenia sa pracovník kádrovej a organizačnej správy MV pplk. Šiška stretol s náčelníkom krajskej správy ZNB v Bratislave Ferdinandom Míkvym, ktorý uviedol, že „realizace povýšení vyvolá velmi nepříznivý ohlas jak u funkcionářů SNR (kde již i tak je nesouhlas s výší jeho platu), tak zejména mezi příslušníky a funkcionáři SNB“ a vyslovil názor, že „si návrh na povýšení předsedy SNR s. CHUDÍKA vyprosil, ale že není správný. Vzhledem k tomu, že prý s. CHUDÍK je na odchodu z nynější funkce, považuje důsledky povýšení s. BENČEKA za politicky nevhodné“.⁴⁵ Na základe zistení kádrovej a organizačnej správy MV rozhodol minister vnútra Josef Kudrna a I. námestník Jan Záruba⁴⁶ návrh nerealizovať.

Po rezignácii predsedu SNR Michala Chudíka v polovici marca 1968 hľadal Benček podporu u I. tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka.⁴⁷

Po zrušení pracoviska na SNR bol 15. novembra 1968 dočasne zaradený k civilnej ob-

Benček Martin, pracovník Kancelárie SNR, Bratislava, Gottwaldovo námestie č.45. 341

Príloha
č. 4949/15
Dne: 22. IV. 1966
VIII
2. V. 1966

Vážený súdruh I. tajomník,

plne podporujem závery posledných plén ÚV-KSČ, čo som vyjadril, ako aktívista ÚV KSS na výročných členských schôdzach i na našej výročnej členskej schôdzi.

Chcem venovať všetky svoje sily a schopnosti pre píné uplatnenie nastupenej línie Ústredným výborom KSČ, na svojom pracovisku a tam, kde ma bude strana potrebovať.

Súčasne si dovoľujem poďakovať ÚV-KSČ, za udelenie mi pamätnej plakety k 20 výročiu víťazstva pracujúceho ľudu, ako ocenenie mojej práce vo februári 1968.

Veľmi kvitujem odvolanie Dr. Kudrnu z funkcie ministra vnútra. Mal som možnosť poznať mimo chýb za ktoré bol odvolaný aj iné jeho chyby, podľa mňa vážne nedostatky v pomere k príslušníkom MV, slovenskej národnosti, v pomere k ľuďom, jeho nevíšimavý, vrchnostenský a povýšenecký postoj, ku kritickým hlasom z doľa, k pripomienkam a žiadosťam podriadených. Jeho odrazenie kritiky a vyzdvihovanie tých čo mu pochlebovali a zaznávanie odbojárov.

Dr. Kudrna často voči Slovákom používal nemiestných výrazov, ktoré urážali ich národnostné citenie ako: "Vy mrchy slovenské, trdla" a iné výrazy, za čo bol pravom považovaný za šovinistu. Takýchto výrazov použil tiež konkrétne voči mne, na pohovore dňa 20.5.1966. Keď som sa postavil proti tejto urážke Slovákov s poznámkou, že Slováci nie sú žiadne zdedičiny, bol som ostro zahriaknutý: "Nechte toho". Nezbyvalo mi nič, iba byť ticho, aby so mnou nebolo ešte tvrdšie naložené a urazený a zatrpky odísť z pohovoru. Nezaslúžil som si vtedy mimo urážky, ani to aby mi poďakoval a zhodnotil moju prácu za 13 rokov, ale bolo so mnou jednané horšie, ako s trestancom. Nechcem na to sponínať, lebo to umna vyvoláva pocity krivdy a zatrpkylosti.

Osobne sa I. tajomník poznáš môj prípad o čom si mal možnosť presvedčiť v septembri 1966, ako bolo so mnou, ako s členom strany naložené, ako nestrannicky a neclitlivo bolo voči mne postupované, zo strany ministra vnútra a jeho pracovníkov, zo správy kádrov. Nevieam, ako by to bolo so mnou skončilo, nebyť Tvojho zásahu ú. ministra. Rozkaz už bol pripravený, len mi ho mali poslať, na základe, ktoré som mal nastúpiť k výkonu služby na rakúske hranice, čo mi chceli zdôvodniť mojou oddanosťou strane a ľudu a SSSR. Dosiaľ sa cítim, ako trestanec, nakoľko bolo voči mne použitých niekoľko opatrení. Odvolanie z funkcie, zníženie platu, premiestnenie, preloženie na iný úsek, pre ktorý som nemal kvalifikáciu.

Poslali ma do školy za účelom vraj naplnenia kvalifikačných požiadavok pre funkciu a po skončení školy ma z funkcie odvolali, bez toho, žeby mi uviedli dôvod odvolania. Nikto moju prácu od r. 1957 nehodnotil. Viem, že som nie bez chýb a nedostatkov. Je jednoduché ma však odvolali, bez toho, žeby bol uvedený dôvod, bez zhodnotenia mojích kladov a nedostatkov a povedania mi mojej perspektívy v MV. Stať som sa terčom a výsledkom, ako nedôstojne bolo so mnou naložené, za to že som bojoval so zbraňou v ruke za toto zriadenie, že som čestne a poctivo slúžil ľudu.

rane s tým, že po schválení systematizačných miest bezpečnostných útvarov bude zaradený späť k bezpečnosti. Po vytvorení slovenského ministerstva vnútra bol k 1. januáru 1969 menovaný do funkcie staršieho referenta špecialistu Štábu civilnej obrany MV Slovenskej socialistickej republiky (SSR).

Nespokojnosť so svojim pracovným zaradením sa po januári 1969 snažil riešiť prostredníctvom slovenského ministra vnútra. V polovici februára sa s Pepichom⁴⁸ stretol osobne a začiatkom marca 1969 mu adresoval list, v ktorom sa sťažoval, že s ním je „pohadzované z miesta na miesto, bez trvalého zaradenia na úsek kontrarozvedky“,

List A. Dubčekovi z júla 1968. Zdroj: A ÚPN Bratislava

43 Pavel Macurák (1924) bol náčelníkom odboru ochrany v Bratislave od apríla 1955 do januára 1969.

44 AÚPN, f. osobná dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. Záznam z 5. 9. 1966.

45 Tamže. Záznam pplk. Šišku z 1. 3. 1968.

46 Jan Záruba (1923–1968) bol I. námestníkom ministra vnútra ČSSR od 19. 3. 1962 do 30. 6. 1968.

47 V apríli 1968 adresoval Dubčekovi list, v ktorom mu priblížil svoju pracovnú situáciu, zlé skúsenosti s odvolaným ministrom vnútra Josefom Kudrnou a poďakoval za pomoc v roku 1966. AÚPN, f. osobná dokumentácia príslušníkov. Personálny spis príslušníka ZNB Martina Benčeka. List zo 16. 4. 1968.

a požiadal o pomoc pri riešení svojej pracovnej situácie.

V polovici marca 1969 predložil náčelník Hlavnej správy ŠtB MV SSR Ondrej Dovina⁴⁹ návrh na jeho menovanie do funkcie náčelníka odboru sledovania slovenskej centrály ŠtB. Kolégium ministra vnútra však tento návrh na 3. schôdzi dňa 8. apríla 1969 neschválilo a odporučilo Benčeka zaradiť na iný úsek.⁵⁰ Miesto pre jeho zaradenie sa preto hľadalo v inej súčasťi ŠtB - začiatkom júna 1969 bol menovaný do funkcie náčelníka samostatného cudzineckého oddelenia správy pasov a víz MV SSR a 1. novembra 1970 do funkcie zástupcu náčelníka správy pasov a víz MV SSR.

V súvislosti s prechodom riadenia útvarov ŠtB na Slovensku do kompetencie federálneho ministerstva vnútra a následnej reorganizácii útvaru bol začiatkom februára 1971 menovaný do funkcie zástupcu náčelníka Federálnej správy pasov a víz – správy pre SSR, a súčasne náčelníka samostatného kontrolno-inšpekčného oddelenia. V apríli 1972 absolvoval internátny kurz federálnej správy pasov a víz v Mariánskych Láznach a 1. decembra 1972 bol povýšený do hodnosti plukovník.

V súvislosti s ďalšími organizačnými zmenami bol k 1. aprílu 1973 menovaný do funkcie zástupcu náčelníka Federálnej správy pa-

sov a víz – správy pre SSR, a súčasne náčelníka pasového odboru. Po reorganizácii útvarov kontrarozvedky, pasov a víz a vyšetrovania zastával od 1. júla 1974 funkciu zástupcu náčelníka IV. odboru, a zároveň náčelníka 1. oddelenia správy pasov a víz Federálneho MV.

Benček odišiel do dôchodku 31. augusta 1979, po 33 rokoch služby v ZNB. Zomrel 21. júna 2003 v Bratislave.

Dosiahnutá hodnosť

6. máj 1946	čatár na skúšku
6. máj 1947	strážmajster
1. apríl 1948	štábný strážmajster
1. október 1949	vrchný strážmajster
1. januára 1951	poručík
1. máj 1953	kapitán
1. január 1954	major
1. január 1957	podplukovník
1. december 1972	plukovník

Prepožičané vyznamenania

1955	Za zásluhy o obranu vlasti
1960	Za vynikajúcu prácu
1962	Rád červenej hviezdy
1964	Pamätná medaila SNP
1970	Za upevňovanie priateľstva v zbrani – I. stupeň
1979	Medaila ZNB

48 Egyd Pepich (1923–2006) bol ministrom vnútra SSR od 1. 1. 1969 do júna 1973. Viac pozri: PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 : 1989*, s. 256-260.

49 Ondrej Dovina (1925) bol náčelníkom Hlavnej správy ŠtB MV SSR od 1. 2. 1969 do 30. 6. 1974.

50 Archív Ministerstva vnútra SR Levoča, f. P6, Zápis z 3. schôdze kolégia ministra vnútra dňa 8. 4. 1969.

KATUNINEC, M.: *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*. Bratislava: Veda 2009, 449 s.

Problematika totalitarizmu sa v spoločnosti dodnes vníma veľmi citlivo. Hoci jeho vrcholné prejavy vo forme vzniku a fungovania totalitných hnutí sú už, zdá sa, minulosťou, jednotlivé črty totalitných tendencií možno vnímať aj v dnešnej spoločnosti. Ak by sa niekomu mohlo zdať, že podobné prejavy relatívne úzkych skupín obyvateľstva sú v spoločnosti marginalizované, a preto sa v dnešnej demokratickej spoločnosti nemôže opakovať scenár známy z Talianska, Nemecka či Ruska (Sovietskeho zväzu) 20. storočia, Milan Katuninec sa mu snaží z očí strhnúť ružové okuliare, ktoré mu nedovoľujú rozpoznať hrozbu prameniaca z možnosti ich návratu, aj keď už v inej (a tým najmä vďaka technickému pokroku možno i hroznejšej) forme. Práve toto vnútorné posolstvo prameniace z autorovej najnovšej monografie sa síce primárne (najmä vzhľadom na objem strán) nevníma ako jej nosná časť, napriek tomu akosi mimovoľne sa vtíska čitateľovi do mysle aj pri analýze menej morálno-politologických, o to viac politologicko-historických reálií.

Je pravdou, že nosnou náplňou rozsiahlej monografie dávno etablovaného a uznávaného autora je najmä detailný popis okolností vzniku, vzrastu, uchopenia moci a jej zneužitia totalitnými režimami, čitateľovi spätému s dnešnou dobou akiste neuniknú mnohé styčné body najmä v období formovania a vzniku týchto systémov s dnešným stavom hospodárskej krízy a frustrácie veľkého počtu obyvateľov z praktickej politiky „demokratických“ strán. Ako poukazuje sám autor v úvode, pri zrode všetkých analyzovaných hnutí stáli v rozličnej miere ušľachtilé myšlienky, ako národ, sociálna spravodlivosť či solidarita. Tieto pojmy sú prítomné aj dnes v agende mnohých (aj slovenských) politických strán či radikálnych skupín. Správne však poukazuje na to, že nie sú v svojej podstate negatívne, v demokratickej spoločnosti sú ale mnohými skupinami (aj keď spočiatku marginalizovanými) ľahko zneužiteľné. V období kríz práve tie marginalizované a spoločnosťou prehliadané skupiny sa stávajú svojou rétorikou prifašlivé širším vrstvám obyvateľstva náchylného k ich jednoduchým riešeniam, a tým sa stávajú nebezpečnými pre spoločnosť a demokraciu. V tomto posolstve, zašifrovanom do chronologicko-tematickej analýzy jednotlivých totalitných ideológií, je cennosť knihy, jej prínos pri zamyslení sa nad paralelami dnešnej doby s dobou ne-

dávno minulou. Platí tu to známe a ošúchané, ale pravdivé heslo „historia est mater studio-rum“. Poučiť sa z histórie totiž znamená neprežiť opäť jej omyly. Nestať sa náchylným k prijatiu radikalizmu ako jediného rozumného riešenia problémov spoločnosti znamená vyvarovať sa chýb, ktoré urobili už naši predchodcovia pri vzniku a formovaní totalitných hnutí. Ani v tom období nebolo zo začiatku jasné presné zacielenie a neskoršia vražedná činnosť totalitnej mašinerie. Ľudia sa dali svojou náchylnosťou k prijímaniu radikálnych a dobre znejúcich fráz presvedčiť o ich jedinej pravde, dopomohli vodcom a ich stranám prevziať moc a tá, ako je známe, v rukách výlučnej skupiny ľudí znamená nebezpečenstvo jej zneužitia. Hoci autor všetky tieto paralely medzi dnešnou dobou a obdobím vrcholného totalitarizmu postihuje, predsa len je jeho vide-nie ohľadom možných rizik návratu totalitarizmu azda priveľmi pesimistické. Hoci, ako bolo poukázané v predchádzajúcich riadkoch, pre spoločnosť je nevyhnutné nepodľahnúť ideí absolútnej demokracie, ktorá pohltí všetky totalitné tendencie už v ich zárodku, predsa len v dnešnom období rozvinutej kontrolnej činnosti zo strany nielen medzinárodného spoločenstva, ale aj tretieho sektora či priamo spoločnosti ako takej, sa zdá byť riziko toho, že by v našom kultúrnom priestore (hoci aj v Európe sa v poslednom čase rozmáha vlna radikalizmu, nacionalizmu spojeného s extrémnym šovinizmom a vyhranením sa voči „nepriateľom“) mohli opätovne získať prevahu totalitné systémy so všetkými svojimi znakmi, známymi z minulého storočia, dosť nepravdepodobne. Ak si však uvedomíme, že obdobie krízy prináša so sebou netradičné snahy o jej riešenie, ku ktorým neodmysliteľne patrí aj snaha o prienik radikalizmu a totalitarizmu do politiky, nemusí byť ich návrat, hoci už v inej podobe ale s podobnými znakmi, natoľko nereálny.

Autor, ako je to zjavné z textu knihy, veľmi dobre pozná historické reálie jednotlivých krajín, v ktorých totalitné systémy zakorenili a ich vznik je s nimi teritoriálne spätý. Jeho kniha je preto vhodná nielen pre študentov politológie alebo záujemcov o túto vedu, ale aj historikov, ktorí by chceli detailnejšie poznať pozadie jednotlivých politických systémov. Každý z nich vznikol na istom území, preto aj analýza totalitného systému je zhodnotením konkrétneho politického vývoja. S autorovým prístupom k téme možno opäť len súhlasí. Nie je totiž dôležité len poznanie vnútorných mechanizmov uvedených režimov, ale aj ich historická a politologická ana-

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.
(1981), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, študijný odbor história – slovenčina. Pracuje v Ústave pamäti národa

lýza. Ako sám hovorí: „*Poznanie totalitných ideológií a režimov je predovšetkým varovaním pred možnosťou recidívy nástupu arogancie neobmedzenej moci a núti k zamysleniu nielen nad ich zločinnosťou a k poznaniu ich podôb a odlišností, ale aj k pozorovaniu historických okolností, atmosféry a deformácií, ktoré umožnili nástup vládnej zločinnosti dovtedy nevidaných rozmerov.*“ Práve tieto historické okolnosti a ich uvedenie si nám môže pomôcť nájsť paralely a styčné body nielen medzi systémami ako takými, ale aj s dnešnou dobou.

Milan Katuninec ako vysokoškolský pedagóg mal pre toto zhodnotenie (je napríklad autorom monografie o politických dejinách Nemecka) veľmi dobrý základ. Je preto málo vecí, ktoré by sa z historickej, resp. faktografickej stránky dali autorovi vyčítať. Historika azda zarazí len jedna skutočnosť – zdanlivo nepodstatná, ale významná. Pri citáciách sa v knihe neobjavujú analýzy takmer nijakých (alebo málo) prameňov či archívnych dokumentov. Autor sa odvoláva prevažne na nespočetné množstvo literatúry a primárne pramene poväčšine vynecháva. Ak sa však nad týmto zdanlivým nedostatkom zamyslíme bližšie, tento postup zvolil pravdepodobne pre rozsiahlosť témy, ktorej by sa mohol chopiť síce aj na základe odlišných postupov, práca by však mohla trpieť prílišnou analytickosťou a „nezrozumiteľnosťou“ širšej verejnosti, ktorá je tiež cieľovou skupinou (o čom svedčí veľmi dobrá predajnosť monografie v prvých mesiacoch po jej vydaní). Tým, samozrejme, nemožno povedať, že by trpela plytkosťou, autor však využil pri jej koncipovaní najmä práce mnohých predošlých politológov a autorov, ktorí sa fenoménu totalitarizmu alebo jednotlivých hnutí venovali po viacerých stránkach. Doplnil ich vlastným videním problematiky, ktoré je v mnohých prípadoch zaujímavé a inovatívne. Takto je možné prácu hodnotiť ako dielo na vysokej faktografickej aj informačnej úrovni. Napriek tomuto pozitívnemu konštatovaniu sa však niekedy nemožno zbaviť pocitu akejsi absencie percentuálneho zastúpenia primárnych zdrojov, ktorá je o to citeľnejšia pri analýze prác významných totalitných ideológov. Autor ich pozná, niektoré z nich viackrát cituje (najmä v súvislosti s Hitlerovým *Mein Kampf* či Nietzscheho filozofickými dielami, ale čiastočne aj Marxovými teóriami), práve ešte širší rozbor ich vnímania sveta a spoločnosti, resp. možnosti jej reštrukturalizácie, analyzovaný na základe ich fašistických ideologických diel, by mohol byť pre prácu väčším prínosom ako preberanie z diel predchodcov, akokoľvek kriticky podložené. Hodnotiť to ako negatívum by však bolo neobjektívne. Je to autorov vý-

ber, ktorý viac ako na analýzu základných primárnych diel alebo prameňov politickej agendy totalitných ideológií vsadil na historicko-filozofickú metódu. Iste pri ňom zohralo úlohu aj to, že z hľadiska vnútorných mechanizmov (agenda...) režimov boli tieto už relatívne dobre rozpracované národnými historikmi. Aj preto je kniha cenná ani nie tak samotným využitím historického pozadia, ako práve jeho analýzou pre potreby komparácie historických reálií pri vzniku, formovaní a vrcholnom pôsobení totalitných ideológií. Z tohto hľadiska, napriek počiatočnému čitateľskému pocitu absencie pramennej základne (spôsobenej azda „profesionálnou deformáciou“ z práce historika), sa autorov výber javí ako opodstatnený.

Jednoznačne pozitívne treba zhodnotiť autorovu koncepciu práce, ktorá je zrozumiteľná a prehľadná. Všíma si a analyzuje jednotlivé politické totalitné systémy z hľadiska ich časovo-historickej podmienosti, na druhej strane však nezabúda na ich komparáciu a tematické hľadisko. Výber chronologicko-tematického postupu sa v tomto ohľade zdá byť pre uvedenú monografiu najprínosnejšia a aj z hľadiska osobných skúseností najľahšie zrozumiteľný širšej verejnosti. Aj preto pri skúmaní totalitných systémov začína autor ako prvým fašizmom (hoci, ako sám poukazuje, spomedzi všetkých spomenutých je práve on najmenej spoločensky nebezpečný). Fašizmus ako fenomén 20. storočia sa u laickej verejnosti často spája s nacizmom – a pritom sa líšia v zásadných znakoch, ako aj teritoriálnej pôsobnosti. Hoci nemožno tvrdiť, že tí, u ktorých pojmová chaotickosť pretrváva, budú tiež čitateľmi knihy, snaha o analýzu pojmov a ich obsahovú náplň je jedným z najväčších prínosov monografie. Pre historika dejín 20. storočia sú uvedené pojmy často neprehľadné. Najmä s obdobím Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945, ale aj s obdobím socializmu vládne aj v historiografii v ich použití značná nejednoznačnosť. Pojmy totalitný a nedemokratický historici dodnes vnímajú rozdielne. Tento problém, akokoľvek sa zdá byť nepodstatný, je metodologicky a obsahovo dôležitý. Aj preto je autorova kniha a jeho analýza TOTALITNÝCH ideológií o to prínosnejšia. Je to už viac politologicko-filozofická, resp. metodologická stránka problematiky, ktorá je však dôležitá z hľadiska analýzy a následného pomenovania myšlienkového náplne režimov.

Fašizmus ako taký autor vníma ako chronologicky prvého predstaviteľa „fašistických“ režimov. Je akoby strešným režimom pre ďalších nasledovníkov, ku ktorým možno priradiť aj nacizmus – napriek predchádzajúcim tvrdeniam o ich odlišnostiach. S nacizmom má však

spoločné len niektoré črty, čo sa však dá povedať aj o niektorých paralelách s komunistickou ideológiou. Prepísať ich všetky na tomto mieste by bolo zbytočné. Každý, kto má záujem o ich porovnanie, historickú aj ideologickú komparáciu, by mal siahnuť po knihe Milana

SLOBODNÍK, M.: *Mao a Buddha: Náboženská politika voči tibetskému buddhizmu v Číne*. Bratislava: Chronos, 2007, 246 s.

Autor Martin Slobodník (sinológ a tibetológ) sa zaoberá dejinami čínsko-tibetských vzťahov, procesom obnovy buddhizmu v Tibete, náboženskou politikou v Číne a lokálnymi dejinami regiónu Amdo. V uvedenej publikácii skúma problematiku administratívnej kontroly tibetského buddhizmu zo strany čínskeho štátu. Ako sám hovorí: „*Cieľom knihy je analýza náboženskej politiky voči tibetskému buddhizmu v Čínskej ľudovej republike. Pod náboženskou politikou rozumieme súbor programových politických dokumentov, zákonov, nariadení a vyhlášok formulovaných orgánmi štátu a orgánmi Komunistickej strany Číny a ich implementáciu vo vzťahu k tibetským veriacim (mníchom i laikom). Cieľom náboženskej politiky je regulovať rozličné aspekty individuálnych i kolektívnych prejavov viery v súlade s ideologickými východiskami a záujmami politickej moci*“ (s. 15). Za kľúčové východisko publikácie označil historický kontext čínsko-tibetských vzťahov s dôrazom na formovanie náboženskej politiky voči tibetskému buddhizmu v období cisárskej Číny, najmä počas obdobia poslednej dynastie Čching (1644–1911) a následne v období Čínskej republiky (ČR) (1912–1949). V prvých kapitolách sa usiluje sledovať (dis-) kontinuitu náboženskej politiky cisárskej a republikánskej Číny voči tibetskému buddhizmu, a to i v celkovom kontexte čínskej náboženskej politiky. V základe výskumu teda stojí otázka, do akej miery je vôbec legitímne vnímať postavenie tibetského buddhizmu v čínskej náboženskej politike ako špecifický problém a či existujú špecifické dokumenty a nariadenia regulujúce výlučne náboženský život Tibeťanov.

Pri skúmaní tejto problematiky sa autor sústredil na dve roviny: normatívnu rovinu a rovinu praktického uskutočňovania náboženskej politiky. Pod normatívnu rovinu tu rozumieme legislatívny rámec nariadení a zákonov, ktoré upravovali a upravujú pôsobenie náboženstva v Čínskej ľudovej republike (ČLR). Dôležitým primárnym prameňom boli pre au-

Katuninca. Hoci autor skromne na prebale knihy tvrdí, že objektívne zhodnotenie problematiky komparácie totalitných ideológií si vyžiada ešte väčší časový odstup, svojou prácou sa mu podarilo k tomuto cieľu ak nie úplne, tak určite veľmi priblížiť.

tora tematické inštruktážne „*čítanky*“ o otázkach náboženskej a národnostnej politiky, určené stranickým funkcionárom a zamestnancom štátnej správy. Ako jeden z použitých informačných zdrojov uvádza dobové interné bulletin, oficiálne označované ako „*materiály pre vnútornú potrebu*“ (zostavené straníkymi a štátnymi orgánmi pre uzavretý okruh čitateľov), vďaka ktorým možno do istej miery rekonštruovať aj zákulisie formulovania náboženskej politiky, ktoré inak ostáva ešte skryté v neprístupných archívnych fondoch. Tieto pramene mu poskytli aj dôležité informácie o praktickej realizácii náboženskej politiky v tibetských oblastiach, ktoré mal možnosť overiť počas niekoľkých terénnych výskumov v severovýchodnej časti Tibetskej náhornej plošiny. V práci sa sústredil najmä na širší kontext vývoja náboženskej politiky voči Tibetu a nepo- níka príklady osudov jednotlivcov.

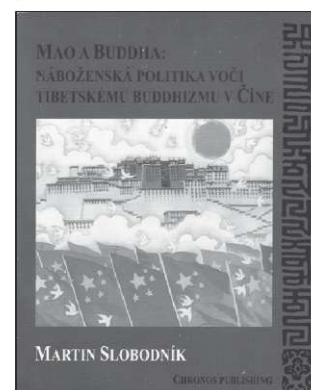
Kniha je rozdelená do ôsmich kapitol, pričom druhú a tretiu kapitolu venoval vývoju čínsko-tibetských vzťahov od tradičnej tibetskej spoločnosti, teda obdobia Tibetskej ríše (7.–pol. 9. stor.), cez dlhé obdobie čínskeho cisárstva, až po zrod republiky (1912–1949). Podľa autora nevyhnutným predpokladom pre pochopenie postavenia tibetského buddhizmu v ČLR a pre komplexné vnímanie tejto problematiky je poznanie historických súvislostí – na jednej strane vzťahu medzi politikou mocou a buddhistickými hodnosťami v tradičnom Tibete pred rokom 1950, a na druhej strane tradičného čínskeho modelu vzťahov medzi štátom a tradičnými náboženstvami, ktorým sa formoval v období cisárstva.

V publikácii uvádza, že pre tradičný Tibet je charakteristický špecifický politicko-spoločenský systém úzkeho prepojenia politickej moci a náboženskej autority, ktorý symbolizuje postava dalajlámu. Tento spôsob vlády v Centrálnom Tibete fungoval od polovice 17. storočia až do 50. rokov 20. storočia, v čase pôsobnosti (8. až 13.) „znovuzrodenia“ dalajlámu. Samotný štát v očiach tibetského buddhistického duchovenstva predstavoval v prvom rade prostriedok na podporu a ochranu náboženstva, pričom od politického a ekonomického systému sa očakávala najmä podpo-

Mgr. Katarína Kožáková

(1982), absolventka
Filozofickej fakulty
Univerzity sv. Cyrila
a Metoda v Trnave.

Je internou doktorandkou
v Historickom ústave
Slovenskej akadémie vied

ra existencie mnišskej komunity a ochrana jej záujmov. Tento fakt sa preniesol aj do usporiadania centrálnych úradov. V ekonomickej sfére hlavnú úlohu zohrávali kláštory, ktoré vlastnili približne 40% obrábanej pôdy, polia a iné nehnuteľnosti. Súčasní čínski autori túto skutočnosť hodnotia negatívne a považujú to za dôvod ekonomickej stagnácie Tibetu pred rokom 1950. Na druhej strane postavenie náboženstva v cisárskej Číne a vzťah cisárskej moci k jednotlivým náboženským komunitám odrážal dominantné postavenie konfucianizmu ako štátnej ideológie čínskeho cisárstva už od dynastie Chan (206 pred. n. l. – 220 n. l.). Čínsky cisár sa označoval ako Syn Nebies, svojou osobou personifikoval štát, bol hlavným mediátorom medzi pozemským svetom a deifikovanými Nebesami. Avšak v prípade, že jeho konanie odporovalo konfuciánskym morálnym zásadám, mohol panovník o tento mandát prísť a ľud ho mohol zvrhnúť. Pre cisársku Čínu bol typický antiklerikálny prístup, odmietajúci inštitucionalizované podoby náboženstva, najmä autonómnú existenciu kláštorov a profesionálneho duchovenstva, čo poznamenalo najmä postavenie buddhizmu a taoizmu. Konfuciánsky establishment vnímal zvyšovanie popularity buddhizmu počnúc 3. – 4. stor. n. l. veľmi negatívne a v čínskych prameňoch sa opakovane nachádzajú kritiky buddhistického obce, ktorú úradníci a vzdelanci napádali z konfuciánskych pozícií, pričom sa zameriavali na politické, kultúrne, spoločenské a ekonomické aspekty pôsobenia buddhizmu ako spôsobu života oslabujúceho štát.

„Náboženská politika v období Čínskej republiky (1912–1949)“ je názov tretej kapitoly, ktorú autor fakticky rámcuje s presahom od konca 19. storočia po pád cisárstva. Hoci Sunjatsen (1866–1925) počas svojej vlády presadil princíp oddelenia náboženstva od štátu a nezasahovania náboženstva do záležitostí štátu, napriek tomu sa taoistické a buddhistické náboženstvo nachádzalo v komplikovanom postavení. Turbulentným obdobím bolo aj obdobie vlády Kuo-min-tangu, ktoré sa tiež vyznačovalo viacerými druhmi protináboženských aktivít. Z tohto hľadiska sa postavenie náboženstiev zlepšilo až po roku 1930, keď sa oslabil vplyv ľavého krídla Kuo-min-tangu a situácia sa postupne stabilizovala. Náboženská politika začala nadobúdať tolerantnejšiu podobu aj vďaka vplyvu Čankajšeka (1887–1975), predsedu Kuo-min-tangu, ktorý sa usiloval využiť potenciál náboženstiev na stabilizáciu a morálnu obrodu Číny. Autor tu analyzuje legislatívne opatrenia s dôrazom na vytváranie náboženskej politiky v období ČR. V kapitole nechýba ani problematika postavenia Tibetu a Tibeťanov v ČR, ktoré bolo do is-

tej miery osobité, pretože v rámci republikánskej koncepcie „republiky piatich národov“ sa Tibeťania, spolu s Chanmi, Mandžuami, Mongolmi a Chuejmi stali jedným zo štátotvorných národov novozaloženej republiky. Táto novodobá interpretácia čínskeho štátu, reflektujúca vytváranie národných štátov v Európe, sa objavila už v závere dynastie Čching a po založení republiky roku 1912 si ju osvojil aj Sunjatsen.

Ostatné kapitoly (4–8) hovoria o období ČLR, ktoré začalo v roku 1949 a trvá dodnes. V obraze historického vývinu vystupujú mnohé témy, ktoré sú aktuálne aj v súčasnosti. Toto 40 ročné obdobie sa delí na kratšie časové úseky, ktoré pre autora predstavovali dôležité medzníky. V štvrtej kapitole s názvom „Formovanie náboženskej politiky po založení Čínskej ľudovej republiky 1949 – 1957“ sa venoval procesu formovania názorov na náboženstvo a vytváraní základov náboženskej politiky v prostredí Komunistickej strany Číny (KSČ) v období ČR. Náboženská politika KSČ sa začala vytvárať krátko po založení strany, v priebehu druhej polovice 20. rokov 20. storočia. Autor tu charakterizuje stranické dokumenty, namierené proti náboženstvu, a postupnú rozpinavosť tejto ideológie v Číne. Takisto hovorí o udalostiach spojených s čínsko-japonskou vojnou, a tiež o občianskej vojne komunistov proti Kuo-min-tangu v rokoch 1945 – 1949. Po založení ČLR 1. októbra 1949 sa nový „socialistický“ štát usiloval vytvoriť vlastný právny a inštitucionálny rámec uplatňovania náboženskej politiky, pričom vychádzal z východísk, princípov a praktických skúseností z 30. a 40. rokov. Pri uplatňovaní náboženskej politiky v novej Číne sa komunistické vedenie sústreďovalo na riešenie štyroch základných úloh: a) problém existencie viacerých náboženstiev v Číne a usporiadania vzájomných vzťahov medzi nimi; b) problém vplyvu západných kresťanských náboženstiev v Číne; c) tzv. feudálny charakter náboženských inštitúcií; d) úzky vzťah medzi náboženskou a národnostnou otázkou v prípade niektorých etnik (napr. Tibeťanov, Chuejov). Riešenie týchto štyroch aspektov existencie náboženstva v ČLR tvorilo základ náboženskej politiky v 50. rokoch. Chronologicky nasleduje rozbor stranických rozhodnutí a im podriadenej legislatívy z 50. rokov. Napríklad Smernice ÚV KSČ pod heslom „náboženstvá v Číne spravuje Čína“, ktorú schválili v auguste 1950, alebo dokumentu „Zhrnutie dôležitých skúseností v straníckej práci v oblastiach národnostných menšín za posledných niekoľko rokov“ (s. 67). Ďalej sa autor venuje hospodárskym reformám na vidieku a v mestách, ktoré poznamenali aj náboženský ži-

vot. Tieto zmeny sa začali realizovať od roku 1950 a označovali sa termínom „demokratické reformy“, keďže ich cieľom malo byť „*odstrániť feudálne sily a vykorisťovateľský systém utláčajúci pracujúci ľud*“ v ekonomike. Vnútropolitický vývin v Číne a nástup KsČ k moci roku 1949 pozorne sledovali aj tibetské vládnuce elity, a to s rastúcimi obavami.

Medzníkmi ohraničujúcimi nasledovnú kapitolu s názvom „*Radikalizácia postojov štátu voči tibetskému buddhizmu*“ bolo spustenie kampane „Veľkého skoku vpred“ (1958–1960) a úmrtie Mao Ce-tunga. V jeho začiatku, teda v období tzv. Veľkého skoku vpred, iniciovaného radikálnym ľavicovým krídlom reprezentovaným Mao Ce-tungom, došlo v postavení tibetských buddhistických komunít a náboženských inštitúcií k výrazným zmenám. Náboženský predstavitelia boli označení za reprezentantov národnej buržoázie, stávajúcich sa proti KsČ a odmietajúcich socializmus, za reakčné sily reprezentujúce záujmy imperializmu a Kuo-min-tangu. Náboženstvo bolo vyhlásené za ideológiu buržoáznej triedy, prekážku rozvoja socialistickej výroby a cieľom štátnej náboženskej politiky sa stala postupná likvidácia náboženstva. Autor rozoberá kroky, ktoré podnikala KsČ na odstránenie náboženstva zo spoločnosti. Politika Veľkého skoku vpred definitívne ukončila obdobie tolerantného prístupu k tibetskému buddhizmu a jeho potláčanie prerástlo do ozbrojených konfliktov a ďalších brachiálnych zásahov štátu do náboženského života v celej oblasti. V tejto časti autor využíva osobné rozhovory s mníchmi, ktorých pozatýkali počas tibetského povstania roku 1959. Toto povstanie znamenalo začiatok prvej fázy deštrukcie tibetských buddhistických kláštorov, keďže štátne orgány označili kláštory za jedno z centier protičínskeho odporu.

Od rokov 1960–1962 nastalo obdobie uvoľnenia a došlo k rekonštrukcii niektorých kláštorov, obnovil sa systém tradičného kláštorného vzdelávania a znížila sa aj miera úradného zasahovania do fungovania kláštorov. Mao však svoju (de facto stalinskú) víziu neustále prebiehajúceho triedneho boja neopustil a naplno sa začala opäť presadzovať po jeho prejave na plenárnom zasadani ÚV KsČ v septembri 1962, ktorým vyzval na zostrenie triedneho boja a zdôraznil potrebu hnutia za socialistickú výchovu. Od roku 1963 vzťah štátu a náboženstva v ČLR vstúpil do fázy aktívneho potláčania náboženstva a politickí predstavitelia otvorene deklarovali zámer eliminovať všetky náboženské praktiky. V roku 1966 Mao Ce-tung vyhlásil tzv. „kultúrnu revolúciu“. Autor veľmi podrobne rozoberá miestne pomery v Číne až do roku 1976. Dopady

kultúrnej revolúcie v Tibete boli navyše dramatickejšie ako v iných častiach krajiny, boli tu zničené chrámy a kláštory, vysokí náboženský predstavitelia boli na verejných zhromaždeniach podrobovaní kritike, buddhistické sochy a rituálne predmety, náboženské sviatky a akékoľvek prejavy viery boli zakázané. Situáciu, aká vládla, vystihuje citát z dobovej tlače: „*Zatiaľ čo vo väčšine rodín v minulosti uctievali hlinených bódhisattvov, dnes ich nahradili portréty predsedu Maa. Zatiaľ čo predtým boli dediny a ulice plné sôch božstiev, dnes ich všade nahradili citáty predsedu Maa. Zatiaľ čo kedysi Tibeťania nosili zväzky buddhistických diel, dnes má každý v ruke červenú knižku s citátmi predsedu Maa (...)* Zatiaľ čo v minulosti Tibeťania pálili vonne tyčinky, uctievali Buddhu a recitovali lamaistické texty, dnes sa každé ráno radia s predsedom Maom, každý večer sa mu zverujú a každodenne spievajú pieseň „*Východ je červený*“ pred portrétom predsedu Maa“ (s. 93).

Smrťou Mao Ce-tunga v septembri 1976 sa ukončila aj fáza radikálnej komunistickej politiky v ČLR. Na tento medzník autor nadväzuje kapitolou „*Náboženská obnova a hľadanie modu vivendi v postmaoistickom období*“. Nový kurz čínskeho vedenia, ktorého reprezentantom sa stal Teng Siao-pching, znamenal definitívny odklon od extrémistickej maostickej politiky kultúrnej revolúcie a postupný príklon k pragmatizmu, ktorý sa odrazil i v analyzovaných legislatívnych krokoch prijímaných s cieľom upokojiť situáciu v krajine. Súčasťou procesu nového formulovania náboženskej politiky bola obnova inštitucionálnych nástrojov jej uplatňovania, ktoré po roku 1966 prestali fungovať. Napríklad svoju činnosť obnovila Čínska buddhistická asociácia. Politické zmeny viedli aj k revízii Ústavy ČLR, ktorú čínsky parlament schválil v decembri 1982. Autor dáva do pozornosti aj ďalšie dokumenty, týkajúce sa štátnej politiky voči náboženstvu v celej krajine. Spomeniem dokument „*O základnej politike a principiálnych názoroch na náboženskú otázku v socialistickom období Číny*“. Táto tzv. náboženská obnova v Číne nabrala masový charakter, čo prekvapilo čínske a tibetské kádre na lokálnej úrovni, ktoré považovali „náboženskú otázku“ už za vyriešenú. V priebehu 80. a 90. rokov bolo zrekonštruovaných vyše 70 % kláštorov. Lokálne orgány, zodpovedajúce za národnostnú a náboženskú politiku, postupovali podľa pokynov zdržanlivo a ich úsilie kontrolovať a limitovať náboženskú obnovu tak nevyvolávalo vážnejšie konflikty medzi tibetskou náboženskou komunitou (sanghou) a predstaviteľmi štátnej moci. Zvolený postup štátnych orgánov dokázal

kláštorom zabezpečiť istú mieru autonómie za predpokladu, že Tibeťania nevyvíjali politické aktivity, ktoré by ohrozovali monopol moci KSCĽ. Táto rovnováha však bola príliš ťažko udržateľná a politická angažovanosť tibetských mníchov viedla k zvyšovaniu zasahovania štátu do fungovania náboženských inštitúcií. Obnova náboženského života a ekonomické reformy centrálnej vlády v Tibete prispeli tiež k posilňovaniu vedomia tibetskej identity. Výsledkom procesu náboženskej obnovy bolo aj artikulovanie politických požiadaviek nezávislosti Tibetu, dodržiavania ľudských práv a náboženských slobôd. Počnúc septembrom 1987 sa predovšetkým v Lhase odohralo niekoľko demonštrácií, ktorých účastníci podporovali myšlienku samostatnosti Tibetu, protestovali proti čínskej vláde v Tibete a v priebehu roku 1988 sa objavila aj požiadavka obmedziť zásahy štátu do vnútorného života kláštorov. Aj tu čitateľ dostáva pomerne podrobné dáta o vývoji situácie. Všetky lhaské demonštrácie tvrdo potlačila polícia, niekoľko účastníkov bolo pri zásahoch zabitých a desiatky laikov i mníchov skončili vo väzeniach. Protesty vyvrcholili v marci 1989, keď napokon centrálna vláda vyhlásila v Lhase stanné právo. Konflikt medzi časťou sanghy a štátom sa vyostřil a vláda sa priklonila k uplatňovaniu politiky „tvrdej ruky“.

V kapitole „Zvyšovanie zasahovania štátu v 90. rokoch“ sa M. Slobodník venuje náboženskej politike v 90. rokoch v Tibete, ktorá znamenala odklon od pasívneho vzťahu štátu k tibetskému buddhizmu a v istom zmysle laissez faire politiky, charakteristickej pre 80. roky, keď štát len s oneskorením reagoval na vývinj. Vzhľadom na spolitizovanie procesu revitalizácie náboženstva sa štátne orgány rozhodli aktívne kontrolovať a regulovať tento proces a s týmto cieľom formulovali celý rad nariadení, ktoré mali detailne upravovať fungovanie náboženských inštitúcií. V priebehu 90. rokov sa z pohľadu čínskych štátnych orgánov podarilo situáciu v Tibete stabilizovať a aj vďaka reštriktívnej náboženskej politike už nevy pukli masové protičínske demonštrácie. Lojalitu tibetských mníchov a laikov voči čínskemu štátu sa však nepodarilo posilniť.

V záverečnej časti, pomenovanej „Náboženská politika v Tibete: vnútropolitické a medzinárodné súvislosti“, sa odrá-

ža autorova snaha vyvážiť približovať tibetskú problematiku ako tému rezonujúcu v čínskej i v svetovej politike (najmä v americko-čínskych vzťahoch), a to či už cez optiku slobody vyznania alebo politického postavenia Tibetu. Koncom 90. rokov sa problematika ochrany náboženskej slobody vo svete zároveň stala súčasťou vnútropolitického zápasu v Spojených štátoch. Výsledkom politického zápasu medzi republikánmi a demokratmi bolo schválenie „Zákona o náboženskej slobode vo svete“, ktorým sa ochrana náboženskej slobody stala jednou z priorit americkej zahraničnej politiky.

V zhrnutí autor prehľadným spôsobom umožňuje čitateľovi sledovať odlišné východiskové princípy náboženskej politiky a jej praktickú realizáciu vo vzťahu k tibetskému buddhizmu po roku 1949, čo umožňuje precíznejšie vymedzenie jej periodizácie: 1) 1949–1957: relatívne tolerantná náboženská politika, rešpektovanie špecifického statusu Tibetu; 2) 1958–1959: „demokratická reforma náboženského systému“, rozsiahla likvidácia inštitucionalizovanej podoby buddhizmu v Tibete; 3) 1960–1963: čiastočné uvoľnenie náboženskej politiky; 4) 1964–1976: postupná likvidácia tibetského buddhizmu v inštitucionálnej podobe a prenasledovanie individuálnych prejavov viery; 5) 1977–1989: revitalizácia buddhizmu v Tibete, pomerne tolerantná náboženská politika, obmedzená interferencia štátu; 6) od roku 1990 do súčasnosti: zvyšovanie zásahov štátu do činnosti buddhistických kláštorov, reštriktívne uplatňovanie náboženskej politiky (s. 159).

Publikácia je obohatená 54 stranovou prílohou, ktorá obsahuje úplné texty viacerých citovaných dokumentov: „Opatrenia, týkajúce sa správy buddhistických kláštorov v provincii Kan-su“ (1991), „Správa o previerke situácie v riadení kláštora Labrang“ (1995), „Vybrané pasáže z publikácie Propagandistické materiály k štúdiu a vzdelávaniu k vlastenectvu v tibetskom buddhizme“, „Nariadenie o náboženských záležitostiach“ (2005). Nechýbajú ani zaujímavé fotografie, nápomocný je aj menný register a anglické zhrnutie. Monografia je veľmi prírodným dielom, ktoré je určené náročnejšiemu čitateľovi so záujmom o svetové dejiny 20. storočia.

KAMENEC, I.: *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava: Prodoma 2009, 264 s.

Slovensko prešlo v 20. storočí viacerými politickými, štátoprávnymi i revolučnými zmenami. Jeho vývoj bol výrazne poznamenaný dvoma svetovými vojnami, ovplyvnený protichodnými totalitnými režimami a ideologickou i politickou propagandou. Tieto štátoprávne zmeny v slovenských dejinách pôsobili na všetky sféry spoločnosti.

Recenzovaná práca predstavuje prehľad vzájomne prepojených súvislostí politicko-hospodárskych, sociálnych a kultúrnohistorických udalostí 20. storočia so slovenskou historiografiou. Ide o súhrn viacerých štúdií a odborných príspevkov v štyroch tematických blokoch. Ústrednou témou publikácie sa javí pohľad autora na všeobecný stav slovenskej historiografie, ktorá bola poznamenaná početnými štátoprávnymi a politickými zmenami formujúcimi protichodné koncepcie slovenských dejín i historické vedomie spoločnosti. Tieto koncepcie podľa I. Kamenca nevznikli z prirodzeného vnútorného vývinu historiografie, ale boli utvárané aktuálnou politickou mocou.

Ako autor píše, Slovensko sa pred vznikom prvého samostatného štátu nachádzalo v pretrvávajúcej hospodárskej kríze. Zároveň bolo ohrozené revizionistickými snahami namierenými proti celistvosti územia Československa zo strany Maďarska a Poľska, no najmä zo strany Nemecka, ktoré nebolo v tomto období ešte považované za priamu hrozbu pre Slovensko, ale len za potenciálneho spojencu Maďarska a Poľska. V slovenskej politike sa formuje mladá politická garnitúra, uvedomujúca si nevyhnutnosť riešenia základných politických problémov súčasne s riešením slovenskej národnej otázky. Postupne sa kryštalizuje slovenská politická scéna, ktorá sa aktívnejšie podieľa na celoštátnych záležitostiach a vytvára východiská vo všetkých oblastiach spoločenského života aj pre nasledujúci vývoj samostatného slovenského štátu, ktorý vznikol ako dôsledok medzinárodnej európskej politiky.

Vzhľadom na fakt, že súčasný stav poznania dejín slovenského štátu je na vysokej faktografickej úrovni, autor nabáda slovenských historikov k väčšiemu záujmu o tzv. malé, resp. sociálne dejiny, ktorým nie je v slovenskej historiografii venovaná dostatočná pozornosť. V súčasnosti narastá potreba analyzy tém, ako je vzťah všetkých vrstiev obyvateľstva k existencii a režimu slovenského štátu, k politickej a hospodárskej situácii, prípadne

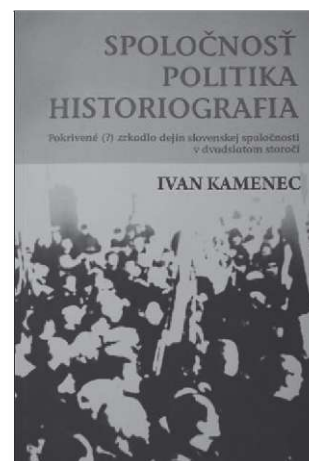
ich postoje k riešeniu židovskej otázky. Túto potrebu rozboru zdôrazňuje aj I. Kamenec, podľa ktorého chýbajú serióznym bádáním a výskumami podložené závery o problematike malých dejín. Domnieva sa, že by sa nemal riešiť len problém vysokej politiky na úrovni najvyšších politických reprezentantov a štátnych orgánov, ale i bežných občanov. Sám konštatuje: „*Takzvaná veľká politika sa ich síce priamo alebo nepriamo dotýkala, ale oni sa predovšetkým zaoberali so svojimi každodennými starosťami i radosťami. V ich individuálnych, rodinných, skupinových či inak identifikovaných životoch a osudoch sa striedali a prelínali vlny nadšenia, nádejí, ilúzií, ale aj sklamaní a tragédií*“ (s. 44).

Autor sa nevyhýba ani takej diskutovanej téme, akou je holokaust. „*Problematika holokaustu je už viac ako šesťdesiat rokov traumou slovenských dejín.*“ (...) „*Holokaust, okrem svojej politickej, ideologickej či ekonomickej stránky, stále viac vystupuje do popredia predovšetkým ako morálny problém*“ (s. 61). Antisemitská doktrína bola súčasťou oficiálnej vnútornej i zahraničnej politiky slovenského štátu a riešenie židovskej otázky bezprostredne zasahovalo do všetkých oblastí verejného života. Pri tejto problematike cítiť kritický postoj autora voči tzv. exilovým historikom, ktorým pripisuje vedomé falšovanie dejín holokaustu. „*Takzvaný revizionistický prúd sa tu v prvom rade snaží legendarizovať slovenský štát, jeho režim a jeho najvyšších reprezentantov (...)* Preto sa títo autori snažia právnu, politickú a morálnu zodpovednosť za holokaust na Slovensku presunúť výlučne na nacistické Nemecko, na jeho nátlak, resp. na niekoľkých slovenských radikálov, ktorí vo vládnych štruktúrach poslušne plnili nemecké príkazy“ (s. 67).

V druhom bloku autor predkladá obraz vývoja kultúrneho života medzivojnového obdobia, keď sa jednou z najfrekvencovanejších otázok slovenskej kultúry stáva zápas o interpretáciu medzi ideológiou čechoslovakizmu a ideou slovenskej národnej samobytnosti. Zdôrazňuje, že oblasť kultúry bola vtiahnutá do politických procesov a neraz zastávala špecifické postavenie. Slovenský kultúrny život sa napriek kvalitatívnemu i kvantitatívnemu rozvoju po vzniku ČSR nevyvíjal bezproblémovo. V dôsledku prehlbujúcej sa hospodárskej krízy, zvyšujúceho sa nebezpečenstva rozbitia územnej integrity štátu i narastaniu fašistického nebezpečenstva dochádzalo k jeho spolitizovaniu.

Po vzniku samostatného štátu sa v oblasti kultúry z ideologických dôvodov vyzdvihuje nemecký vzor. Satelitné postavenie Slovenska

Mgr. Zuzana Tokárová
(1984), absolventka odboru dejepis na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. Pracuje na základnej škole v Michalovciach

voči nacistickému Nemecku sa vo viacerých rovinách odrážalo aj v nemecko-slovenských kultúrnych vzťahoch. Oficiálna slovenská propaganda vyzdvihovala organizáciu nemeckého kultúrneho života charakteristického neustálym rozmachom. Pozitívnu stránkou závislosti Slovenskej republiky od Nemecka v kultúrnej oblasti bol zvýšený záujem o poznanie nemeckého umenia, literatúry i kultúry.

Zaujímavý pohľad autor prináša pri analýze vzťahu umeleckej a odbornej literatúry. Podľa I. Kamenca historici moderných dejín v súčasnosti zanedbávajú umeleckú literárnu tvorbu ako dôležitý prameň historického bádania a poznania. V literárnej tvorbe sú historické deje vyjadrené aj cez prežívanie a činnosť jednoduchých ľudí, čo nezachytávajú dokumenty, dobová tlač ani archívne materiály, na ktoré je historik v prvom rade odkázaný. Autor sa pokúsil obhájiť umeleckú tvorbu ako rovnocenný prameň vlastnej výskumnej práce historika na príklade tvorby Janka Jesenského. Mnohé z citovaných veršov Janka Jesenského sú podľa autora dodnes aktuálne a môžu byť aplikované na pomery nielen v čase ľudáckej, ale i komunistickej totality.

Osobitná pozornosť vo viacerých príspevkoch je venovaná vývoju slovenskej historiografie v chronologickej následnosti. Predkladá prehľad začiatkov marxistického historického myslenia na Slovensku, vzťahu slovenských, českých a československých dejín, českej a slovenskej historiografie v 60. rokoch 20. storočia či vývoj slovenskej historiografie po roku 1989.

Hodnotením činnosti autorov marxistických historických článkov chcel I. Kamenec upriamiť pozornosť na „jednu menej známu stránku ideologickej a politickovýchovnej práce komunistickej strany na Slovensku v medzi-vojnovom období“ (s. 167–168). Marxistická publicistika, dôležitá najmä z hľadiska poukázania na politickú a ideovú vyspelosť a vývoj komunistického hnutia na Slovensku, predstavovala často používaný nástroj ideologického zápasu a podieľala sa na formovaní historického vedomia spoločnosti. Zároveň predstavovala výrazný faktor formovania slovenskej marxistickej historiografie.

Niektoré príspevky sú výzvou na diskusiu odborných kruhov, najmä v otázke vývoja slovenskej historiografie po roku 1989. Vracia sa k mnoho diskutovanej otázke vzťahu slovenských domácich a exilových historikov v sporoch o slovenský štát.

Opäť zreteľne cítim autorov kritický postoj voči niekdajšej exilovej skupine historikov, ktorí sa vrátili do domácej historiografie po roku 1989, v kontroverzných otázkach holokaustu, spochybnenia mýtu slovenského národného povstania či v otázke samotného slovenského štátu. Vyčíta ich nacionálno-radikálnu ideologickú orientáciu, ktorá glorifikuje satelitný vojnový štát a jeho najvyšších reprezentantov a akúkoľvek zodpovednosť za holokaust na Slovensku presúva výlučne na Nemecko. Ospravedlňuje sa politika menšieho zla. „*Zbabelosť sa označuje za predvídavnosť, kolaborácia s okupantom či protektorom za cnosť, vlastné obohacovanie za službu národu, nedôstojné vazalstvo za vlastenectvo atď.*“ (s. 88). Práve tieto hodnotenia I. Kamenec označil za pokrivené zrkadlo nastavené slovenským moderným dejinám. Rovnako odsudzuje interpretácie „opozitného tábora“ prezentujúceho negativistické hodnotenie slovenského národného povstania ako priamu sovietsku či dokonca českú okupáciu, ktorá odstránila slovenský štát a nastolila komunistickú diktatúru.

V poslednom príspevku historiografickej reflexie podáva subjektívne stanovisko ku generačnému problému súčasnej slovenskej historiografie, prípadne jeho existencii. Hodnotí odbornú produkciu slovenskej historiografie a vzťahy nastupujúcej mladej generácie historikov k svojim predchodcom. V záverečnom tematickom celku práce ponecháva priestor viacerým osobnostiam slovenských moderných dejín.

Hoci autor v úvodnom slove poukázal na fakt, že z hľadiska zachovania autenticity nebolo možné vyhnúť sa opakovaniu rovnakých vyjadrení, záverov, resp. citátov vo viacerých príspevkoch, tieto duplicity niekedy pôsobia na čitateľa zmätočne. Na niektorých miestach textu by ich bolo možné bez väčšieho narušenia konzistencie textu vynechať. Z hľadiska odlišného žánru a formy jednotlivých príspevkov môže pôsobiť publikácia ako celok nesúrod. Esejistický charakter niektorých kapitol nekorešponduje vždy s dokumentačnou hodnotou vedeckých štúdií. Naproti tomu na práci treba určite vyzdvihnúť autorov zrozumiteľný štýl vyjadrovania, precízny prístup k hodnoteniu slovenskej historiografie dejín 20. storočia, no najmä snahu o vyvolanie tvorivej diskusie o kontroverzných otázkach. Niektoré príspevky kladú doposiaľ nezodpovedané otázky s cieľom vyvolať priamu alebo nepriamu konštruktívnu reakciu.

VANĚK, M. – MÜCKE, P. – PELIKÁNOVÁ, H.: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Praha 2007, 224 s.*

Historik, skúmajúci udalosti 20. storočia s ambíciou podať čo najkomplexnejší obraz o nedávnej minulosti posledných sedemdesiatich rokov, sa pri svojej práci nevyhne „priamej konfrontácii“ s minulosťou – s pamätníkmi doby. Tieto osoby svojimi autentickými životnými osudmi predstavujú nielen pre historikov, ale aj sociológov, politológov či žurnalistov cenný zdroj informácií, bez ktorých by ich výskum nebol úplný. Historik, venujúci sa najnovším dejinám, sa nezaobíde bez vedomostí z novej pomocnej vedy historickej – orálnej histórie, či v doslovne používanom originálnom anglickom termíne „oral history“. Názov tejto mladej, dynamicky sa rozvíjajúcej vedeckej disciplíny napovedá, že má svoju kolísku v anglosaskej kultúrnej oblasti Severnej Ameriky a Veľkej Británie, odkiaľ sa rozšírila do ďalších krajín. Orálna história si našla svoje uplatnenie nielen v histórii, ale aj v etnológii, sociológii, psychológii či iných spoločenských vedných disciplinách.

Počiatky orálnej histórie môžeme hľadať v druhej polovici 19. storočia, keď sa začali dynamicky rozvíjať vedy o človeku, nazývané tiež pozitívne vedy, ako napríklad sociológia. Stimulujúcim faktorom pre vznik orálnej histórie sa stali udalosti 20. storočia, ktoré so sebou priniesli historické udalosti s rozsiahlymi celospoločenskými zmenami s dosahom na celú spoločnosť. Spolu s vývinom sociálnych vied, rozmach ktorých nastal v druhej polovici 19. storočia, sa zmenilo aj vnímanie dejinných udalostí, ktorých súčasťou sa stal človek – jednotlivec s vlastným autentickým prežívaním udalostí vo svojom živote, ktorý dovtedy stál mimo záujmu ľudí skúmajúcich históriu. S rozmachom vied o človeku sa precizovala aj historická veda, ktorá sa obohatila o tento „oživujúci“ individuálny rozmer. Hlavným kritériom sa nestali schopnosti či činy významných osobností, ale osoby menej známe alebo neznáme, späté s dejinným obdobím svojimi životnými príbehmi.

Azda najväčším prínosom orálnej histórie pre prácu historika je poľudštenie, individualizácia a oživenie dejín, aktívnym účastníkom a tvorcom ktorých sa stáva každý ľudský jednotlivec. Dôležitú úlohu pritom zohráva individuálna historická pamäť, vyplňajúca množinu kolektívnej historickej pamäti. Ako dobrý príklad národa, ktorý si obdivuhodným spôsobom uchováva dejinné udalosti vo svojej historickej pamäti tradovanej z generácie na generáciu, je židovský národ.

V Strednej Európe dosiahla orálna história najlepšie výsledky v Nemecku, kde má svoju tradíciu. V postkomunistických krajinách jej rozvoj umožnila zmena politického systému. Susedná Česká republika, najmä zásluhou Ústavu pro soudobé dějiny, dosiahla vynikajúce výsledky, ktoré urobili českú orálnu históriu konkurencieschopnou s inými krajinami, ako USA, Veľká Británie či Francúzsko. Hlavnú zásluhu na tom má kolektív autorov predkladanej publikácie, na čele s Miroslavom Vaněkom, ktorý sa spomenutej oblasti venuje už dlhšie obdobie a je autorom niekoľkých metodologických i tematicky zameraných publikácií. Z prvej skupiny sú známe diela ako: *Orální historie. Metodické a technické postupy (skriptum)*, ďalej *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, či *Orální historie s jejími protagonisty a zakladateli*. Z druhej skupiny predstavujeme diela ako: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, alebo *Mocní? A bezmocní? Politické elity a disident v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview*, či *Vítězi? Poráženi? Politické elity z disentu v období tzv. normalizace. Životopisná interview a Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu. Životopisná vyprávění*.

Aj keď v slovenskej odbornej literatúre zatiaľ publikácia venujúca sa komplexne problematike orálnej histórie nevyšla, nie je táto disciplína u nás celkom neznámou a boli v nej dosiahnuté solídne výsledky v troch projektoch. V rámci prvého projektu: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov, organizovaného Nadáciou Milana Šimečku v spolupráci s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied, sa podarilo zozbierať 300 svedeckých výpovedí k slovenským a českým dejinám počas obdobia rokov 1918 – 1993. Výsledky projektu vyšli v päťdielnej publikácii rovnomeného názvu s minimálnymi zásluhami autorského tímu. Dielo dopĺňajú vedecké štúdie historika Ivana Kamenca: *Dejiny Slovenska v rokoch 1918 – 1993 a ich odraz v historickom vedomí* a Zuzany Fialovej: *Orálna história – história s tvárou a menom*. Nadácia Milana Šimečku v spolupráci s Univerzitou Yale, USA, zozbierala svedectvá viac ako 200 osôb, ktoré prežili holokaust, v rámci druhého projektu: Osudy tých, ktorí prežili Holocaust na Slovensku. Tretí projekt realizovala Verejnosť proti násilliu v spolupráci s Nadáciou Heinricha Bolla v podobe panelových diskusií a spomienok účastní-

Mgr. Michal Babál
(1982), absolvent
Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského
v Bratislave, študijný
odbor história – nemecký
jazyk. Pracuje v Ústave
pamäti národa

kov „Nežnej revolúcie“, ktoré vyšli tlačenej podobe: *VPN 1989 – 1991. Spomienky a dokumenty*.

Predkladaná kniha kolektívu autorov je rozčlenená do desiatich kapitol. Prvé tri, ktoré majú prevažne teoretický charakter, sa venujú orálnej histórii ako takej – jej terminologicko-metodologickému vymedzeniu, historickému vývinu v jednotlivých krajinách a problematike vzťahu pamäti a orálnej histórie. Štvrtá až desiatu kapitola sú kapitolami vyslovene praktickými, ktoré ponímajú všetky relevantné problémy a úskalia v orálnohistorickom výskume. Autorský kolektív sa tu v štvrtej a piatej kapitole podrobne, a zároveň prehľadne venuje jednotlivým metódam orálnohistorického výskumu v podobe interview, životného príbehu a rozhovoru, metodiku ktorých autori jasne definujú. Šiesta kapitola tvorí ťažisko celého diela, pretože sa venuje analýze a interpretácii zhromaždených informácií, bez ktorých by sa úsilie výskumníka minulo svojich požadovaných výsledkov. Záverečné štyri kapitoly pojednávajú o orálnej histórii vo vzťahu k eti-

ke a legislative, finančnému, organizačnému a technickému zabezpečeniu projektu, ako aj ďalšiemu využitiu orálnej histórie. Poslednú desiatu kapitolu tvorí séria príloh – dokumentov a iných pomôcok, ktoré tvoria súčasť orálnohistorického výskumu.

Predkladaná publikácia je zhrnutím všetkých relevantných poznatkov z orálnej histórie. Jej najväčší prínos by sme mohli zhrnúť latinským: „pluribus unum“ (jednota v rozmanitosti). Autorovi sa podarilo na pomerne malom priestore nielen zoznámiť, ale aj viesť čitateľa bez ohľadu na mieru jeho skúsenosti s výskumom výpovedí žijúcich pamätníkov doby do problematiky orálnej histórie. Kniha je určená nielen pre všetkých pracovníkov vedeckých disciplín, ktorí reflektujú, analyzujú a interpretujú nedávnu históriu podávanú jej svedkami – pamätníkmi doby, ale aj pre čitateľov, ktorí si chcú rozšíriť svoje, obzory. Forma, akou je kniha napísaná to umožňuje, čím len potvrdzuje svoju vysokú kvalitu, ktorá je veľkým prínosom aj pre moju pracovnú činnosť.

NENÁPADNÍ HRDINOVIA

ÚPN v spolupráci s KPVS otvára II. ročník projektu

NENÁPADNÍ HRDINOVIA v zápase s komunizmom.

Študenti a žiaci môžu hľadať „nenápadných hrdinov“ vo svojom okolí a napísať ich príbeh. Tento ročník bude mať aj medzinárodnú sekciu - obeť internácie spred šesťdesiatich rokov (v AKCII K a v AKCII R). Projekt bol otvorený Františkom Neupauerom (ÚPN) a Antonom Srhocom (KPVS) v Podolínci dňa 24. marca 2010 v spolupráci so Strednou odbornou školou sv. Klementa Hofbauera na miestach, kde boli internovaní rehoľníci po barbárskej noci z 13. na 14. apríla 1950.

Viac informácií nájdete na stránke www.november89.eu

Zoznam personálnych spisov sprístupnených podľa § 17 ods. 1 písm. b) bodu 2 zákona č. 553/2002 Z. z.

Ústav priebežne vydáva tlačou a na elektronických médiách zoznam personálnych (kádrových) spisov príslušníkov bezpečnostných zložiek, sprístupnených podľa § 17 ods. 1 písm. b) bodu 2 zákona č. 553/2002 Z. z., zároveň s uvedením dátumu zaradenia príslušníka do bezpečnostnej zložky, služobných funkcií vykonávaných príslušníkom v bezpečnostnej zložke a dátumu ukončenia tohto zaradenia.

Vypracoval Jerguš Sivoš

Príezvisko a meno	Osobné evidenčné číslo	Služobná funkcia / bezpečnostná zložka (súčasť, útvar)	Dátum zaradenia	Dátum ukončenia
ANDREJOVSKÝ František	181034	starší referent 3. oddelenie III. odbor S-ŠIB KS-ZNB Banská Bystrica oddelenie ŠIB OS ZNB Prievidza	1.3.1978 1.8.1981	31.7.1981 31.12.1989
BAŽÍK Alojz	119571	referent 3. oddelenie III. odbor KS MV Bratislava starší referent 1. oddelenie III. odbor KS MV Bratislava náčelník 2. oddelenie III. odbor KS MV Bratislava starší referent III. odboru KS MV Bratislava starší referent 7. oddelenie II. odbor KS MV Bratislava starší referent 7. oddelenie II. odbor S-ŠIB KS-ZNB Bratislava starší referent 3. oddelenie II. odbor S-ŠIB KS-ZNB Bratislava starší referent vyhodnocovacej skupiny S-ŠIB KS-ZNB Bratislava starší referent 2. oddelenie II. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja záloha pre vekovo starších príslušníkov Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja	1.1.1953 1.11.1955 1.9.1959 1.4.1960 1.4.1964 1.8.1966 1.8.1971 1.8.1971 1.4.1975 1.7.1977 1.9.1977	14.9.1954 31.8.1959 31.3.1960 31.3.1964 31.7.1966 31.7.1971 31.3.1975 30.6.1977 31.8.1977 31.7.1979
BLAHO Peter	215077	referent 3. oddelenie IV. odbor XII. správa ZNB	1.3.1983	14.1.1986
HODAL Vladimír	173763	referent RKS-82 Bratislava III. odbor VI. správa ZNB referent 3. oddelenie II. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent oddelenie ŠIB Obvodná správa ZNB Bratislava I. Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja	1.6.1980 1.1.1987 1.1.1989	31.12.1986 31.12.1988 31.12.1989
CHUCHŮT Emil	193071/122756	referent oddelenie ŠIB Prievidza KS-ZNB Banská Bystrica starší referent 1. oddelenie I. odbor S-ŠIB KS-ZNB Banská Bystrica starší referent 2. oddelenie I. odbor S-ŠIB KS-ZNB Banská Bystrica zastupca náčelníka I. odboru S-ŠIB KS-ZNB Banská Bystrica náčelník I. odboru S-ŠIB KS-ZNB Banská Bystrica	1.10.1970 1.10.1972 1.1.1975 1.8.1980 1.10.1983	30.9.1972 31.12.1974 31.8.1976 30.9.1983 31.12.1989
JURČOVIČ Valerián	166761	referent 2. oddelenie VI. odbor IV. správa FMV Praha referent 2. oddelenie III. odbor IV. správa FMV Praha referent 1. oddelenie IV. odbor XII. správa FMV starší referent 2. oddelenie IV. odbor XII. správa ZNB starší referent 3. oddelenie IV. odbor XII. správa ZNB	1.4.1975 1.1.1977 1.5.1979 1.1.1981 1.1.1985	31.12.1976 30.4.1979 31.12.1980 31.12.1984 31.12.1989
KEMÉNY Dušan	181594	referent 5. oddelenie II. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 5. oddelenie II. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 5. oddelenie II. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 4. oddelenie II. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent špecialista 4. oddelenie II. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 2. oddelenie I. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent 4. oddelenie I. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent 5. oddelenie I. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 5. oddelenie I. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent jednotky ochrany letiska OLK a DL S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent 2. oddelenie odboru LK a DL S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 2. oddelenie OLK S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 2. oddelenie OLK S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja	1.9.1979 1.2.1984 1.8.1988 1.12.1988 1.7.1989 1.1.1990 1.4.1981 1.3.1985 1.6.1985 1.1.1988 1.3.1988 1.12.1988 1.5.1989	31.1.1984 31.8.1984 30.11.1988 30.6.1989 31.12.1989 31.12.1989 28.2.1985 31.5.1985 31.12.1987 29.2.1988 30.11.1988 30.4.1989 31.12.1989
KOČIAN Ľuboš	206949	referent 4. oddelenie I. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent 5. oddelenie I. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 5. oddelenie I. odbor S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent jednotky ochrany letiska OLK a DL S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja referent 2. oddelenie odboru LK a DL S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 2. oddelenie OLK S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja starší referent 2. oddelenie OLK S-ŠIB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsi. kraja	1.4.1981 1.3.1985 1.6.1985 1.1.1988 1.3.1988 1.12.1988 1.5.1989	28.2.1985 31.5.1985 31.12.1987 29.2.1988 30.11.1988 30.4.1989 31.12.1989
KORBELA Ján	119941	výkonný orgán KV-ŠIB Bratislava starší referent 2. oddelenie VII. odbor KS-ŠIB Bratislava operatívna škola pre pracovníkov VII. odborov KS-ŠIB Bratislava starší referent 5. oddelenie VII. odbor KS-MV Bratislava referent 2. oddelenie VII. odbor KS-MV Bratislava starší referent 2. oddelenie VII. odbor KS-MV Bratislava starší referent 2. oddelenie IV. odbor KS-MV Bratislava starší referent skupiny ustanovky IV. odbor S-ŠIB KS-ZNB Bratislava starší referent 3. oddelenie II. odbor S-ŠIB KS-ZNB Bratislava starší referent 5. oddelenie II. odbor S-ŠIB KS-ZNB Bratislava	1.11.1950 1.1.1953 27.3.1953 19.9.1953 19.9.1953 1.4.1954 1.5.1962 1.3.1964 1.8.1966 1.8.1971 1.4.1975	31.12.1952 27.3.1953 19.9.1953 31.3.1953 30.4.1962 29.2.1964 31.7.1966 30.7.1971 31.3.1975 30.9.1980

Priezvisko a meno	Osobné evidenčné číslo	Služobná funkcia / bezpečnostná zložka (súčasť, útvar)	Dátum zaradenia	Dátum ukončenia
KOŽELA Luboš	165741	starší dôstojník špecialista 2. oddelenie I. odbor Spravodajská správa HS PS a OŠH	1.1.1983	31.3.1984
		vedúci starší dôstojník I. odbor Spravodajská správa HS PS a OŠH	1.4.1984	30.9.1988
		vedúci starší dôstojník operatívna skupina I. odbor Spravodajská správa HS PS a OŠH	1.10.1988	30.11.1988
		starší referent špecialista 1. oddelenie II. odbor XIII. správa ZNB	1.12.1988	31.12.1989
MAJTAN František	193009	referent 2. oddelenie IV. odbor KS ZNB S-ŠtB Bratislava	1.8.1970	30.6.1974
		referent 1. oddelenie IV. odbor XII. správy FMV	1.7.1974	31.3.1975
		starší referent 2. oddelenie I. odbor XII. správy FMV	1.4.1975	31.8.1976
		starší referent 2. oddelenie I. odbor XII. správy FMV	1.6.1978	31.7.1986
		vedúci starší referent špecialista 1. oddelenie I. odbor XII. správa ZNB	1.8.1986	30.9.1988
		vedúci starší referent špecialista 2. oddelenie I. odbor XII. správa ZNB	1.10.1988	31.12.1989
MALOVEC Peter	218277	referent 1. oddelenie I. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.10.1982	28.2.1985
		starší referent 3. oddelenie I. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.3.1985	30.6.1988
		starší referent 4. oddelenie I. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.7.1988	30.11.1988
		starší referent oddelenie ŠtB Obs ZNB Bratislava II. Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.12.1988	31.12.1989
MUCHANIČ Ján	181106	referent 1. oddelenie I. odbor S-ŠtB KS-ZNB Košice	1.3.1979	15.8.1981
		starší referent 4. oddelenie I. odbor S-ŠtB KS-ZNB Košice	1.8.1985	30.11.1986
PÁLFYOVÁ rod Němcová Denisa	238931	starší referent oddelenie ŠtB Michalovce KS-ZNB Košice	1.12.1986	31.12.1989
		referent referátu pasovej kontroly Peiržalka PS útvar 5947	1.11.1989	
PAVLIS Milióš	180043	referent 4. oddelenie I. odbor KS ZNB S-ŠtB Bratislava	5.11.1975	31.7.1978
		starší referent 2. oddelenie III. odbor II. správa ZNB	1.8.1981	31.3.1983
		starší referent 1. oddelenie I. odbor XII. správa ZNB	1.4.1983	30.9.1987
		starší referent špecialista 2. oddelenie I. odbor XII. správa ZNB	1.10.1987	31.12.1989
PETRIK Zdenko	181215	referent 2. oddelenie III. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.3.1978	31.8.1980
		starší referent 2. oddelenie I. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.8.1984	28.2.1985
		starší referent špecialista 1. oddelenie I. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.3.1985	31.1.1987
		náčelník 1. oddelenie I. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.2.1987	30.11.1989
		vedúci starší referent špecialista 1. oddelenie I. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.12.1989	31.12.1989
		referent oddelenie ŠtB OS ZNB Nové Zámky	1.11.1978	31.5.1979
ŠENKARIK Rudolf	196565/200826	referent oblasťny odbor I. správa FMV	1.6.1979	2.9.1979
		práporčíka škola v odbornej škole I. správy FMV	3.9.1979	1.5.1980
		starší referent 2. oddelenie II. odbor XII. správa ZNB	1.11.1980	30.6.1983
		starší referent oddelenie ŠtB OS ZNB Nové Zámky	1.7.1983	31.12.1989
VANIK Peter	179233	referent 3. oddelenie II. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.9.1976	31.3.1979
		starší referent 3. oddelenie II. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.4.1979	30.11.1985
		starší referent špecialista 3. oddelenie II. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.12.1985	31.1.1986
		poverený zastupovaním náčelníka 3. oddelenie II. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.2.1986	31.7.1986
		náčelník 3. oddelenie II. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.8.1986	31.12.1989
starší referent OLK Bratislava Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.1.1990	31.12.1989		
ZEMAN Miroslav	221637	referent 4. oddelenie III. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.3.1985	31.3.1988
		referent 1. oddelenie III. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.4.1988	30.11.1988
		starší referent 1. oddelenie III. odbor S-ŠtB Správa ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja	1.12.1988	31.12.1989

Odovzdávanie dekrétov veteránom protikomunistického odboja

Národná rada Slovenskej republiky poverila zákonom č. 58/2009 Z. z. Ústav pamäti národa odovzdávaním preukazov veteránom protikomunistického odboja. ÚPN ocenil tých, ktorí sa svojím príkladom a utrpením postavili proti totalitnej moci.

V júli roku 2009 sme oslovili predsedov samosprávnych krajov, aby participovali na tejto slávnostnej udalosti. V ústrety nám vyšli predsedovia žilinského, nitrianskeho, bratislavského, trnavského, košického a prešovského kraja. Na poslednom stretnutí v Prievidzi sme si minútu ticha uctili i tých, ktorí sa tejto slávnosti nedožili.

*František Neupauer, Referát účastníkov protikomunistického odboja
Foto: Štefan Badura*

ŽILINA - 21. 9. 2009

(91)

KOŠICE - 25. 9. 2009

BRATISLAVA - 28. 9. 2009

NITRA - 13. 10. 2009

TRNAVA – 27. 10. 2009

PREŠOV - 15. 12. 2009

**BANSKĀ BYSTRICA
3. 3. 2010**

PRIEVIDZA – 3. 3. 2010

Stanovisko Ústavu pamäti národa k článku v denníku SME „ÚPN o antisemitizme pomlčal“ z 9. apríla 2010

Denník SME a internetový portál sme.sk uverejnili v piatok 9. apríla 2010 článok Moniky Tódovej „ÚPN o antisemitizme pomlčal“, v ktorom sa autorka zaoberá novou publikáciou Ústavu pamäti národa *Karol Sidor: Denníky 1930 – 1939*. Autorka ústavu vyčíta, že vydal publikáciu bez akejkoľvek kritiky a nezmiel sa o Sidorovej „počiatkovej nenávisti k Židom“. Článok sa svojou dikciou snaží vyvolať dojem, akoby ÚPN prejavoval sympatie k antisemitizmu.

Sidorove denníky, ktoré boli v ucelenej podobe doteraz historikom nedostupné, sú jedinečným dobovým svedectvom. Na ich vydanie čakala historická obec roky (jeho zápisky z marca 1939 sú napr. jedným z najdôležitejších a najcitovanejších prameňov k vzniku Slovenského štátu). Editori vybrali vlastníci pozostalosti a dediči autorských práv. Editovaný text ÚPN podrobil oponentúre dvoch renomovaných odborníkov, vysokoškolských profesorov, ktorí sa vo svo-

jej práci systematicky venujú predmetnému obdobiu i osobe Karola Sidora. Jedným z nich je aj prof. Milan Katuninec, ktorého prácu pani Tódová vo svojom článku cituje na viacerých miestach a ktorou dokladá zámer ÚPN opomenúť niektoré fakty zo života Karola Sidora. V tejto súvislosti si však treba uvedomiť, že predkladané dielo nie je monografiou o osobe Karola Sidora, a nie je ani jeho biografiou, ale unikátnym dobovým prameňom (i keď výsostne subjektívnym). Sme si preto vedomí, že v úvode knihy, v ktorom editor doc. František Vnuk v skratke čitateľa oboznamuje so životom Karola Sidora, chýba viacero skutočností, ktoré sú však vysvetlené alebo aspoň načrtnuté v poznámkach a komentároch k denníkovým záznamom (prípadne sú všeobecne známym faktom).

V tejto súvislosti je nutné upozorniť na neprofesionálny spôsob práce pani Tódovej, ktorý sa okrem povrchnosti, nepresnosti a neschopnosti oslobodiť sa od svojich predsudkov prejavuje aj kladením zámerne manipulatívnych otázok. Charakteristickým príkladom môže byť aj nasledovná otázka: „Vy považujete heslo ‚So Sidorom proti Židom‘, ktoré sa vtedy širilo éterom, za „prebúdzanie ľudí z letargie, zo živorenia k dôstojnejšiemu životu“, ako o Sidorových aktivitách v tom čase píše pán Vnuk?“ Uvedené vyjadrenie Františka Vnuka vzťahujúce sa k zápasu o autonómiu Slovenska pani Tódová zámerne spojila s heslom, ktoré vo vyhrotenej dobe predchádzajúcej vzniku samostatného štátu z viedenského rozhlasu širil radikál Ľudovít Mutňanský. Zo strany pani Tódovej tak išlo o hrubú a úmyselnú manipuláciu s textom.

Pre pani Tódovú je rovnako charakteristické aj to, že sa pri svojom povrchnom spôsobe práce neusiluje využiť všetky možnosti, ktoré sa jej ponúkajú – napriek skutočnosti, že bola účastníčkou podujatia, na ktorom bola publikácia prezentovaná verejnosti, nesnažila sa pánovi Vnukovi v rámci diskusie položiť ani jednu otázku. O faktografických chybách v článku pani Tódovej (autorka si zamieňa Nadáciu Matice slovenskej s Matiou slovenskou, Sidora označuje za veľvyslanca a pod.) sa netreba bližšie zmieňovať, sú totiž očakávanou štandardnou súčasťou novinárskych výstupov autorky.

Pani Tódová kritiku publikácie podporuje vyjadreniami pána Jaroslava Franeka, hovorcu Ústredného zväzu židovských náboženských obcí, ktorý však v úvode reportáže zverejnenej na portáli sme.sk sám priznáva, že uvedenú knihu ešte „nestihol pre-

čítať“... (!) Napriek tomu pán Franek, ktorý sa neúspešne snažil etablovať v orgánoch ÚPN a už roky vedie útočnú a neraz lživú kampaň proti ústavu, nenecháva nikoho na pochybách, že vydanie Sidorovej knihy je ďalším krokom ústavu k rehabilitácii Slovenskej republiky a že ÚPN nerobí to, čo má zo zákona robiť, t. j. dokumentovať represie, ktorých sa režim tohto štátu dopúšťal.

Proti takémuto tvrdeniu pána Franeka sa musíme kategoricky ohradíť. Postoje ústavu najlepšie ilustruje jeho vykonaná práca. O nestrannom a kritickom prístupe ÚPN k obdobiu Slovenskej republiky svedčí množstvo štúdií, odborných monografií, edícií dokumentov, ako aj elektronických databáz pripravených jeho pracovníkmi. Ústav zorganizoval veľkú vedeckú konferenciu a vydal zásadnú publikáciu o perzekúciách na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Súdny človek preto sotva môže ústav podozrievať z obhajoby režimu Slovenskej republiky, či neobjaví sympatií k antisemitizmu. Zverejnené zoznamy arizátorov, veliteľov a funkcionárov Hlinkovej gardy, projekt dokumentácie perzekúcií a zločinov spáchaných počas rokov 1939 – 1945 na židovskej komunite, či organizácia fór, ktoré vytvárajú priestor na diskusiu o tomto období, svedčia o pravom opaku.

Ničím iným ako nehoráznou lžou je aj nasledovný výrok pána Franeka: „ÚPN by mal zo zákona dokumentovať represie, ktorých sa režimy dopúšťali na občanoch, namiesto toho stále vidíme vydávanie pamäti rôznych potentátov režimu.“ Sidorove pamäti sú v skutočnosti iba druhou publikáciou ústavu vydanou v rámci edície Memoáre. Prvou knihou z edície boli spomienky Jozefa Bobalika, ktorý bol odvečený do sovietskeho gulagu. Sidorove denníky tak v skutočnosti predstavujú vôbec prvé memoáre politika, ktoré ústav v rámci svojej edičnej činnosti vydal.

Na záver by sme sa však pani Tódovej chceli aj úprimne poďakovať. Je iba málo publikácií, ktorým sa denník SME venoval na takom priestore. Následný zvýšený záujem verejnosti o knihu nás preto veľmi teší. Čo nás však už teší menej, je skutočnosť, že na Slovensku je aj v roku 2010 naďalej najúčinnejšou formou propagácie negatívna reklama.

Budeme preto radi, ak pani Tódovú uvidíme aj na ďalších prezentáciách knižnej produkcie Ústavu pamäti národa. Čitatelia denníka SME si nesporne zaslúžia informácie o dôležitých kultúrnych a vzdelávacích počinoch.

*Ivan A. Petránský
predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa*

Tragická smrť Janusza Kurtyku a Andrzeja Jana Przewoźnika

Pri leteckom nešťastí v ruskom Smolensku zahynulo 10. apríla 2010 spolu s prezidentom Poľskej republiky Lechom Kaczyńským a jeho manželkou Mariou, aj ďalších 94 osobností politického, náboženského, kultúrneho a vojenského života, vrátane Janusza Kurtyku, predsedu Inštitútu národnej pamäti, a Andrzeja Jana Przewoźnika, šéfa nadácie Európska sieť „Pamäť a Solidarita“. Poľská delegácia cestovala na pietne spomienky konané pri príležitosti 70. výročia masakry poľských dôstojníkov sovietskou NKVD v Katyni.

Janusz KURTYKA (*13. august 1960 – †10. apríl 2010)

Narodil sa v Krakove, kde aj vyštudoval Historicko-filozofickú katedru Jagellonskej univerzity. Doktorát ukončil v roku 1995 v Historickom ústave Poľskej akadémie vied. V roku 2000 bol habilitovaný. V rokoch 2000 – 2005 bol riaditeľom krakovskej pobočky Inštitútu pamäti národa. Od r. 1979 pôsobil v kruhoch demokratickej opozície v Krakove, bol napr. spoluzakladateľom Nezávislého združenia študentov na Historickom ústave Jagellonskej univerzity, prednášal v rámci tajnej Kresťanskej robotníckej univerzity. Od roku 1985 bol vedeckým pracovníkom Historického ústavu Poľskej akadémie vied, v rokoch 1999 – 2002 a 2003 – 2006 členom aj jej vedeckej rady. Dňa 9. decembra 2005 ho poľský Sejm zvolil za predsedu Inštitútu pamäti národa, dňa 29. decembra 2005 zložil sľub ako predseda Inštitútu.

Janusz Kurtyka bol autorom viac ako 140 vedeckých publikácií z obdobia stredoveku a najnovších dejín Poľska. Bol šéfredaktorom „*Historických zošitov WiN-u*“ (od roku 1994), spoluautorom „*Historicko-geografického slovníka krakovského vojvodstva v stredoveku*“ a spolupracovníkom „*Poľského biografického slovníka*“. Stál na čele redakčného výboru série „*Konšpirácia a spoločenský odpor v Poľsku 1944 – 1956. Biografický slovník*“, bol členom redakcie vedeckého časopisu IPN „*Represívny aparát v Ludovom Poľsku 1944 – 1989*“, členom Poľskej historickej spoločnosti, Spoločnosti priateľov vied v Przemysli a Poľskej heraldickej spoločnosti.

Za svoju činnosť, životné dielo a postoje dostal viacero významných ocenení. V r. 2009 mu prezident Lech Kaczyński udelil jedno z najvyšších štátnych vyznamenaní „*Za obrodu Poľska*“. Bol ženatý a mal dvoch synov.

V júni 2006 podpísal za IPN dohodu o spolupráci s ÚPN, ktorá umožnila lepšiu kooperáciu oboch inštitúcií pri skúmaní období neslobody v oboch krajinách a pri vyrovnávaní sa s dedičstvom totalitnej minulosti.

Andrzej Jan PRZEWOŹNIK (*13. máj 1963 – †10. apríl 2010)

V roku 1988 ukončil štúdium na Historicko-filozofickej katedre Jagellonskej univerzity v Krakove. Od 1. septembra 1992 do tragickej smrti bol generálnym tajomníkom Rady obrany pamäti bojov a utrpenia. Zaslúžil sa o cintorín a pomník obetiam masakry v Jedvábno, dlhodobo bojoval aj za obnovenie a otvorenie Cintorína obrancov Ľvova. Bol zástupcom riaditeľa a tajomníkom vládnej Komisie za zachovanie pamiatky obetí katyňského zločinu (1994 – 1998). V r. 2002 ukončil postgraduálne štúdium na Akadémii národnej obrany vo Varšave. Andrzej Jan Przewoźnik bol členom muzeálnej rady Štátneho múzea KL Auschwitz – Birkenau, Múzea Nezávislosti vo Varšave, Centrálného múzea vojenských zajatcov v Opolu, zástupca šéfa Rady Múzea Poľského vojska, člen Programovej rady Múzea Varšavského povstania. V roku 2009 ho minister kultúry a národného dedičstva menoval za člena Rady Múzea II. svetovej vojny v Gdaňsku.

V roku 2005 bol spolu s Januszom Kurtykom jedným z kandidátov na post predsedu IPN. Ako šéf nadácie Európska sieť „*Pamäť a solidarita*“ podpísal v decembri 2009 dohodu o spolupráci s ÚPN.

PREHĽAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2009

1/2009

Na úvod, Doc. ThDr. Jozef Hal'ko, PhD.

Pôsobenie Akčného výboru Slovenského národného frontu v Trnave, PhDr. Jana Miklovičová, s. 4–19

Kolektivizácia a jej obeť v obciach trenčianskeho regiónu v rokoch 1948–1960, Mgr. Dominika Vicenová, s. 20–41

Kdo zabil Matúše Černáka?, PhDr. Prokop Tomek, s. 42–47

Úloha žandárstva pri deportáciách Židov v roku 1942, PhDr. Martina Fiamová, s. 48–55

Nacistická poprava v Dubnici nad Váhom, PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 56–58

Prvá obeť Štátnej bezpečnosti, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 59–71

Založenie Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície, Ivan A. Petranský, PhD., s. 72–74

Sprístupňovanie archívnych pomôcok na webe je samozrejmosťou... Rozhovor s PhDr. Ladislavom Bukovským, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 75–77

Kariéry v službách ŠtB – Ján Jackuliak, Michal Moroz, Mgr. Pavol Pytlík, s. 78–81

Spomienky po 25 rokoch na exilovú náboženskú literatúru, PaedDr. Tomáš Konc, PhD., s. 82–83

Sága jednej rodiny, Anna A. Hlaváčová, PhD., s. 84–85

Janas, K.: Trenčianska župa (1940 – 1945). K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku, PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 86–88

Tadeusz Isakowicz-Zaleski: Księża wobec bezpieki (Vzťah kňazov k bezpečnosti), Mgr. Peter Balun, s. 89–92

Prehľad článkov zverejnených v roku 2008, s. 93–94

2/2009

Na úvod, PhDr. Tomáš Klubert, PhD.

Jozef Bánay – lekár funkcionárom Hlinkovej gardy, PhDr. Peter Sokolovič, PhD., s. 4–15

Cesta k socializácii československého poľnohospodárstva, PhDr. Martina Fiamová, s. 16–31

Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1960–1964, Mgr. Branislav Kinčok, s. 32–47

Denník slovenského dôstojníka z nacistickej internácie (august – október 1944), I. časť, Miroslav Bachratý – PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 48–63

Komunismus po česku, Jiří Stránský, s. 64–74
Správa o činnosti Sekcie vedeckého výskumu v roku 2008, Ondrej Podolec PhD. – PhDr. Tomáš Klubert, PhD., s. 75–76

Kariéry v službách ŠtB – Štefan Homola, Michal Karchutňák, Mgr. Pavol Pytlík, s. 77–80

Rydlo, J. M.: Andrej Žarnov (1903–1982). Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka, PhDr. Peter Sokolovič, PhD., s. 81–83

Letz, R.: Odkaz živým. Prípad Albert Púčik a spol., Beáta Katrebová-Bleková, PhD., s. 83–85

Londák, M.: Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 86

ÚPN zverejnil na svojich internetových stránkach organizačnú štruktúru a personálne zloženie Spravodajského oddelenia 11. brigády Pohraničnej stráže, s. 88

3/2009

Na úvod, PhDr. Michal Pehr, PhD.

Medzi nacizmom a komunizmom. Vyjednávacie velenia Rýchlej divízie s Červenou armádou o kapitulácii na Kaukaze v roku 1943, PhDr. Pavel Mičianik, PhD., M.A., s. 4–14

Zastoupení RSI v Bratislavě 1943–1945, osud italských kráľovských diplomatů, Mgr. Petr Kubík, s. 15–21

Akcia „B“ („Byty“) v Bratislave, Mgr. Michal Babál, s. 22–38

Stranícke a bezpečnostné opatrenia v súvislosti s 21. výročím vstupu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa, Mgr. Jerguš Sivoš, s. 39–67

Denník slovenského dôstojníka z nacistickej internácie (august – október 1944), II. časť, Miroslav Bachratý – PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 68–85

Príbeh pamätníka – Anna Greňová, Mgr. Jana Otočková, s. 86–88

Slovensko poskytuje pre vojensko-historického nadšenca aj profesionála neuveriteľne veľa zaujímavých lokalít... Rozhovor s Pavlom Papšom, PhDr. Tomáš Klubert, PhD., s. 89–93

Medzinárodný projekt Pamäť národa, Mgr. Jana Otočková, s. 93

Kariéry v službách ŠtB – Bohuš Vavro, Mgr. Michal Gregor, Mgr. Jerguš Sivoš, s. 94–102

Hetényi, M.: Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1939–1945, Mgr. Ján Mitáč, s. 103–104

Luňák, P.: Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990, Mgr. Peter Jašek, PhD., s. 104–106

Blažek, P. – Eichler, P. – Jareš, J. a kol.: Jan Palach '69, Mgr. Lenka Kádarová, s. 107–108

4/2009

Na úvod, Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Vykonštruovaný súdny proces so skupinou František Mihina a spol., Mgr. Lenka Kádarová, s. 4–19

Hranica pod drobnohľadom. Spravodajské oddelenie 11. brigády Pohraničnej stráže 1973–1989, Mgr. Vladimír Palko, s. 20–33

Zo životných osudov misionára a kňaza Jozefa Baťa, Mgr. Dominik Šabo, s. 34–42

Činnosť západonemeckej rozviedky (BND) proti Československu očami Štátnej bezpečnosti, Mgr. Branislav Kinčok, s. 43–52

Sťažnosť trnavských radikálov Alexandrovi Machovi, hlavnému veliteľovi Hlinkovej gardy, PhDr. Peter Sokolovič, PhD., s. 53–56

Nežná revolúcia v hláseniach zvolenskej Štátnej bezpečnosti, Mgr. Peter Balun, s. 57–69

Príbeh pamätníka – Silvester Krčméry, Mgr. Jana Otočková, s. 70–72

Kariéry v službách ŠtB – Ján Hanuliak, Mgr. Jerguš Sivoš, s. 73–79

Pávová, J.: Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologie Václava Kopeckého, Mgr. Michal Babál, s. 80–81

Blažek, P. – Kubálek, M.: Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti, PhDr. Martina Fiamová, s. 81–83

Antalová, Z.: Z prednej strany mreží. Klobučník, M.: Slovenská evanjelická cirkev augsburského vyznania v dokumentoch ŠtB a socialistickej justície na pozadí politického procesu so skupinou KVAP (1948–1962), Mgr. Pavol Jakubčín, s. 83–85

Podujatia ÚPN pri príležitosti 20. výročia Novembra 1989, fotografická príloha, s. 86–96

Vypracoval: Branislav Kinčok

Spomienková slávnosť a konferencia pri príležitosti 110. výročia narodenia Mons. ThDr. Štefana Barnáša

Účastníci konferencie. Foto: Eva Javorská

V obci Slovenská Ves sme si dňa 30. januára 2010 sv. omšou a konferenciou pripomenuli 110. výročie narodenia a 60. výročie biskupskej vysviacky Štefana Barnáša, spišského pomocného biskupa. Slávnostnú sv. omšu slúžil biskup Mons. František Tondra. Na konferencii s názvom „Biskup Štefan Barnáš, náš rodák“ odzneli napríklad príspevky od Ivana Chalupeckého, Ľuboslava Hromjáka a Róberta Letza. Na organizácii podujatia sa podieľali: Rímskokatolícky farský úrad Slovenská Ves, Obecný úrad Slovenská Ves, Spolok spišských dejepiscov, rodina otca biskupa Barnáša a ÚPN.

Návštevy veľvyslancov Francúzskej republiky a Spolkovej republiky Nemecko

Francúzsky veľvyslanec Henry Cuny s tľmočnicou, hovorca ÚPN Ján Pálffy, riaditeľ sekcie vedeckého výskumu Ondrej Podolec, predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský a riaditeľ sekcie evidencií Marian Gula. Foto: B. Kinčok

Sprava: Nemecký veľvyslanec Axel Hartmann s tľmočnicou, hovorca ÚPN Ján Pálffy, predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský a riaditeľ sekcie evidencií Marian Gula. Foto: B. Kinčok

Vo štvrtok 14. januára 2010 Ústav pamäti národa navštívil mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Francúzskej republiky v Slovenskej republike so sídlom v Bratislave Henry Cuny. V mene ÚPN ho privítal predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský. Vedúci pracovníci ÚPN predstavili činnosť jednotlivých organizačných zložiek ústavu a aktuálne projekty, na ktorých ústav pracuje. Veľvyslanec Francúzskej republiky ocenil výsledky a užitočnosť práce Ústavu pamäti národa, pričom mu vyjadril podporu pri plnení jeho úloh. V utorok 2. februára 2010 Ústav pamäti národa navštívil veľvyslanec Spolkovej republiky Nemecko v Slovenskej republike so sídlom v Bratislave Dr. Axel Hartmann. V mene ÚPN ho privítal predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský. Nemecký veľvyslanec sa zaujímal o činnosť a doterajšie výsledky práce ÚPN. Ocenil širokú škálu činností ústavu a zároveň vyjadril záujem podporiť spoločné nemecko-slovenské aktivity pri odhaľovaní minulosti.

Rokovanie členov Európskej siete „Pamäť a solidarita“

V dňoch 12. a 13. februára 2010 sa zástupcovia Slovenska, vedení predsedom Správnej rady ÚPN Ivanom A. Petranským, zúčastnili prvého spoločného stretnutia členov Európskej siete „Pamäť a solidarita“, ktoré sa uskutočnilo vo Varšave. Hlavným bodom rokovania bolo konštituovanie poradných orgánov, Kuratória a Vedeckej rady, ako aj voľba ich predsedov. Predseda Rady siete Andrzej Przewoznik účastníkov zároveň informoval o vytvorení sekretariátu, ktorý svoju činnosť zahájí v apríli 2010 vo Varšave. Cieľom Európskej siete „Pamäť a solidarita“ je vytvoriť platformu na analýzu, dokumentáciu a sprístupnenie poznania spoločnej minulosti strednej Európy poznačenej totalitnými diktatúrami a prispieť tak k porozumeniu medzi zainteresovanými krajinami.

Účastníci rokovania. Zľava: Róbert Letz, Ivan A. Petranský, Marian Gula. Foto: Ondrej Podolec

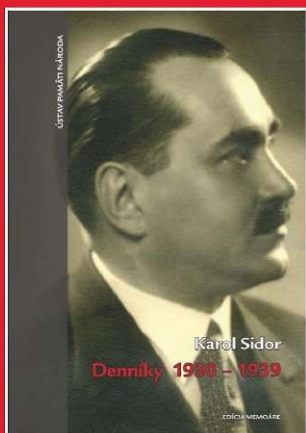
Alexander Dubček

Vo štvrtok 25. februára 2010 sa v priestoroch Poľského inštitútu v Bratislave uskutočnila ďalšia beseda z cyklu „Diskusné večery ÚPN“. O Alexandrovi Dubčekovi a období normalizácie diskutovali Prof. PhDr. Ivan Lалуha, CSc.; Mgr. Peter Jašek, PhD. a Mgr. Jeruš Sivoš.

Zľava: Ivan Láluha, moderátor Tomáš Klubert, Peter Jašek a Jeruš Sivoš. Foto: Branislav Kinčok

Nové knihy ÚPN

SIDOR, Karol: *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa 2010.

ISBN 978-80-89335-23-7, 469 strán

Karol Sidor (16. 7. 1901 Ružomberok – 20. 10. 1953 Montreal, Kanada) – bol slovenský štátnik, politik, novinár spisovateľ. V tridsiatych rokoch 20. storočia bol výraznou osobnosťou slovenskej a česko-slovenskej politickej scény a slovenskej žurnalistiky. Hoci bol jednou z vedúcich osobností Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, po nátlaku nacistického Nemecka bol od marca 1939 odstavený z aktívnej politiky. V rokoch 1939 – 1945 pôsobil ako vyslanec Slovenskej republiky pri Svätej stolici. Po roku 1945 bol jednou z vedúcich osobností slovenského politického exilu. Karol Sidor začal písať svoj denník v decembri 1916 ešte ako študent a písal ho až do svojej smrti. Denníky z rokov 1930 – 1939 predstavujú unikátny pohľad reprezentanta nastupujúcej mladej laickej generácie v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane nielen na vývoj v samotnej strane, ale sú aj významným dokumentom o završení dvadsaťročného zápasu za autonómiu Slovenska a o prvých mesiacoch existencie samostatného Slovenského štátu.

SOKOLOVIČ, Peter (zost.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania*. Bratislava : Ústav pamäti národa 2009.

ISBN 978-80-89335-21-3, 523 strán

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala v dňoch 20. – 22. apríla 2009 v aule Pázmáneum Trnavskej univerzity, prezentuje 28 príspevkov mladých historikov venujúcich sa dejinám Slovenska v rokoch 1939 – 1945. Zborník zachytáva obdobie od salzburských rokovaní v lete 1940 až do vypuknutia povstania na jeseň 1944. Príspevky sú zoradené do štyroch tematických kapitol: Politika a spoločnosť, Zahraničnopolitické aspekty, Armáda a Hlinkova garda, Hospodárstvo, cirkev a šport. Jednotlivé štúdie prinášajú nový pohľad na doteraz nespracované biele miesta v slovenskej historiografii dejín 20. storočia.

KRAJNÁK, Marián (zost.): *20 rokov slobody*.

Zborník vystúpení a príspevkov z konferencie 9. november 2009 v Košiciach, Košice 2009, 127 strán

Zborník prináša vystúpenia a príspevky z konferencie, ktorú usporiadali mesto Košice, Ústav pamäti národa a Teologická fakulta Katolíckej univerzity. Disidenti, vedeckí pracovníci, cirkevní predstavitelia a politici hodnotia z rôznych uhlov pohľadu udalosti spojené s 20. výročím pádu komunizmu.